

RUBICON

Szent László

A LOVAGKIRÁLY LEGENDÁI

KUBAI POLITIKAI
MENEK LTEK

CS NAKEMBEREK
VIETNAM B L

MEXIK I GAZDAS GI
MIGR NSOK

ÚJRA KAPHATÓ!

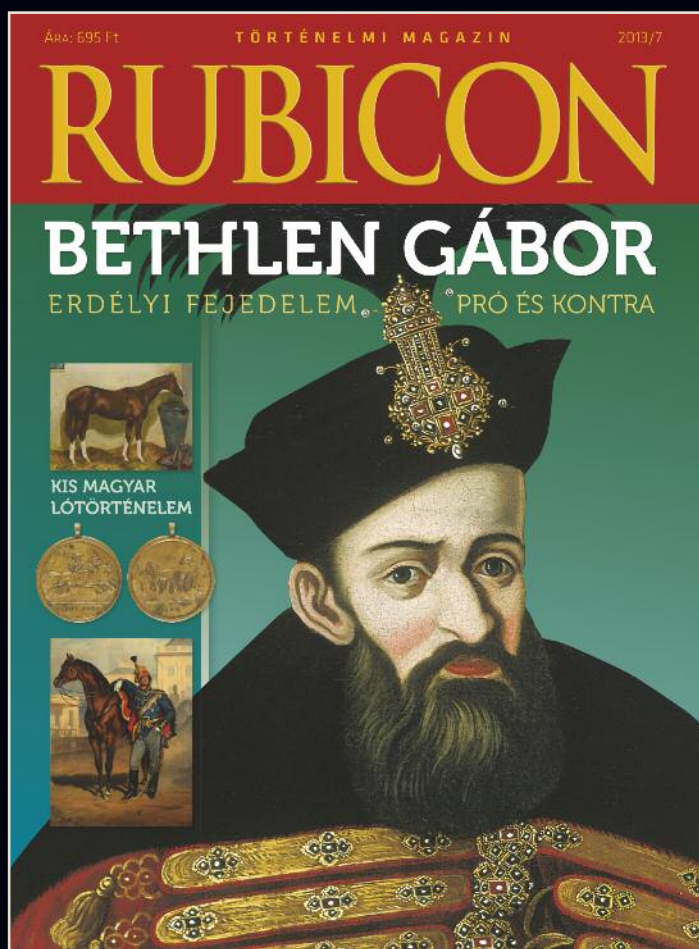
Rubicon 2013/7.

BETHLEN GÁBOR

ERDÉLYI FEJEDELEM | PRÓ ÉS KONTRA

KINCSEM NYOMÁBAN

KIS MAGYAR LÓTÖRTÉNELEM

KERESSE

A NAGYOBB ÚJSÁGÁRUSOKNÁL:

a Relay-, Inmedio-, Auchan-hálózatban,
valamint a nagyobb Tescókban, Intersparokban,
Shell-, Mol- és OMV-kutaknál

TARTALOM

BETHLEN GÁBOR

ROMSICS IGNÁC

Bethlen Gábor

Pró és kontra

Erdély legdicsebb fejedelme, avagy a török

Porta vazallusa?

ROMSICS IGNÁC

Bethlen Gábor emlékezete

Értelmezések harca

KIS MAGYAR LÓTÖRTÉNELEM

SZÖLLÖSY GÁBOR

A történelmi magyar lófajták

SZÖLLÖSY GÁBOR

Világhírű magyar lovak

SZÖLLÖSY GÁBOR

A lovak színe

ESTÓK JÁNOS

Széchenyi és a lódogla

TARJÁN M. TAMÁS

Sándor Móric gróf

Az ördöglovas

TARJÁN M. TAMÁS

A Sándor-album

MARTON MELINDA

Csekonics József

A magyar lótenyésztés megalapozója

SÁGVÁRI GYÖRGY

Katonalovak

Lovas fegyvernemek a Monarchiában

www.rubicon.hu

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztő bizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György,
Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

Fax: 402-1849

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

HU ISSN 0865-6347

4

18

38

50

68

TARTALOM 2017/9

A HÓNAP TÉMÁJA: SZENT LÁSZLÓ

4

Szabados György

Szent László élete és országlása

14

Thoroczkay Gábor

1083. „Az első szentté avatások Magyarországon

18

Solymosi László

Szent László király.

A temetéstől a szentté avatásig

30

Zsoldos Attila

A Magyar Királyság Szent László korában

34

Orosz István

Változó világ. *Európa Szent László korában*

38

Sághy Marianne

Adelheid királyné. *A lovagkirály felesége*

40

Szovák Kornél

László-legendák. *A csodás történetek háttere*

46

Jánó Mihály

A Szent László, a lovagkirály.

Falképek a székelyföldi templomokban

62

Prokopp Mária

Szent László-ábrázolások a Felvidéken,
Gömörben és a Szepességben

DOSSZIÉ: MIGRÁCIÓKEZELÉS

66

Magyarics Tamás

Menekültprogramok az Egyesült Államokban

74

Balog Beatrix

Mexikói bevándorlás az Egyesült Államokba

78

Máthé Áron

Magyar református lelkész Goli Otokon.

Keck Zsigmond a jugoszláv büntetőlágerben

Fotó:

Magyar Nemzeti Múzeum · Országos Széchényi Könyvtár ·
Győri Bazilika · St. Paul-apátság, Lavanttal · Mudrák Attila ·
Horváth Zoltán György · Photocon

SZABADOS GYÖRGY

Szent László ÉLETE ÉS ORSZÁGLÁSA

Lovag, király és szent, Mátyásig a legnépszerűbb magyar uralkodó. Ám 1040 körül, amikor az apjának menedéket adó Lengyelországban világra jött, Géza nevű bátyja után másodikként, ebből vajmi keveset lehetett sejteni. László életének nagy részét I. András és I. Béla testvérviszálya határozta meg, ami fiaikra is átháramlott. Mégis, politikai belátás és a családi sérelmeken történő felülemelkedés vezérelte, amikor 1083-ban szentté avattatta nagyapja megvakítóját, I. István királyt. 1091-ben ő kezdte el a Tenger mellék meghódítását, amit utóda, Könyves Kálmán a magyar–horvát perszónálunióval tetőzött be. 1095-ben a cseh határon érte a halál. Földi maradványait egyenesen Nagyváradra szállították. Igaz, hogy király nem származott tőle, mégis egy jelentős uralkodó őse lett. Leányától, Piroskától, azaz Szent Eirénétől született I. Mátyás bizánci császár, akinek udvarában III. Béla király nevelkedett. Nem véletlen, hogy László kanonizálását ő vitte sikerre 1192. június 27-én.

Cikkünkben a búcsúszentlászlói ferences
kolostor képei (18. század) láthatók
Fotó: Mudrák Attila

István király 1038. augusztus 15-én bekövetkezett halálával az Árpád-ház ezen ágának magva szakadt. Egyetlen felnőttkort ért fia, Imre, akihez az *Intelmeket* intézte, még 1031-ben szállt sírba. Bár István unokatestvéré, Vazult illette volna a trón, az öregedő király véres kézzel írta át a régi öröklérendet, és leányági unokaöccsét, Orseolo Pétert (1038–1041, 1044–1046) jelölte ki utódjául. Ám a sors igazságot szolgáltatott Vazulnak. Három száműzött fia, Levente, András és Béla idővel visszatért, s közülük a két ifjabb, I. András (1046–1060) és I. Béla (1060–1063) trónra jutott, sőt az Árpád-ház az ő vérvonalukon, főleg Béla leszármazottaiban élt tovább.

VAZUL VÉRVONALA

A hontalan hercegek előbb cseh, később lengyel földön találtak menedékre. Ott Béla herceg mindjárt meg is hálálta II. Mieszko (1025–1034) fejedelemnek, hogy befogadta őket. A pogány pomeránok éppen akkor tagadták meg Mieszkótól az éves adót, és csak úgy voltak hajlandóak megfizetni, ha uralkodóik megvívják, és a lengyel győz. Béla átvállalta Mieszko harci kötelezettségét, legyőzte a pomeránt, aki immár nem késlekedett leróni adóját. Mieszko *„fejedelem visszatért a Béla szerelte győzelemmel, magasztalta Béla herceg vitézségét és erejét, feleségül adta hozzá leányát, és vele adta az egész pomerán adót...”* – írja a *Képes krónika*.

A korai magyar íráshagyomány eme legfontosabb emléke, amely 11–12. századi gesztákat is magába foglalt, a „bajnok” vagy „bölény” jelentésű „Benyn” jelzővel ékesítette fel Béla herceget, ekképp tisztelgeve harci vitézsége előtt. Melán, hiszen Béla később többször is megcsillogtatta katonai képességeit, s azokat átörököltette fiaira. A lengyel hercegnővel kötött házassága ugyanis termékenynek bizonyult: Béla és Richeza nászából hét gyermek, négy fiú és három lány született. A magyar királyságra jutó két idősebb fiú, Géza és László még Lengyelországban látta meg a napvilágot 1040 körül.

Az ifjú apa sorsa ekkorra elvált két bátyjától, mert ők méltatlannak találták, hogy Béla hírnevét kihasználva éljenek Lengyelországban, ezért I. Kázmér fejedelem (1034–1058) engedélyével útra keltek. Az 1030-as évek végén Levente és András a Kijevi

Ruszbá érkezett. Ott András elnyerte Anasztázia hercegnő kezét, pedig Bölcs Jaroszláv nagyfejedelem (1019–1054) lánya akkor még aligha tudhatta, hogy magyar királyné válik belőle. András legkésőbb kijevi tartózkodása elején hajtotta fejét keresztvíz alá, míg Levente megmaradt ősei hitén. Leventét és Andrást orosz földön érte a hazahívó szó 1046-ban, amikor Orseolo Péter uralma az elit és a néptömegek számára egyaránt tűrhetetlenné vált.

A hazatért idősebb Vazul-fiakat országos pogánylázadás emelte hatalomra 1046 végén, ám a trónon nem kellett osztozniuk, mivel Levente 1047 elején meghalt; az idő tájt, amikor a három életben maradt püspök Székesfehérvárott megkoronázta Andrást. Az új király súlyos gondokkal kényszerült szembenézni. A „fehér és katolikus” András a nép minapi akaratával szemben keresztényként uralkodott, ám mivel Péter második trónfoglalását német hűbéri fennhatóság támogatta meg, bizonyos lehetett afelől, hogy a Német-római Császárság nem nyugszik bele a Magyar Királyság elvesztésébe; ráadásul Anasztáziával kötött házasságából ekkor még nem született fiú utód. Andrásnak tehát időre és segítségre volt szüksége.

Diplomáciai erőfeszítései csak arra voltak elegendők, hogy a német támadást elodázza, ezért a biztos támaszt egyedül Béla jelentette számára. Hazahívta öccsét Lengyelországból, és megtette trónörökösévé. A herceg 1047–1048 táján tért vissza családjával együtt. *„A király, amikor meglátta, nagy örömmel üdvözölt, mert így támaszává vált testvérenek ereje is. Ezek után a király és testvére, Béla, tanácsot tartva az országot három részre osztották; két rész megmaradt a királyi felség tulajdonában, a harmadrész pedig a herceg tulajdonába került. Az országnak ez az első felosztása volt tehát a viszály és a háborúságok magvetése Magyarországon hercegei és királyai között.”*

Egy évtizedet szaladt előre az időben a *Képes krónika*, amikor a hercegség (dukátus) intézményét értékelte, ám a dinasztikus országfelosztás tényleg balul ütött ki, és hosszú időre meghatározta Szent László sorsát. Amikor azonban Béla növendék fiaival ősei földjére lépett, Géza és László apjuk és nagybátyjuk szeretetét, testvéri egyetértését tapasztalhatta, s ez így is maradt 1058-ig. *„A király és a herceg nyugodalmatlan békességben élt”* – írja króni-

kánk, de a béke nem adatott meg az országnak. 1051-ben és 1052-ben német támadás érte a Magyar Királyságot. Előbbit Vértesnél, utóbbit Pozsony alatt állította meg a magyar honvédelem. Mintha a forgandó szerencse jutalmazta volna András és Béla együttes erőfeszítését, a német birodalmat ezután belviszály, majd császáranak halála sújtotta. Az új uralkodó, IV. Henrik (1056–1105) hatévesen került apja elárvult trónjára. A birodalmi vezetésnek hirtelen fontos lett kiegyezni Magyarországgal, miután belátta, hogy hatalmát nem tudja a Vazul-fiak kormányzata felett érvényesíteni.

A békének azonban formája és ára volt. A korban bevált forma új dinasztikus kötelék létesítését jelentette. I. Andrásnak és Anasztáziának 1053 körül végre megszületett fia, Salamon, majd röviddel utóbb Dávid. IV. Henriknek volt egy nővére, Judit, akit 1058-ban eljegyeztek Salamonnal. A gyermekek jelképes gyűrűváltása a Magyar Királyság és a Német-római Császárság szövetségét pecsételte meg. A két ország között így állt helyre az a viszony, amely I. (Szent) István (997–1038) és II. (Szent) Henrik (1002–1024) idején érvényesült, kettejük sógorsága és szövetsége révén. A béke ára az lett, hogy I. András ágán kellett folytatódnia az Árpád-háznak: Salamon és Judit a magyar–német kapcsolatban azt a szerepet kapta, amit annak idején Szent István és Boldog Gizella. Ilyenformán András király felmondta Béla hercegnek tett trónöröklési ígéretét.

A testvérek viszonya szeretetből viszályba fordult, mert Béla nem nyugodott bele kisemmizésébe. Jóllehet Béla fiatalabb volt Andrásnál, de az ő két első fia, Géza és László idősebb volt Salamonnál és Dávidnál, ekképp helyzeti előnnyel indult a testvérháborúban, amelyben I. András trónját, majd életét vesztette. I. Bélát 1060. december 6-án koronázták meg Székesfehérvárott. Salamon német földre menekült. Béla szűk három esztendeig volt Magyarországon király. A második pogánylázadást leverte, s uralkodói hatalmának erejét jelzi, hogy az ő idején szünetelt a dukátus intézménye. A Salamon révén keletkezett külpolitikai válsághelyzetet azonban nem tudta kezelni. IV. Henrik 1063 őszén sereggel vonult Magyarországra, hogy sógorát trónra segítse. I. Béla egy banális baleset miatt súlyos sérülten kelt hadra megvédeni királyságát, de szeptember 11-én meghalt. Fiai – Géza, László és a már itthon

született Lampert – reménytelennek látva helyzetüket Béla temetése után Lengyelországba menekültek.

SALAMON KIRÁLYSÁGA

„Salamon király tehát a császárral együtt akadálytalanul bejött a király nélkül maradt Magyarországra, és nyugodtan bevonult Székesfehérvárra, ahol egész Magyarország összes pap-sága és népe nagy tisztelettel fogadta. A császár pedig beszédet mondott a magyarok összesereglett tömege előtt sógora, Salamon király érdekében, s a köztük helyreállított békét szent esküvel is megerősítette. Majd a dicsőségesen megkoronázott Salamon királyt az egész ország helyeslő felkiáltása közepette az atyai trónra ültette.” A Képes krónika közlése egyszersmind a két ország között helyreállt szövetségi viszony megkoronázásáról tanúskodik. Ennyiről s nem többről. A Magyarországon feletti hűbéri fennhatóság rövid diadala, majd a rá következő csúfos kudarc elvette a németek birodalmi étvágát; előkelőiknek be kellett érniük azon ajándékokkal, amelyekkel Salamon bőkezű főemberei fejezték ki hálájukat. Így jutott Anasztázia anyakirályné jóvoltából a bajor herceg tulajdonába az „Attila kardja” néven ismert aranyveretes szablya.

Krónikás emlékezetünk páratlanul színes történetmondással szól az 1063 és 1095 közötti emberöltőről. Olybá tűnik, mintha egy elveszett régi magyar históriás ének hősei elevenednének meg a gyalogos latin próza kerekeibe foglalva. A költői toll hegyére kívánczoló tettek három főszereplője három királyunk volt: I. András fia, Salamon (1063–1074), illetőleg I. Béla két fia, I. Géza (1074–1077) és I. (Szent) László (1077–1095). Az András- és Béla-ág örökölt viszályát Béla fiainak testvéri összetartása ellenpontozza. Salamon, Géza és László mellett ugyanakkor helyet kapnak, sőt nemegyszer történelemformáló alakokká emelkednek a korabeli pártos világ cseppet sem mellékes mellékszereplői. A viszálykodó és békeszerető, rendíthetetlen és csalárd, nyílt és fondorlatos jellemek sorában egyaránt találunk koronás főket, előkelőket, harcosokat, egyházi férfiakat; sőt akadnak olyan összetett, vitatható személyiségek is, akik egyszerre hordozták a felsorolt tulajdonságpárokat. És e belső vívódások közepette erősödött meg annyira a Magyar

Királyság, hogy Szent László országlása idején terjeszkedni kezdett.

1063 vége felé – IV. Henrik elvonul-tával – Géza herceg, aki apja halála után elmenekült, lengyel seregei élén tért vissza az országba. Salamon Mosonba húzódott; e nyugati határvár nem utoljára szolgált neki menedékkül. Megfelelő haderő híján kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni. „Különösen Dezső püspök nyugtatgatta szelíd intelmeivel, nyájas rábeszéléssel Géza herceg lelkét, hogy adja vissza a királyságot békével Salamonnak, bár fiatalabb, ő pedig tartsa meg a hercegséget, amit korábban atyja is birtokolt [...]”. Salamon király és Géza herceg Győrben Magyarország színe előtt békét kötött. Azután az Úr feltámadásának ünnepét Pécsen ülték meg. Itt húsvét napján az ország főembereinek jelenlétében Géza herceg tiszteletteljesen maga koronázta meg Salamon királyt, s vezette be dicsőséggel Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába, hogy meghallgassák a misét.”

Előbb tehát a német sógor, Henrik, majd a magyar unokatestvér, Géza erősítette meg Salamon királyságát. E kétszeres, túlzó biztosítás szándéka ellenére bizonytalanságot bizonyít. Az sem tompította a viszályt érlelő gyanakvás légkörét, hogy az 1064. április 11-i misét követő éjszaka tűz pusztította el Pécs egyházát és a palotákat. A riadalom elültével viszont megszilárdult Salamon és Géza békéje, majd hét esztendeig tartó együttes kormányzás következett.

Az egyetértés évei alatt a környező népek számára is megmutatkozott Magyarország ereje. A külpolitika figyelme először délnyugat felé fordult. Dalmácia uralkodója, Zvonimir, aki Ilonát, I. Béla leányát vette feleségül, erre a rokoni kapcsolatra hivatkozva kért segítséget karantán ellenségeivel szemben. 1066-ban Salamon és Géza hadat vezetett Dalmáciába, s ott nagy győzelmet aratott. A hálás Zvonimir drága kelmékkel, arannyal, ezüsttel halmozta el magyar segítőit; akkor még nem lehetett tudni, hogy ez a családi kötelék néhány év múltán sokkal nagyobb értéket jelent majd a Magyar Királyság számára. Addig azonban az ország urai honvédő harcokra kényszerültek. 1067-ben a csehek Trencsénig nyomultak, őket a magyarok könnyűszerrel kiűzték, majd bosszúból tüzzel-vassal pusztították támadóki területét.

Ekkor tűntette ki magát először Bátor Opos, aki egy óriás termetű cse-

A KORSZAK KIRÁLYAI

1000–1038

I. (SZENT) ISTVÁN

1038–1041

PÉTER

1041–1044

ABA SÁMUEL

1044–1046

PÉTER

másodsor

1046–1060

I. ANDRÁS

1060–1063

I. BÉLA

László király édesapja

1063–1074

SALAMON

László király unokatestvére

1074–1077

I. GÉZA

László király testvére

1077–1095

I. (SZENT) LÁSZLÓ

1095–1116

KÖNYVES KÁLMÁN

László király unokaöccse

1116–1131

II. ISTVÁN

1131–1141

II. (VAK) BÉLA

1141–1162

II. GÉZA

1162–1172

III. ISTVÁN

1162–1163

II. LÁSZLÓ

ellenkirály

1163–1165

IV. ISTVÁN

ellenkirály

1172–1196

III. BÉLA

László király szentté avatásának kezdeményezője

1196–1204

IMRE

het terített le párviadalban.

„Ezután a pogány kunok, áttörve a határerődítéseket, a Meszes-kapu felső részénél betörték Magyarországra, kegyetlenül végigrabolták a Nyírséget Bihar váráig, számtalan férfit, nőt és állatot hurcoltak magukkal, majd váratlanul átkelve a Lápos patakra és a Szamos folyóra, visszahúzódtak. Salamon király tehát és Géza herceg fivérével, Lászlóval együtt mozgósítván a sereget, nagy sebessen siettek, átkeltek a Meszes-kapun, és mielőtt a kunok átjuthattak volna a hegyeken, Doboka városába értek.” 1068 valójában az úzok támadását hozta, mivel a kunok ekkor még messze jártak a Kárpát-medencétől.

Osul harcosai is jobban jártak volna, ha távol maradnak. Az erdélyi Kerlés mellett ugyanis a magyar sereg utolérte a betolakodókat, akiket az sem segített, hogy felmenekültek a magas hegyre. „A pogányok már elrendeződtek a hegytetőn, vakmerőbb íjászaik pedig leereszkedtek a lejtő közepéig, hogy a magyarokat meggátolják a feljutásban. Sűrű nyílzáporral árasztották el a király és a herceg csapatait. Néhány jeles magyar vitéz rárontott ezekre az íjászokra, és sokukat megölte a hegyoldalon; csak nagyon kevésnek sikerült nagy nehézségek árán feljutni társaikhoz, lovaikat jáikkal ütlegelve. Salamon király szenvedélyes harci dühében kiáltozva, csapatával a legmeredekebb oldalon, szinte kúszva hatolt fel a pogányokhoz, akik sűrű nyílzáporral borították el őt. Géza herceg, aki mindig óvatos volt, az enyhébb emelkedőn

hágott fel, s nyilazva rontott a kunokra. Testvére, László az első támadáskor négyet megölt a legvitézesebb pogányok közül, az ötödik súlyosan megsebesítette őt nyilával, de ezt is nyomban megölte.”

A krónika a kerlési (cserhalmi) győzelem kapcsán így regéli el László és a leányrabló kun mondáját. „Végül Szent László herceg megpillantott egy pogányt, aki lóva hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. A herceg azt gondolta, hogy az a váradi püspök lánya, és bár súlyosan megsebesült, mégis gyorsan üldözőbe vette Szög nevű lován. Már-már elérte, és lándzsájával csaknem le is szúrta, de nem sikerült neki, mert sem az ő lóva nem vágatott gyorsabban, sem amazé nem maradt le, hanem karnyújtásnyi távolság maradt lándzsája és a kun háta között. Odakiáltott hát a leánynak: »Szép húgom! Ragadd meg a kunt az övénel, s vésd a földre magad!« Az meg is tette. Amikor László herceg távolról a földön fekvőre szegezte lándzsáját, és meg akarta ölni, erősen kérte őt a lány, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is látszik, hogy nincs hűség az asszonyokban, mert bizonyára kéjvágyból akarta őt megmenteni. A szent herceg azután sokáig birkózott vele, míg átvágván az inát, megölte. Ám az a leány nem is a püspök lánya volt.”

Az erőegyensúlyon alapuló országkormányzásnak békésebb emlékei is maradtak

fenn. 1066-ban Atha nádor kérésére Salamon király és Géza herceg részt vett a zselicszentjakabi monostor felszentelési ünnepségén, melyet egy kiváltságlevél tanúsága szerint 1061 őszutóján kezdtek építeni. A százdi monostor számára 1067-ben kiállított adománylevél hitelét nem kisebb személyek erősítették meg jelenlétükkel, mint Salamon király, Géza herceg (akit itt Magnus néven említenek), László herceg és Dezső érsek (aki püspök korában békét szerzett Salamon és Géza között). A felsorolt világi előkelők közül két főméltóságot kell kiemelnünk: Vid és Ernye ispánt, az elkövetkező esztendő fontos szereplőit.

A KIRÁLY ÉS A HERCEGEK VISZÁLYA

A király és a hercegek viszálya 1071-ben lángolt fel újra, immár olthatatlanul. Ekkor történt, hogy a Keletrómai Birodalom hűségén lévő besenyő csapatok átúsztattak a Száván, és kifosztották a Szerémséget. Mivel az akkor bizánci fennhatóság alatt álló Nándorfehérvár semmit sem tett a rablók féken tartására, Salamon, Géza és László büntető hadjáratot vezetett a határváros ellen. A Száván történt felvonuláshoz kapcsolódik a görögtűz első hazai említése. „A görögök és a bulgárok sajkáikon odaeveztve gépeze-

teikkel kénes tüzet fújtak a magyarok hajóira és a vízen gyújtották fel azokat. Ám a magyarok hajóik sokaságával, amellyel ellepték a folyót, legyőzték a tűzokádó görögöket.” Az átkelés másnapján szoros magyar ostromgyűrű főnódott a város köré.

A védelmet irányító Niketas strategos meglepően sokáig tartotta magát ahhoz képest, hogy a felmentésül hívott besenyőket szétverték, s a megölték fejét bemutatták. Hanem amikor egy hőselkű fogoly magyar leány felgyújtotta a várost, Niketas kénytelen volt tárgyalni a megadás feltételeiről. Erre Géza – nem tudni, mi okból – királyként önállósította magát, s önhatalmulag fegyverszünetet kötött a görögökkel. Salamon úgy látta, nem bízhat többé unokatestvérében; elhatározta hát, hogy megfosztja Gézát a hercegségtől, mielőtt Géza fosztaná meg őt trónjától. Emberei közül elsősorban Vid ispánra számíthatott. A német földről ideszármazott előkelő az András-ági királyok rendíthetetlen híveként eredendő gyanakvással tekintett Béla fiaira. Hűsége mellé azonban nagyravágyás és kegyetlenség társult: azt akarta, hogy Gézát vakítsák meg, és hercegségét adják neki. Vid térnyerését látva a testvérek okkal tartottak cselvetéstől, ezért a király hívására immár sosem jelentek meg együtt. Mindkét fél a végső leszámolásra készült és külföldi segítség után nézett.

1074. február 26-án elkövetkezett az első összecsapás. A király serege átkelt a fagyos Tiszán, és Kemejnél legyőzte Géza kisebb haderejét. A herceg Vác felé menekült; itt várta őt László a cseh-morva erősítés élén. Salamon Tokajnál értesült a fejleményekről. A diadalittas Vid harcra tüzelte királyát, és vállalta, hogy Lászlóék ellen maga vezeti Bács megyei csapatait. „Ernye pedig, aki mindig békeszerető volt, sírva fakadt ennek hallatára. Mikor Salamon látta, hogy sír, így szólt hozzá: »Ernye ispán, úgy látom, a herceg híve vagy, és csak színlelésből maradsz velem.« Ernye pedig így felelt: »Semmiképpen sem, uram, de nem akarom, hogy testvéreiddel harcolj, és hogy egymást öljék a katonák, fiú az apát vagy apa a fiát.« Azután Vid ispánhoz fordult: »Te arra biztatod az urat, hogy testvéreivel harcoljon, és azt mondod, hogy a kaszásokat meg a villásokat gyűjtötte össze.

Ám vigyázz, mert amit ezer kaszás levág, tízezer villás sem tudja összeszedni és számba venni, az Istenen kívül. Illő dolog meghalnunk a királyért, de jobb volna helyesebb tanácsot követnünk. «

A március 14-én Mogyoród mellett vívott csata a hercegek győzelmét hozta, bár nagy véráldozatot követelt mindkét féltől. *„És amikor László sóhajtozva járkált az elesettek között, s meglátta Ernye ispán holttestét, rögtön leugrott lováról, átölelte, és sírva így szólt: »Ernye ispán, te békeszerető, úgy siratlak, mintha a testvérem volnál, mert szíved és eszed a békével volt teli.« Fel-emelte őt saját kezével, megcsókolta, és meghagyta vitézeinek, hogy Vácot temessék el tisztességgel.”* A mogyoródi csatásokon a győztes fél katonái feltűnő gyűlölettel viseltettek az ellenség másik halottja iránt. Mellét felhasították, szemét kivájták, az üregekbe földet szórta, s azt mondták: *„Sosem lakott jól a szemed kincsekkel és méltósággal, most hát lakassa jól szemedet és szívedet a föld!”* Amíg élt, Vidnek hívták.

Vid ispánnal együtt odaveszett Salamon tényleges főhatalma is. Magyarország világi és egyházi előkelői Gézát választották királlyá. A bukott király az ország nyugati szélén húzta meg magát. Itt sem lelt nyugtot, mert Anasztázia anyakirályné a szemére hányta, hogy Ernye helyett Vidre hallgatott, s az ő tanácsainak köszönheti sorsa rosszra fordulását. Miután szinte minden belső támaszát elveszítette, Salamon német földre ment, és annak reményében, hogy IV. Henrik visszasegíti őt Magyar-

ország trónjára, még 1074 nyarán hűbéresköt tett sógorának. Ez a döntése – akármilyen kényszer szülte is – az apai örökség megcsúfolása volt, továbbá azzal fenyegetett, hogy megismétlődik Péter király rossz emlékezetű uralma.

Augusztusban IV. Henrik erős hadal betört és a Vág folyóig nyomult. Ekkor a németek is megcsodálhatták a Salamon mellett kitartó Bátor Opos vitézségét. *„A császár magához hívatta őt, dicséretekkel halmozta el, nyájas szavakkal kedveskedett neki. És megkérdezte Salamontól, hogy Gézának és Lászlónak sok ilyen jó vitéze van-e. Salamon király pedig, dicsérni akarván a magyarokat, meggondolatlanul így felelt: »Sokan vannak, még sokkal jobbak is.« Erre a császár: »Ha így áll a dolog, és ilyen vitézek harcolnak ellened, sosem fogod visszaszerezni az országot.«*” Henrik jóslata beigazolódott. I. Géza király okos politikával mindenfajta alávetési törekvést elhárított Magyarország felől. Előbb a német támadást hiúsította meg, majd sikerrel állt ellen egy másik, nem kevésbé fenyegető külső nyomásnak. VII. Gergely pápa ugyanis önös céljai érdekében igyekezett kihasználni a magyar trónviszályt: azt lett volna hajlandó elismerni és felségjelvényekkel ellátni, aki vállalja a pápai hűbért.

A még csak választott (ellen)királyként, korona nélkül uralkodó Géza nem ment lép-re, hanem VII. (Dukas) Mihály bizánci császárhoz fordult. Tőle kért és kapott királyi fejéket, mellyel 1075-ben megkoronázták. Nándorfehérvár és Szerémsvár átadása fejében világi önállóságot, császári szövetségest mondhatott magáénak, s mivel időközben özvegységre jutott, egy bizánci hercegnő kezét is elnyerte. Még ország-lása elején átadta Lászlónak a hercegi harmadot; osztozásuk kivételesen nem gyengítette, hanem erősítette testvéri köteléküket, közös kormányzásukat.

Salamon ezalatt Moson és Pozsony vidékére húzódva győzködtte IV. Henriket, hogy segítsen neki. Csakhogy a német király életét előbb a birodalmi belviszály, utóbb VII. Gergely pápa átka keserítette meg, így fegyveres erejét nem nélkülözhetette. I. Géza mindazonáltal belátta, hogy uralma akkor válhat kifogástalanná, ha Salamon lemond, és ő marad az egyedüli törvényes magyar király. Alkudozások indultak, közben László 1075 és 1076 folyamán harcosaival Pozsony várát szorongatta. Az eleve kudarcra ítélt tárgyalássorozatnak mégis váratlan vége szakadt: 1077 áprilisában hirtelen elhunyt Géza király.

LÁSZLÓ KIRÁLYSÁGA

„Magnus király halálának hírére Magyarország nemeseinek teljes sokasága öccséhez, Lászlóhoz gyűlt, és általános

egyetértésben egyhangúlag és közös akarattal megválasztotta őt az ország kormányzására, sőt valósággal kényszerítette rá nagyon szenvedélyes és sürgető kérésekkel.” A gyors uralkodóváltás újabb ítélet volt Salamon német hűbérvallálása felett. László fényes bizonyítékát adta rátermettségének. Követte bátyja külpolitikai irányvonalát, vagyis fenntartotta a Bizánc-cal ápolt szövetséget (örült is a keleti császárság, hogy annyi baja közepette legalább északi határait békében tudhatja), továbbá egyértelművé tette, hogy nem lesz a Szentszék vazallusa.

Az önálló magyar monarchia megoltalmazásához a nyugat-európai fejlemények is kedvező feltételeket teremtettek. Az invazióharc lefoglalta IV. Henrik és VII. Gergely minden erejét: a német király nem tudta visszasegíteni a hatalomba Salamont, a római pápa pedig kénytelen volt hűbérúri ábrándjait feladni, legalábbis ami a Magyar Királyságot illeti. Inkább azon mesterkedett, hogy minél nagyobb belviszályt szítsa a birodalmon belül. Így 1077 elején Rudolf sváb herceget választották ellenkirállyá. Vele még abban az évben felvette a kapcsolatot László, aki – ha szigorúan vesszük – maga is ellenkirálynak számított. Szövetségüket új rokoni szál fűzte szorosra: László ekkor vette feleségül Adelheidot, Rudolf leányát.

Ez a házasság viszont nem kötelezte arra, hogy magyar véráldozatot mutasson be a németföldi meghasonlás oltárán: a céltudatos László beérte azzal, hogy Sváb Rudolf lekötötte IV. Henriket, ezért annál többet nem is tett az ügyért, mint hogy időnként menedéket nyújtott apósa szorult helyzetbe jutott híveinek. Bátyja példáját követve nem törekedett végső leszámolásra királyi enokatestvérével sem, ehelyett egyre erősebb nyomást gyakorolt rá, hogy önként mondjon le trónigényéről: 1078–1079 telén elragadta Moson várát és környékét, Salamon mozgásteret így Pozsony vidékére korlátozódott. A fennhatósága alatt álló területtel együtt zsugorodott össze kitartása s lelkiereje. Amikor Salamon látta, hogy Henrik nem az ő ügyét karolta fel, hanem 1081 elején saját császári koronázása végett Itália földjére vezetett hadat, királyi ellátás fejében lemondott a trónról. I. László 35 éves korára Magyarország egyedüli törvényes királya lett.

Úgy tűnt, hogy az ekkor 28 éves Salamon végleg megtörte az évtizedes trónviszályt, de ez az állapot talán egy évig sem tartott. Összeesküvést szőtt és László életére tört. A király azonban idejekorán leleplezte s börtönbe vetette. Visegrádi fogságából nem mindennapi esemény szabadította ki Salamont. 1083 nyarán napirendre került István szentté avatása. Hartvik püspök legendarizált emléke így ír az első király csodatételéről: „Mikor a test fel-emelésével hiába próbálkoztak, egy Karitas nevű, a bakonyosomyói Szent Üdvözítő egyház mellé zárt apáca, aki az akkori közvélemény szerint igen híres életű volt, égi kinyilatkoztatásban részesülvén értesítette a királyt, hogy hiába igyekeznek, a szent király földi maradványait nem vihetik át, amíg Salamont a börtön rabságából ki nem eresztik s a szabadsággal meg nem ajándékozzák. Elővezették hát őt a börtönből, és megismételték a háromnapos böjtöt. Amikor harmadnapon a szent maradványok átviteléhez kezdtek, oly könnyedén emelték fel a koporsóra nehezedő hatalmas követ, mintha súlya se lett volna.”

Ettől még nem javult meg Salamon, sőt 1085-re újabb nehéz súllyal, az úzok Magyarországra uszításával terhelte meg lelkiismeretét. „Miután kiszabadult a börtönből, Szent István király és Boldog Imre testének felemelése alkalmával, néhány napig a király mellett

volt, de azután a kunok vezéréhez ment, akit Kutesknek hívtak. Megesküdött neki, hogy az erdélyi tartományt tulajdonába adja és a leányát feleségül veszi, ha megsegíti László ellen. Kutesk vezér pedig a hiú reménytől vezetve nagyszámú kunnal megtámadta Magyarországot; egészen Ung és Borsova vidékéig jutott el. Ezt hallván László király rájuk rontott. Megsemmisültek a színe előtt, és sok ezer kun hullott el kardélre hányva. Salamon király úgy menekült futva Kuteskkel együtt, mint a tépett tollú kacsák a keselyű karmai közül.”

Salamon 1087-ben magyar és úz segítségével Bizánc határaitra tört, de ott is vereséget szenvedett. Ezzel a dicstelen cselekedettel lépett le a krónikák lapjairól. „Salamon király kevesedmagával alig tudott megmenekülni. Mivel a Duna be volt fagyva, könnyedén átkelt. És amikor egy nagy berekhez érkezett, azt mondta embereinek, álljanak meg egy kis időre, hogy a lovak erőt gyűjthessenek. Ő maga letétén a pajzsát úgy tett, mintha rögtön visszatérne, és bement a sűrű sötét erdőbe; otthagya mit sem sejtő embereit, és nem is mutatkozott soha többé... Egyszer még látták Magyarországon Kálmán király idején, de nyomban elrejtőzött, és nem mutatkozott soha többé.” E jobb sorsra érdemes királyunk talán 1087-ben esett el egy balkáni hadjárat során; felesége mindenesetre 1088-ban újra férjhez ment.

HORVÁTORSZÁG MEGSZERZÉSE

Lászlónak már nem fűződött érdeke a német ellenzék támogatásához: IV. Henrikkel addig is csupán annyi volt a gondja, hogy Salamonnal állt sógorságban. A király amúgy se szívelhette a gregoriánus pápaság hatalmi törekvéseit, könnyebb szívvel szakított hát Gergely táborával. Sváb Rudolf sem élt már; Magyarország és Németország a század hátralevő éveiben nem mutatott érdeklődést egymás iránt. Szent László figyelme délnyugat felé fordult. 1088-ban elhunyt sógora, Zvonimir horvát király.

Ezt követően a Tengeremelléket véres belvillongások szabdalták. Ilona, az özvegy királyné 1090-ben bátyjához, Lászlóhoz fordult, aki erre 1091 tavaszán átkelt a Száván, és néhány hét leforgása alatt elfoglalta Horvátországot, Tengerfehérvárral bezárólag. Dalmácia birtokbavételére már nem maradt ideje, mert Kapolcs vezér nomádjai betörték Erdélybe. László ekkor unokaöccsét, Álmost tette meg horvát királynak, majd gyorsan visszafordult, és a Temesközben érte utol a zsákmánnyal, foglyokkal távozó támadókat. „László király ezt mondta vitézeinek: »Jobb nekem veletek meghalnom, mintsem feleségeketek és fiaitokat fogságban látnom.« Azzal könnyekre fakadt, és veres zászlaja alatt elsőként támadt a kunok

KIÁLLÍTÁS AJÁNLÓ

„Országunkat abba az állapotba vezetjük vissza, amelyben elődünk, a boldog emlékű Béla király idejében volt.”

A fenti idézet IV. Béla királytól való 1237-ből, aki nagyapját választotta példaképül.

28 évvel később, 1265-ben az öregedő unoka a „Nagy Béla király” kifejezéssel emlékezett III. Béláról, aki minden tekintetben „nagy” volt. „Termete magas, arca nemes” – írja róla 1189-ben egy angol szemtanú. Az arc ne-

messége hűen tükrözi Béla lelki kiválóságát, hiszen életműve az egyik legjelentősebb magyar uralkodóvá tette.

A sors forgandóságából előbb Bizánc császárságának

örököse volt, ám 1172-ben a magyar trónra jutott.

Országlása alatt szellemi, anyagi és katonai értelemben megerősödött a Magyar Királyság. Az ő kezdeményezé-

táborára. Az Úr felmorzsolta a kunokat a magyarok színe előtt. László király így kiáltott vitézeihez: »Ne öljük meg ezeket az embereket, hanem fogjuk el őket, ha megtérnek, hadd éljenek.« Kapocs és a főemberek meghaltak, a többiek legnagyobb részét fogságba estek, s egy Esembő nevű szolgáló kivételével senki sem menekült meg közülük.”

Ez az Esembő aztán hírül vitte társai sorsát övéinek. Azok bosszút forraltak, s 1092-ben Ákos vezetésével fegyverre kaptak. László elébük ment, s a Duna mellett legyőzte őket. 1093-ban a lengyel belviszályba avatkozott bele, ahol leleményes diadalt aratott. „Három hónapig ostromolták Krakkó várát a magyarok. Időközben az ostromlottak és az ostromlók is éhezni kezdtek. A király és a főemberek azt kérték minden magyartól, hogy az éj leple alatt mindenki egy-egy csizmaszár földet hozzon. Ebből a földből a vár előtt egy nagy dombot raktak, s a tetejét lisztel borították be. Az ostromlottak látták, hogy az ostromlóknak bőven van élelme, és sokáig maradhatnak a vár alatt, feladták a várat a királynak, s az ő akarata szerint békét kötöttek.” 1095 nyarán cseh földre indult igazságot tenni, amikor július 29-én hirtelen meghalt az 55 éves király. Szent Lászlót az általa alapított váradi egyházban temették el.

„Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különös kegyelme a kívá-

lóság kiváltságával a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt keze, tetszetős külseje, és miként az oroszlánnak, hatalmas lába-keze, óriási termete, vállal kimagaslott a többi ember közül. Így árasztotta el őt az adományok teljessége, és ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára. Ám mikor látta, mily kitüntető javakkal dicsekedhet, nem fuvalkodott fel gőgjében [...] jóságos volt indulatában, megfontolt a tanácskozásban, igazmondó a beszédben, állhatatos az ígéretben, igazságos az ítéletben, derűs a korholásban [...] ezért az igazság szigorát az irgalom szelidségével mérsékelve olyannak mutatkozott, hogy alattvalói inkább szerették, mint félték.”

Szükség is volt a kegyelem gyakorlására, hiszen második törvénykönyve, amely országlása elején keletkezhetett, rettenetes kegyetlenséggel torolta meg a vagyoni elleni vétséget. „Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy [a tolvaj] megmeneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg.” A különböző írott emlékekből tehát színes királyképmás tárul elénk. Ehhez még egy kevésbé ismert adalékot érdemes felidézni. I. András király kisebbik fia, Dávid herceg, aki semmifajta hatalmi vágyat nem mutatott, nyugodtan élhetett rangja szerint az országban. 1090 táján László beleegyezésével bőkezű

adományt tett az atyja által alapított tihanyi Szent Ányos-monostor javára.

Igaz, hogy Árpád-házi király nem származott Lászlótól, mégis egy jelentős uralkodó őse lett. Leányát, Piroska császárnét az ortodox egyház ma Szent Eirénéként tiszteli. Tőle született I. Mánuel bizánci császár, akinek udvarában egy ideig a későbbi III. Béla király (1172–1196) nevelkedett. Nem véletlen, hogy László kanonizálását ő kezdeményezte: az Árpádok körében élő kultuszt egyesítette a bizánci tisztelettel, amely az apja emlékét ápoló Piroskáról fiára, Mánuelre szállt, míg végre Lászlót 1192. június 27-én szentté avatták. Az sem véletlen, hogy a Szent László fejereketartóján látható, bölcsességet és tekintélyt sugárzó képmás valójában III. Bélát ábrázolja!

Ettől függetlenül is megingathatatlannak volt a tisztelete. Népszerűségét csak évszázadok múltán tudta háttérbe szorítani egy másik uralkodó, Mátyás király. László emlékét főleg a Partium és Erdély ápolja: a középkori freskók előszeretettel ábrázolják a leányrabló „kun” harcossal vívott küzdelmét; az erdélyi népmondák a tordai hasadék és a gyógyító fű történetét is megőrizték. És azt a csodás diadalát, melyet századok múltán aratott a székeleyeket szorongató tatárok felett, amikor fején aranykoronával, kezében félelmetes csatabárdjával aprította az ellent a holtában is győzedelmes Szent László király. ♦

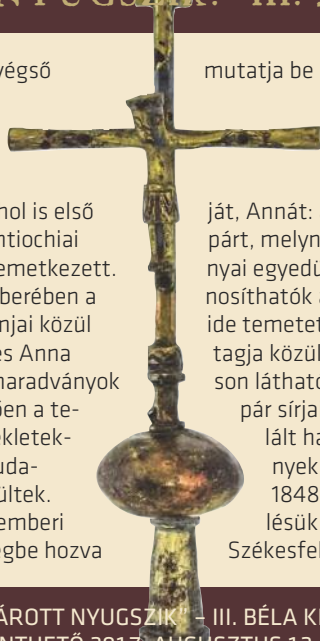
„TESTE FEHÉRVÁROTT NYUGSZIK.” III. BÉLA KIRÁLY (1172–1196)

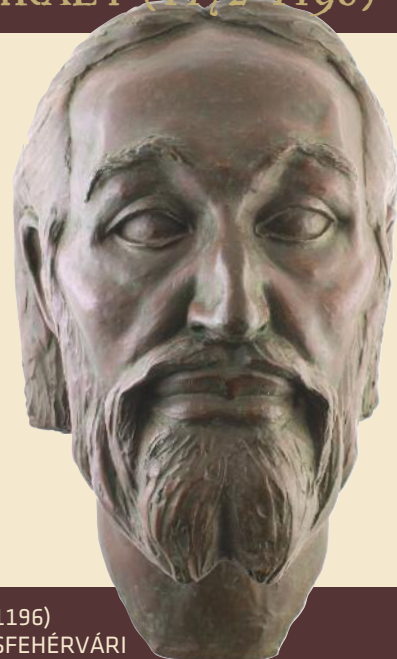
sére avatták szentté 1192-ben I. Lászlót. III. Bélának csupán 48 életév adatott, ebből 24 esztendeig volt király. 1196-ban

hunyt el, és végső nyughelyének Székesfehérvárt választotta, ahol is első felesége, Antiochiai Anna mellé temetkezett.

1848 decemberében a királyi bazilika romjai közül előkerültek Béla és Anna csontjai. A földi maradványok a feltárást követően a temetkezési mellékletekkel együtt Budapestre kerültek. A tárlat emberi közelségbe hozva

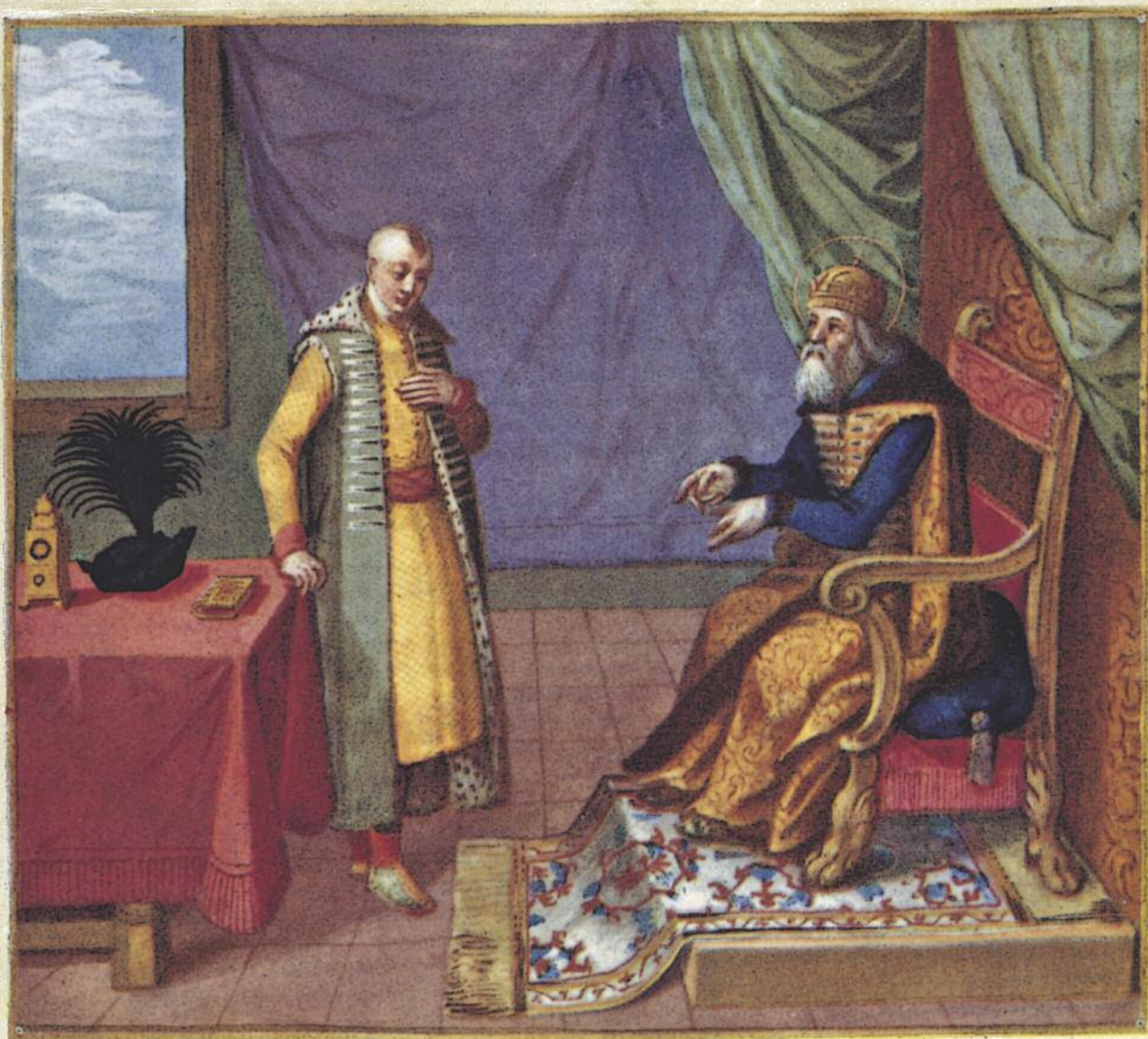

mutatja be „Nagy” Béla királyt és hét gyermeke édesanyját, Annát: azt a királyi párt, melynek maradványai egyedülként azonosíthatók az Árpád-ház ide temetett számos tagja közül. A kiállításon láthatóak a királyi pár sírjaiban megtalált halotti jelvények és ékszerek, 1848. évi előkerülésük óta először Székesfehérvárott.

A „TESTE FEHÉRVÁROTT NYUGSZIK.” – III. BÉLA KIRÁLY (1172–1196)
CÍMŰ KIÁLLÍTÁS MEGTEKINTHETŐ 2017. AUGUSZTUS 12-TŐL A SZÉKESFEHÉRVÁRI
SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM DÍSZTERMÉBEN. (8000 SZÉKESFEHÉRVÁR, FŐ UTCA 6.)

DE SANCTO STEPHANO APOSTOLO ET PRIMO REGE HVNGARIAE,

*SANCTVS STEPHANVS filius Geysæ, filij Toxis, pri-
mus Rex & Apostolus Vngarorum, natus Strigonij, anno salutiferi
partus Nongentesimo, Sexagesimo nono, patre e viuis sublato regnat,*

AZ ELSŐ SZENTTÉ AVATÁSOK MAGYARORSZÁGON

A magyar történeti kutatásban mindig is előtérben álló Árpád-kor egyik legjelentősebb eseménye volt a szentté avatások sorozata 1083-ban. Szent László király (1077–1095) több szenttel gazdagította a nyugati kereszténységet, és ma már tudjuk, hogy államalapító elődje, Szent István király (1000/1001–1038) oltárra emelésével új európai szenttypust teremtett.

A szentté avatás (*kanonizáció*) a keresztény vértanúk, majd a példászerű életet élt hitvallók haláluk utáni tiszteletéből (kultuszából) alakult ki a 4. századra. Kezdetben spontaneitás jellemezte, a nép által tanúsított szent hírnév, illetve a kultuszban részesített sírjánál, ereklyéinél történő, a szentség mivoltát igazoló csodák elemei voltak a tisztelethez. Mindezt püspöki jóváhagyás is követte. A folyamat kezdetén általában megkeresték, majd megtalálták a szentté avatandó személy sírját (*inventio*), ezt követően a főpap felemelte (*elevatio*) a szent csontjait, és új nyugvóhelyre vitte át (*translatio*). Mindezt követte az ereklyék leválasztása után a sírba helyezés (*depositio*), majd az intézményesült tisztelet (*cultus*), a szentté avatást övező irodalmi tevékenység (*viták*, azaz legendák írása), ünnepnap kijelölése, templomoknak, oltároknak a szent tiszteletére szentelése (*patrocinium*).

SZENT ISTVÁN

A magyar kereszténység több irányból kezdett el fejlődni, a Kárpát-medencét elfoglaló pogány magyarság erdélyi törzse, a gyulák irányította néprész Bizáncból indította el a térítést a 10. század közepén, a dunántúli súlypontú Árpádok pedig végül is német segítséget vettek igénybe, és a 970-es években engedték be a latin szertartást követő missziókat. Ma már tudjuk, hogy igazi lendületet csak az államalapítással egy

időben, az 1000. év után kapott a keresztény hit átvétele, ekkor alakították ki a világi egyházzervezetet (10 egyházmegye, közöttük két érsekség). Létrehoztak jó pár Szent Benedek-rendi apátságot a szerzetesközösségeknek, biztosították a törvényi hátteret a kereszténység meggyökereztetéséhez, és a 11. század folyamán nyugat-európai főpapokat, papokat hívtak be több hullámban az országba. A politikai viharoktól távolról sem mentes évszázadban az egyházat is komoly megrázkódtatások érték, ezek közül a legpusztítóbb a két pogánylázadás (1046, 1061) volt, amelyek közül főleg az első okozott súlyos károkat a hazai kereszténységnek.

Az 1050–1070-es évek magyarországi trónharcaiban a hatalmat 1046-ban megszerző I. András király családja maradt alul, idősebbik fia, Salamon 1081-ben végül lemondott a trónról. András öccse, Béla herceg (később I. Béla király) fiainak, I. Gézának és különösen Szent Lászlónak az uralkodása egy hosszabb nyugalmi időszak kezdete volt a Magyar Királyság történetében. A Szent István által kialakított állam- és egyházzervezet ekkor szilárdult meg, valamint a bizonyos társadalmi változások (kóborlások, tolvajlások, szabad társadalomelemek szolgává válása) is a királyi hatalom ellenőrzése alá kerültek. Ez a nagyobb történeti háttérre az 1083. évi szentté avatásoknak.

A legfontosabb, oltárra emelt személy az államalapító király volt. A magyar történetírás sokat tárgyalta a kanonizációk indítékait és célját. László király legitimálni kívánta hatalmát, amire igencsak szüksége lehetett a tróntól megfosztott Salamon életében, azonkívül a világegyháznak is fel kívánta mutatni a magyar kereszténység példaképnek állítható első képviselőit, mártírjait. István királlyal új szenttypus jelent meg az egyházban: a csak állam- és egyházzervező tevékenységéért tisztelt, de vértanúhalált nem halt királyé. Szentéletrajzai is apostoli, azaz egyházzervező szerepét hangsúlyozták, bizonyára nem függetlenül attól, hogy a királyok egyházak feletti jogait a 11. század végi pápaság már kétségbe vonta.

Bár néhány magyarországi legenda valamilyen fokú pápai közreműködésről (apostoli levél, pápai követtség, római zsinat) is beszél a szentté avatásoknál, ma már valószínűbb, hogy ez az országában még egyházfői szerepet is betöltő László király önálló kezdeményezése volt. A helyi püspöki-zsinati szentté avatást támaszthatja alá, hogy fennmaradt forrásaink szerint a pápák még a 12. század elején sem ismerték el István szent mivoltát, valamint az az ismert adat is ezt az elképzelést erősíti, mely szerint VII. Gergely, a nagy reformpápa 1081-ben a Német Birodalomhoz tartozó Metz püspökéhez írott levelében tagadta a királyok szentségének lehetőségét.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy Rómát 1082–1084 között a pápával szemben álló IV. Henrik német uralkodó ostromolta, majd el is foglalta, így különösebb római szentszéki cselekményre, cselekvésre VII. Gergelynek ekkor lehetősége sem volt. Mindezek a tényezők szinte kényszerítő erővel zárják ki a pápaság tényleges közreműködésének lehetőségét. A szentté avatások ugyanis csak a 13. század első harmadának végére kerültek kizárólagos pápai hatáskörbe, addigra szabályozta az egyetemes egyházjog pontról pontra az eljárást – a 11. század végén tehát a helyi aktusok is teljességgel érvényesnek számítottak. A hazai szentté avatások esetében ugyan a magyarországi kútfők említést tettek a római egyházfő közreműködéséről, ám ezt minden bizonnyal nemzetközi elismeretetésük, hitelesítésük céljából tették.

A szentté avatást tehát az 1092. évi szabolcsi zsinathoz hasonló országos egyházi gyűlésen (*szinódus*) határozhatták el, miként azt a kisebbik *Szent István-legenda* sejteti, az oltárra emelést pedig a fehérvári bazilikát (*prépostságot*) ekkor felügyelő esztergomi érsek végezhette el. István király kanonizációjáról röviden kisebbik legendája is megemlékezik, részletes leírást azonban csak az 1100 körül keletkezett Hartvik-féle életírás ad. Különösebb kultuszelozménye nem volt István szentté avatásának, a legendák túl sok csodáról nem számolnak be. László király viszont 1083. augusztus 15-re gyűlést hívott össze Fehérvárra a szentté avatás céljából, és ide invitálta a gyógyulni vágyó betegeket is.

Háromnapos imát és böjtöt tartottak, majd megpróbálták az államalapító sírkövét elmozdítani, ami nem sikerült. Egy bökénysomlyói apáca, Kariász tanácsára kiengedték fogságából a volt királyt, Salamont. E könyörület cselekedetet követően már el tudták mozdítani a sír fedelét.

Augusztus 19-én este és éjszaka számos csodálatos gyógyulás történt a bazilikában, ahol a király is jelen volt. Augusztus 20-án László és a püspökök jelenlétében felbontották a sírt, és István folyadékban úszó maradványait gyolcsokba szedték, majd a szent hamvakat ezüst ereklyetartókban helyezték el. 1083-ban vagy után épülhetett fel a régészettudomány képviselői által feltételezett kultuszhely és oltár a sír felett – ide kerülhettek István földi maradványai. István király 1083. évi szentté avatását (pontosabban csodatéte-

leit) nemcsak a 11. század utolsó harmadában írt magyarországi legendái, hanem egy korabeli jelentős német történetíró, Konstanzi Bernold is feljegyezte.

A szent király jobb kezét – nevezetesen gyűrűjével – azonban nem találták meg. A Hartvik-legenda leírása szerint Merkúr, a fehérvári bazilika kincseiért felelős örkanonok egy látomás keretében jutott a jobb kéz birtokába, és azt a vezetésére bízott Bihar megyei családi monostorába, a későbbi szentjobb apátságba vitte. Manapság inkább arra gondolnak, hogy Merkúr a sír egy korábbi felnyitásakor vihette el a karereklyét. Akárhogyan is történt, 1084-ben László király jóváhagyta a relikvia bihari őrzőhelyét, ünnepnapot jelölt ki számára, birtokokkal és szolgálónépekkel látta el, és famonostort építtetett. Néhány évtizeddel később Álmos herceg kőapátságot emeltetett, ahol egészen a 15. századig őrizték az államalapító jobb kezét, majd az apátság hanyatlásakor az ereklye visszakerült Székesfehérvárra.

IMRE HERCEG

Nehezebb magyarázatot találni István másodszülött, felnőttkort is megélt fia, Imre herceg november 4-i szentté avatására, amely egy újabb fehérvári zsinaton történhetett meg. Imréről meglepően kevés híradás maradt fenn: 1007 táján születhetett, a rejtélyes „oroszok hercege” címet viselte, (talán) egy bizánci hercegnővel kötött házasságából nem született gyermeke, majd fiatalon vadászbaleset (egy vaddisznó) áldozata lett. A szentté avatás indítéka itt első pillantásra nem olyan nyilvánvaló, mint István király vagy az alább tárgyalandó Gellért püspök esetében. Később, a 12. század folyamán a papi nőtlenység propagálására használták fel személyét, legendáját is e század közepén írták meg.

Imre szentté avatásának valószínű oka azonban a következő lehetett: a magyar krónika 69. és 63. fejezetében a Szent István-féle *Intelmeken* és a nagyobbik *István-legendán* alapuló imrei erénykatalógus alkalmas (*idoneus*), meg nem koronázott uralkodót helyez előtérbe, ez pedig tulajdonképpen Szent László karakterének leírásával azonos. Egyszerűbben szólva: a krónika idealizált Imre-portréja az akkor uralkodó királyban, Lászlóban öltött testet. Mindez tehát elvezethetett a lászlói példakép szentté avatásához.

Imre szerepét az is kiemelte, hogy más Árpád-házi családtag oltárra emelésére nem nagyon volt lehetőség. László király elődei – mint például I. András – politikai okokból nem tűnhettek megfelelőnek. Gizella királyné, Szent István egyházgyarapító hitvese pedig Németországban halt meg, így hazai kanonizációja akkor szóba sem kerülhetett. Akárhogyan is történt, a szent herceg legendája csak egy csodáról tud Imre fehérvári sírjánál: Konrád német nemes esetéről, aki ott szabadult meg halálos vétkétől. Az esemény végső soron a valóságban is megtörténhetett, de leírásának motívumai inkább egy ma már nem ismert, lotaringiai eredetű hagiográfiai munka felhasználását valószínűsítik. Imre szentté avatása után sírjánál is kultuszhely és oltár létrehozását feltételezik.

GELLÉRT PÜSPÖK

Az 1083 nyarán (július 25-én) szentté avatott harmadik személy Gellért csanádi püspök volt. Az államalapítás korában Velencéből Magyarországra került tudós itáliai bencés szerzetest, akit a hagyomány Imre herceg nevelőjeként tartott számon, 1030-ban nevezték ki a hatalmas marosi (csanádi) egyházmegye élére. Ez a dél-magyarországi régió korábban Szent István leg-hatalmasabb ellenfele, Ajtony és törzse kezében volt, és óriási munkát adott első püspökének.

Mindazonáltal Gellért Magyarországon írta vagy legalábbis fejezte be *Elmélkedés* (*Deliberatio*) című teológiai-filozófiai értekezését (egy adott bibliai helyhez fűzött értelmezését), amelyben utalt az István király utáni évek trónproblémáira, az egymást váltó királyok (Orseolo Péter; Aba Sámuel) korának vitás kérdéseire is. Gellért püspök 1046-ban képviselő volt az Árpádok Vazul-ágát képviselő András és Levente hercegek hazahívásának, azonban még abban az évben a kirobbanó pogánylázadás áldozata lett a mai Budapest területén. Állítólag Pesten temették el, holttestét csak 1053 után szállították át püspöki székhelyére, Csanádra.

Gellértnek is két legendája született, a nagyobbik rendkívül részletes képet ad tevékenységéről, azonban máig vitatott, hogy ebből mely híradások tekinthetőek hitelesnek, hiszen az életrajzból kiderül, hogy mai formáját a 14. században nyerte el. Mindenestre a legendák csodás gyógyulásokról számolnak be csanádi sírjánál. Oltárra emelé-

sét szentéletrajzai szerint a Maros menti püspöki székhelyen Szent László és a herceg (bizonyosággal öccse, Lampert) jelenlétében ötödik utóda, Lőrinc püspök végezte. A fentebb kifejtettek értelmében a Gellért-legendákban szóba hozott pápai közreműködés szinte bizonyosan kizárható e kanonizációnál is – így ez is helyi, püspöki-zsinati szentté avatásnak minősíthető. Gellértnek, a Szent István-i kor legismertebb püspökének kanonizációja teljességgel érthető volt mind a kortársak, mind a kései utókor számára: az államalapításkori egyházat és térítő tevékenységükért olykor életüket adó vezetőit tisztelték meg vele.

A ZOBORI REMETESZENTEK

Hagyományosan az 1083. évhez kapcsolják az úgynevezett zobori remeték, a lengyel származású András-Szórárd és Benedek szentté avatását. Egyelőre hagyjuk függőben kanonizációjuk időpontjának kérdését, de ha ténylegesen 1083-ban zajlott le, akkor július 16–17-én történhetett meg a nyitrai Szent Emmerám-bazilikában. Nyitra ekkor még nem volt püspöki székhely (csak a 12. század elején vált azzá), az esztergomi érsek egyházmegegyében feküdt, tehát az oltárra emelést a fehérvári aktusokhoz hasonlóan az ország első főpapa végezhetette. A két remete az államalapítás korában élt, a zobori bencés apátság tagjai voltak, de – legalábbis legendájuk leírása, sugalmazása szerint – az ókeresztény keleti remetékhez hasonló aszketikus, elkülönült életet folytattak.

Először Szórárd, majd három évvel később – gyilkosság következtében – Benedek hunyt el. Temetésük a nyitrai Emmerám-templomban történt. A környéken hamar elterjedt a tiszteletük, e folyamat az 1060-as években vett lendületet. Nyitra ekkor a hercegség (*dukátus*) legfontosabb központja volt, amelynek élén az akkor uralkodó Salamon király legidősebb unokatestvére, Géza állt. Szórárd vezeklővét 1064-ben Mór pécsi püspök, a 11. század közepének legtekintélyesebb hazai főpapa Géza hercegnek ajándékozta, illetve ezt közvetlenül megelőzően elkészítette Szórárd és Benedek legendáját, amely így az első, Magyarországon írott szentéletrajzzá vált. Feltűnő, hogy

Szent István ereklyetartó mellszobra
Székesfehérvárról

a két remete életírása már évtizedekkel 1083 előtt rendelkezésre állt.

Miért kérdőjelezhető meg, hogy valóban 1083-ban avatták őket szentté? Először is az 1083 táján keletkező nagyobbik Szent István-legenda a következőképpen ír róluk: „Egyikük, az András nevű, hitvallói érdeméért az anyagi kar tagjai közé vétetett, amint az Úr őrajta keresztül véghezvitt csodajelei tanúsítják, a másik pedig, Benedek, Krisztusért kiontott vére által nyerte el csodálatosképpen a koszorút.” Elképzelhetőnek tartom, hogy a legenda már a szentté avatott remetéről emlékezett meg ilyenformán, hiszen András-Szórárdról mint hitvallóról (*confessor*), Benedekről pedig mint vértanúról (*martyr*) szól, s ez a szentek két középkori alaptípusát jeleníti meg.

Szintén 1083-tól eltérő kanonizációs időpontot sejtet az is, hogy az 1092. évi szabolcsi zsinat egyedül az ő tiszteletüket nem rendeli el, miközben István király, Imre herceg és Gellért püspök ünnepét a hazai egyházban ezután lett kötelező megülni. Emellett a ma-

gyar történetírás egyik legkorábbi darabja, a valamelyik bencés apátságban vagy a fehérvári prépostságban vezetett ún. *Pozsonyi évkönyv* 1083-nál kizárólag István, Imre és Gellért szentté avatását jegyzi fel, a két zobori remetéét nem írja. (Szent Lászlóhoz kapcsolja viszont kanonizációjukat a király 12–13. század fordulóján keletkezett szentlegendája, de ez a kútfő nem említi az 1083. évet!) Szentkultuszuk sohasem vált országossá, mindig a Felvidék nyugati részére (valamint Dél-Lengyelországra) korlátozódott, ami szintén az országos súlyú 1083. évi kanonizációtól eltérő időben bekövetkező szakrális cselekményt sejtet.

Természetesen nem tehető kérdésessé, hogy a két remete szentté avatása is valamikor a 11. század utolsó évtizedeiben történt meg, hiszen már egy 1092-ben keletkezett liturgikus könyv, a hagyományosan hahótinak (esetleg az újabb kutatások alapján dömösinek) nevezhető *Szent Margit-szakramentárium* tartalmaz hozzájuk intézett könyörgéseket. A fentiek értelmében azonban élhetünk a gyanúperrel: oltárra emelésük esetleg már 1083 előtt, talán Géza nyitrai hercegsége (1064–1074) vagy rövid királyi uralma (1074–1077) idején, illetve László 1083 előtti uralkodási időszakában történhetett meg.

Akár három, akár öt szenttel gyarapították is Szent László és a magyar püspökök 1083-ban a nyugati egyházat, az év mindenképpen szimbolikus jelentőségűvé vált a magyar történelemben – és különösen az egyháztörténelemben. A kései utókor számára a hazai világi hatalomgyakorlásban egy jó néhány évtizedig tartó konszolidációs szakasz elejét jelzi, a Magyar Királyság akkori lakói számára azonban elsősorban az egyházszervezés egyfajta lezárultát, a pogány múlt végleges maguk mögött hagyását jelképezte, és mint láthattuk, István király oltárra emelésével új uralkodó-szent-modell is keletkezett Európában. Kutatói szemmel pedig azt is igen lényegesnek kell mondanom, hogy a kanonizációkat övezően megszülető, történeti adatokat bőven elénk táró István- és Gellért-legendák a 11. századi magyar történelemtől való tudásunk legjavát tartalmazzák. ♦

SOLYMOSI LÁSZLÓ

Szent László király

A TEMETÉSTŐL A SZENTTÉ AVATÁSIG

„Bűnös vagyok, mert a földi hatalmat a legsúlyosabb vétkek nélkül nem lehet gyakorolni.” A citátum Szent László király (1077–1095) leveléből való. Az idézett részlet a kor felfogásával összhangban fogalmazta meg a halandó ember, a bűn és a hatalom kapcsolatát. Itt azonban ennél többről van szó: egy keresztény uralkodó önkritikus vallomásáról. László bűnösnek érezte magát, ám kortársai becsülték, a legnagyobbak közé számították, és hamarosan kialakult tisztelete szentté avatásához vezetett. Ez a tanulmány három kérdésre kíván választ adni. Hová temették László királyt? Hogyan bontakozott ki kultusza? Miként avatták szentté?

A Szent László-herma (bal oldalon)
és belső ereklyetartója a király koponyájával (fent)
Fotó: Mudrák Attila

HOVÁ TEMETTÉK A KIRÁLYT?

Szent László király 1095-ben távozott az élők sorából. Sírhelyét a források egyértelműen meghatározták: az uralkodót az általa alapított váradi székesegyházban temették el. Mátyás Flórián történész (1818–1904) 1900. június 11-én a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának felolvasóülésén azonban ettől eltérő, új elképzelést ismertetett. Eszerint Szent László királyt először az ugyancsak általa alapított somogyvári bencés apátságban temették el, ahonnan földi maradványait később – valószínűleg 1192 előtt – vitték Váradra és helyezték el a székesegyházban. Mátyás Flórián véleménye gyorsan elterjedt, és állításának egészen napjainkig csak kevesen mondtak ellent. A kételkedésben a legmesszebb Tóth Sándor művészettörténész (1940–2007) jutott, amikor 2001-ben leírta, hogy „*Tihany és Szekszárd vitathatatlanul királyi temetkezéshelyül szolgált, Somogyvár ilyen szerepe viszont kétségsbe vonható*”.

Mátyás Flórián nézetét megelőzően a történeti feldolgozások és maguk a források is kivétel nélkül váradi temetéstől tanúskodnak. A *Szent László-legenda* 1200 táján megformált két változata, a 14. századi krónikaszerkesztmény Szent László halála után készült része, Kézai Simon 1285 táján megfogalmazott gesztája és a *Váradi krónika* semmit sem tud a somogyvári temetéről. A legenda két változata viszont többletet ad a többi forráshoz képest. A váradi temetést csodás esemény leírásával, az ún. kocsicsodával nyomatékosítja: a kocsi a király holttestével magától elindul Várad felé. Ezt a jelenetet a 14. században a *Képes krónika* illuminátora is megörökítette (51r), noha maga a szöveg nem szólt róla. A *Magyar Anjou Legendárium* miniatúra szintén megfestette a történetet, s ábrázolását a kép alá írt szöveg – „*quomodo currus ibat cum corpore Waradinum*” – tette egyértelművé. A kocsicsoda népszerűségét mutatja, hogy a középkori Szent László-beszédek közel felében olvasható ez a jelenet.

Vajon mi készítette akkor Mátyás Flóriánt az addig általánosan uralkodó álláspont felülbírálására? Mátyás egy olyan bullára, pontosabban annak egy kis részletére hivatkozik, amelyet II. Paszkál pápa állított ki 1106. november 2-án a dél-franciaországi (languedoc-i) saint-gilles-i bencés apátság élén álló Hugó apát számára. Szent László király 1091-ben az innen érkező szer-

zeteseknek építtette a somogyvári monostort a Szentháromság, Szent Péter és Pál apostolok, valamint Szent Egyed, a híres francia apátság védőszentje tiszteletére. Az oklevél nem volt ismeretlen a magyar kutatók előtt – először 1774-ben Pray György, majd mások is közzétették a forrás szövegét – azonban addig senki sem következtetett belőle Szent László somogyvári temetésére.

Mátyás Flórián 1900-ban közzétett nézetének bírálata még ugyanabban az évben megjelent. Recenziójában Pauler Gyula (1841–1903) kiemelten foglalkozott a somogyvári temetés kérdésével. Kifogásolta, hogy Mátyás Flórián kihagyásokkal idézte a bulla vonatkozó részét. Arra a (téves) következtetésre jutott, hogy nem a magyar király, hanem Odilo saint-gilles-i apát teste nyugodott Somogyvárott. Úgy vélte, számos hiteles adat tanúskodik arról, hogy

László király testét mindjárt Váradon temették el; azt pedig, hogy ideiglenesen Somogyvárott lett volna eltemetve, a másképp is magyarázható bullán kívül semmi sem bizonyítja.

Mátyás Flórián nem válaszolt ezekre az ellenvetésekre. Nem sokkal később mindketten távoztak az élők sorából. Haláluk után a kérdéssel a középkorkutató történésznek készül a fiatal Baumgarten Ferenc Ferdinánd (1880–1927) foglalkozott. Baumgarten a pesti egyetemen doktorált 1903-ban, majd a strassburgi egyetemen folytatta tanulmányait. A két bencés apátság, Somogyvár és Saint-Gilles közös múltjá-

A kocsicsoda: a halottas kocsi magától indul Váradra (Országos Széchényi Könyvtár, *Képes krónika*, 51r)

Négy jelenet a legendáriumból:
László király és a cseh uralkodó
békecsókja, a király halála, holttestét a
kocsi Váradra viszi, körmenettel mennek
elébe (Biblioteca Apostolica Vaticana,
Vat. Lat. 8541. fol. 84r = *Magyar Anjou
Legendárium*, XLIV/17-20. kép)

nak feltárására vállalkozott. Baumgarten Máttyás Flórián nézete mellett értelt, és azt állította, hogy a bulla vonatkozó passzusa csak egyféleképpen értelmezhető: igenis Szent Lászlót temették el Somogyvárott. Új elemként hozta fel, hogy a saint-gilles-i anyaapát-ságban a 12. század elején készült holtaskönyv feljegyezte Szent László temetése napját.

Ez a feljegyzés azonban azzal függött össze, hogy az egyházalapítás, az egyháznak tett adomány lélekváltság-adomány volt. A temetés évfordulóin a megadományozott intézmény pap-sága imádkozott jótévője túlvilági boldogulásáért, függetlenül attól, hová temették. Így természetes volt, hogy

mind a somogyvári, mind a közvetve érintett francia apátságban nyilvántartották László temetése napját, és imádkoztak érte.

Baumgarten meghívott vendégként 1905. november 13-án előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának ülésén, ahol felolvasta tanulmányát a somogyvári és a saint-gilles-i apátságok kapcsolatáról. Fejérpataky László (1857–1923) úgy mutatta be az ifjú szerzőt, mint aki korábbi munkájában „*Szent László temetése helyének kérdését is jóformán eldöntötte*”. Baumgarten azonban nem sokkal később felhagyott a középkorkutatással, esztétikai és színháztudományi műveket alkotott. Nevét szélesebb körben a magyar írók támogatására tett nagyvonalú alapítványa, a Baumgarten-díj őrizte meg, amelyet 1949-ben osztottak ki utoljára.

Máttyás Flórián és Baumgarten nézete szinte mindenkit meghódított. Békefi Remig (1858–1924), Sörös Pongrácz (1873–1919), majd Karácsonyi János (1858–1929) is azt vallotta, hogy Szent Lászlót először a somogyvári monostorban temették el. Dercsényi

Dezső (1910–1987) művészettörténész a vita ismeretében így írt: „*Semmi okunk sincs, hogy László somogyvári eltemetését tényként el ne fogadjuk.*”

A téves nézet terjedése 1960 után újabb lendületet kapott. Györffy György (1917–2000) *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című művében 1963-ban még azt írta, hogy a váradi székesegyházban temették el az alapító királyt. 1977-ben viszont már amellett tette le voksát, hogy Szent Lászlót előbb Somogyvárott, majd Váradon temették el. Sokan mások is hasonlóan vélekedtek, többek között Csóka J. Lajos (1904–1980) bencés rendtörténész, illetve Bálint Sándor (1904–1980), a szakrális néprajz tudósa.

A téves állítás az 1970-es évek végétől a *Szent László-legenda* szövegkiadásaiban és fordításaiban is megjelent. A kiadók és a fordítók itthon és külföldön lábjegyzetben figyelmeztették az olvasót, hogy először a somogyi monostorban s nem Váradon volt a temetés. Ez a gyakorlat sokáig nem érvényesült a legenda esetében, de végül az újabb fordítás emlékeztetett a somogyi temetésre.

Ezen a vélekedésen a somogyvári monostor 1972-ben megkezdett régészeti feltárása sem módosított. Bakay Kornél, az ásatást vezető régész eleve abból indult ki, hogy a királysírnak meg kell lennie. A szentélytől távol, a főhajóban talált is egy építményt, melyet kriptának minősített. Bakay számos helyen és alkalommal írt a somogyvári királysírról. Néhány évvel ezelőtt impozáns kiállítású könyvben foglalta össze több évtizedes kutatásainak eredményeit.

1991 nyarán Somogyvárott az apát-ság alapításának 900. évfordulója alkalmából tudományos ülésszakot rendeztek, és ünnepélyesen átadták a helyreállított műemléket, megjelölve benne Szent Lászlónak a sírfelirat szerint feltételezett első sírját („*sepulcrum opinabile primum regis Sancti Ladislai*”). A temetkezés kérdésével is foglalkozó előadók kivétel nélkül tényként kezelték, hogy Szent László első nyughelye a somogyvári monostorban volt.

A KOCSICSODA

Ha a somogyvári monostor valóban királyi temetkezőhely volt, felmerül a kérdés, mikor és hogyan vitték át az 1095-ben elhunyt király tetemét a váradi székesegyházba. A Fügedi Erik

(1916–1992) nevéhez köthető datálási kísérlet Gallus Anonymus gesztájára támaszkodik. Ebben szó esik III. (Ferdinánd) Boleszló lengyel fejedelem (1102–1138) somogyvári zarándokláról. Fügedi feltételezte, hogy a fejedelem Szent László ott lévő sírját is felkereste somogyvári tartózkodásakor. Ugyanakkor a geszta nem említi a sírt, ami azért is elgondolkodtató, mert más helyütt megemlékezik a magyar uralkodóról.

Egy további időpont-meghatározási próbálkozás Valter váradi püspök sajátos istenítéletére épül. A legenda szerint Könyves Kálmán király (1095–1116) fia és utóda, II. István uralkodása (1116–1131) idején egy ispán lopással vádolt meg egy vitézt, s a király Valter püspököt bízta meg a per befejezésével. A püspök Szent László érdemeiben bízva annak sírjára helyezte a per tárgyát képező ezüstit, hogy Isten döntse el, kit illet meg az ezüstmű. Amikor az ispán meg akarta ragadni a tit, félholtan esett össze.

A bizonyító eljárás leírását a *Szent László-legenda* két változatban örökölte meg. Az egyik csak az ispán fel-

süléséről szólt, míg a másik ezt kiegészítette azzal, hogy a vitéz elvette a sírtól a tit. A bővítés arról árulkodik, hogy szerzője nem lehetett tisztában az istenítéleti eljárással, hiszen az ilyen vitákban csak az egyik felet kötelezték arra, hogy az istenítéleti próbának alávesse magát, s ha ennek során bűnösnek bizonyult, a másik fél magától értetődően megnyerte a pert. A bővebb változat a 14. században a *Magyar Anjou Legendárium* miniatörát is megihlette, és ennek megfelelően két képet készített róla. Az egyik a földre zuhant ispán, a másikon a vitéz látható, amint a sírról elveszi a tit.

Valter püspök vitathatatlanul történeti személyiség volt. A 14. századi összeállításból ismert váradi püspöklisban ugyan nem szerepel, de oklevelek igazolják létezését. Az általa lefolytatott istenítélet időpontját joggal lehet az őt megbízó II. István király uralkodásának idejére, vagyis 1116 és 1131 közé tenni. De ekkorra helyezni az átvitelt Váradra még a somogyvári temetés elfogadása esetén is vitatható. Felmerül ugyanis a kérdés, miként alakulhatott ki ilyen rövid idő alatt Szent Lászlónak olyan kultusza Váradon, hogy alig elkészült sírját Valter püspök bevonhatta a sajátos istenítéleti eljárásba.

Az esetleges átvitelt a holttest exhumálásának kellett megelőznie. A kánonjog szerint az egyházi engedéllyel

történő kihantolásnak három fő típusa létezett. 1. Ha a temetés után kiderült a halottról, hogy életvitele miatt (például kiközösített volt) nem lett volna szabad megszentelt földbe temetni, akkor kötelezően kihantolták és a temetőn kívül ásták el a tetemet. 2. A szentté avatást követően is kiemelték (*elevatio*) addigi sírjából a szent maradványait, hogy végső nyughelyére temessék. 3. Végül az is előfordult, hogy valamilyen egyéb oknál fogva kívánták utóbb máshol elhelyezni az elhunyt földi maradványait.

A somogyvári kihantolás ez utóbbi kategóriába tartozott volna, mint IV. Béla király (1235–1270) holttestének sokszor idézett kétszeri exhumálása és háromszori temetése Esztergomban. A királyt 1270-ben az esztergomi ferenceseknél temették el, de tetemét az esztergomi érsek kihantoltatta és átvitette a székesegyházba, ahonnan pápai döntés nyomán került vissza eredeti helyére. A részletek nem ismertek, de feltehető, hogy a pápa azért állt a ferencesek mellé, mert a király az ő templomukat választotta temetkezőhelyül – az ott eltemetett kisebbik fia, Béla herceg sírja mellett kívánt nyugodni. A háttérben minden bizonnyal presztízsszemponatok és anyagi megfontolások, a királyi temetéssel, az évenként ismétlődő liturgikus cselekménnyel és a sír látogatásával kapcsolatos bevételek álltak.

A somogyvári apátság a műemléki helyreállítás után a feltételezett sírhellyel (Zágorhidi Czigány Balázs képe)

Bár a források nem tudnak semmiféle somogyvári exhumálásról, mégis többen megkísérelték összekapcsolni a kettős temetésről szóló elképzelést a legenda elbeszélésével, a holttest Váradra szállításának csodás történetével. Eszerint a hívek a nagy nyári meleg és a hosszú út miatt haboztak a holttestet Váradra vinni. Okosabbnak látták a fehérvári egyház mellett dönteni. Egy fogadóhoz érve, a fáradtságtól és a szomorúságtól elcsigázva elaludtak. Miután elnyomta őket az álom, a kocsi, amelyre a testet rakták, mindenféle állati vonóerő nélkül magától megindult Váradra a helyes úton. Ébredés után a hívek mindenfelé keresték, amíg meg nem találták a Várad felé magától futó szekeret. Látván, hogy a király testét isteni erő viszi ama helyre, ahová temetkezését maga választotta, útjukat Várad felé vették.

A kocsicsoda szövegében semmiféle konkrét utalás nincsen a somogyvári temetésre, azaz alkalmatlan arra, hogy valamiképpen az itteni eltemetést bizonyítsa. Ezért több kimódolt magyarázat kísérelte meg összhangba hozni a történetet a somogyvári helyszínnel. Karácsonyi János például a kocsicsodát istenítéletnek tekintette. Feltevése szerint a váradi püspök kérte meg II. Istvánt, hogy a király végakarátának megfelelően vitesse Váradra Szent László tetemét, azonban vita kerekedett a somogyiak és a váradi püspök között, ezért II. István istenítéletre bízta a döntést: kihantoltatta és szekérre rakatta a koporsót, hogy lássák, merre indul el a kocsi. A szekér Várad felé indult, így az istenítélet nyomán a somogyvári bencések kénytelenek voltak lemondani a királýsírrol.

A kocsicsoda története nem szolgált egyebet, mint annak az egyházi jogi követelménynek a tudatosítását, amely szerint bárki végakarátát teljesíteni kell, semmilyen indokkal, még a kánikula miatt sem lehet kitérni előle. Miután nem találtunk választ arra, mikor, miért és hogyan került volna a holttest Somogyvárról Váradra, vissza kell térnünk a többször említett pápai bullához. A megoldás ebben rejlik.

EGY OKLEVÉL TÉVES ÉRTELMEZÉSE

A bullának a temetkezésre vonatkoztatott része egy igen hosszú, többszörszörösen összetett mondat: „*Latisclausus si quidem bone memorie Ungarorum*

rex ad honorem Dei et sanctorum apostolorum Petri et Pauli in memoriam sancti confessoris Aegydi Semichensem fundavit ecclesiam et eam per manum Odilonis felicis memorie predecessoris vestri monasterio Beati Aegydi, cui auctore Deo presides, obtulit, ubi et eius corpus venerabile requiescit, hanc nimirum oblationem pro animarum salute perpetrata nos largiente Deo Apostolice Sedis auctoritate firmamus, cui vestrum Flauiane Vallis cenobium ab eodem sancto Aegydio in salarium datum agnoscitur.” Fordításban: „*Mint-hogy László, a magyarok jó emlékü királya Isten, valamint Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére, Szent Egyed hitvalló emlékére alapította a somogyi egyházat, és azt boldog emlékü elődöd, Odiló keze által felajánlotta Szent Egyed monostorának, melynek Isten segítségével az élén állsz, és ahol az ő tiszteendő teste is nyugszik, ezt a lelkek üdvére tett felajánlást mi Isten meghagyásával és az Apostoli Szék tekintélyével megerősítjük, tudván, hogy Flavia-völgyi rendházatokat ugyanazon Szent Egyed adományozta az Apostoli Széknek.*

Ennek az összetett mondatnak a lényegi eleme az a helyhatározói mellékmondat („*ubi et eius corpus venerabile requiescit*”, azaz: „*ahol az ő tiszteendő teste is nyugszik*”), amely egy bizonyos holttest nyugvóhelyét jelöli és nyilvánvalóan egyértelműen kívánja azt meghatározni. A szövegben össze nem keverhetően két, temetkezésre alkalmas egyházi intézmény és három elhunyt személy szerepel: Szent László király, Odiló saint-gilles-i apát, valamint a két egyházi intézmény azonos védőszentje, Szent Egyed.

Kérdés tehát, hogy melyik helyszínrre vonatkozik a helyhatározói mellékmondat, hol temették el azt a bizonyos holttestet, és ki volt ez a személy. Mátyás és Baumgarten olvasata szerint Szent László teste nyugodott Somogyvárott. Ők a holttest kifejezést a mondatban tőle igen távol említett László királlyal és a somogyi egyházzal kapcsolták össze. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy bizonyos „zavaró” elemeket kihagyjanak a mondatból. Kipontozásos technikával szinte közvetlen kapcsolatot létesítettek a somogyi egyház és a mellékmondat között: „*Latisclausus si quidem bone memorie Ungarorum rex ad honorem Dei et sanctorum apostolorum Petri et Pauli in memoriam sancti confessoris Aegydi Semichensem fundavit ecclesiam, [...] ubi et eius corpus venerabile requies-*

cit.” Azaz magyarul: „*Minthogy László, a magyarok jó emlékü királya Isten, valamint Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére, Szent Egyed hitvalló emlékére alapította a somogyi egyházat, [...] ahol az ő tiszteendő teste is nyugszik.*

A mondatot megcsonkító idézők nagyvonalúan eltekintettek attól, hogy az *ubi* (ahol) és *eius* (az ő) szavakat a kihagyott részben említett Szent Egyed-monostorra és annak alapítójára vagy néhai apátjára vonatkoztassák. Azt sem vették figyelembe, hogy a helyhatározói mellékmondatot megelőzi egy másik mellékmondat, amelyben a pápa a bulla címezettjéhez, a Szent Egyed-monostor Hugó nevű apátjához szól, mondván: „*a monostor; melynek Isten segítségével az élén állsz*”. Ez a rész pedig vitathatatlanul a francia monostorra utal, tehát erre a helyszínrre és erre a szentre kell vonatkozzon az a mellékmondat, hogy „*ahol az ő tiszteendő teste is nyugszik*”. Mátyás és Baumgarten régi és újabb követői is ezzel az idézési technikával éltek. Egyedül Sörös Pongrácz közölte a teljes szöveget, de tévesen más magyarázatot fűzött hozzá.

Az oklevél szövegének elemzése további érveket is ad a kezünkbe. A pápai bulla ugyanis a benne szereplő három személyt három különböző jelzővel illeti. László királyt jó emlékünek, Odiló apátot boldog emlékünek, Egyedet pedig szentnek írja, és Szent Egyed két fontos tevékenységéről is szót ejt. Egyfelől ő építtette a Flavia-völgyben a francia monostort, másfelől ő adta azt a Szentszék birtokába. Ezen érdemek mellé került harmadik elemként, hogy ott is temették el, tiszteendő teste ott nyugszik. A *venerabile* jelző ugyanis nem illik sem világi, sem egyházi személy holttestére, annál inkább egy szentnek, azaz jelen esetben Szent Egyednek a földi maradványaira.

A mondat egyetlen helyes értelmezése az, hogy Szent Egyed nyugszik a francia monostorban, miként sírja ott ma is látható. A pápa azért idézte fel Szent Egyed tevékenységét és nyugvóhelyét, hogy megerősítse a francia monostor fennhatóságát a somogyvári apátság felett, s kifejezze Szent Egyed és a két apátság, valamint a Szentszék szoros kapcsolatát. Erről és nem másról szól a bulla fontos mondata. Szent László királyt a váradi székesegyházban temették el – mint ahogy a *Képes krónikában* és más elbeszélő forrásokban is leírták, a somogyvári apátságban sohasem volt királýsír.

A KULTUSZ KEZDETEI

A kultusz kialakulásáról találóak Gerics Józsefnek éppen Szent László kapcsán kifejtett gondolatai: „A szentként való tiszteletet a csodahit kialakulása általában meg szokta előzni, és a szentté avatáshoz megkívánt fama sanctitatis-nak fontos elemét alkották a szentté avatandónak már előzetesen tulajdonított csodajelek. Éppen ezért a szentté avatás szorgalmazói már az eljárás megindításakor birtokában kellett, hogy legyenek olyan rendkívüli tettek-ről szóló híreknek is, amelyeket alkalmasnak tartottak a tiszteletben részesítendő személy szent voltának az alátámasztására. A szentként való elismeretés esélyei annál nagyobbak voltak, minél több és rendkívülibb cselekedetekre vonatkozó hírt produkáltak.

A szentté avatási eljárás egyik feladata volt azután az ilyen információk egyházi szempontból való hitelre mérhetőségének az elbírálása, megrostálásuk, a köztük való válogatás. A szentté avatás ténye természetesen még szélesebb körökben és most már hivatalosan terjesztette a kanonizált személy tiszteletét, és ilyen módon a neki tulajdonított csodák hírét meg is sokszorozhatta, de a tiszteletnek és a csodák hírének nem a szentté avatás szokott a kiindulópontja lenni. A szentté avatás rendszerint csak hivatalos elismertetése volt a bizonyos keretek között már meglévő kultusznak. Ebben a tekintetben maga a kisebb Legenda is eligazít, amikor világosan megkülönbözteti a László szentté avatása előtt és után keletkezett csodahíreket.”

A szentként való elismertetés esélyei annál nagyobbak voltak, minél több rendkívüli cselekedetre vonatkozó hír terjedt el az adott személyről. Szent Lászlót sokan ismerték: a főpapok, a főurak, azon egyházi intézmények papjai, szerzetesei, amelyeket ő alapított vagy adománnyal gazdagított. Ennél szélesebb körben is ismert volt. Szabolcsen 1092-ben ő elnökölt az ország valamennyi világi előkelője, az egész papság és a nép tanúskodása mellett tartott zsinaton. Halála után a jótéteményeit élvező egyházi intézmények liturgikus keretben, kötelező módon megemlékeztek róla, hogy biztosítsák a király túlvilági boldogulását. A vele harcoló katonák felidéztek harci élményeiket és

benne a király szerepét, alkalomadtán meséltek róla, továbbadták emlékeiket. Az egyházi és világi előkelők az ország kormányzásában szerzett tapasztalataikat őrizték és vitték tovább. De mindebből az alapvetően egyedi élményanyagból az elhunyt uralkodó országos tisztelete aligha formálódott volna ki.

A kultusz kialakulásához szükséges alkalmas hely a váradi székesegyház volt, ahol a királysírnak fontos szerepe lett a kultusz kibontakozásában és továbbfejlődésében. A temetés volt az első esemény, amely alkalmat adott arra, hogy a különböző élményekkel, tapasztalatokkal bíró személyek találkozzanak egymással. Azt nem tudjuk pontosan, hol halt meg László király. A legenda kocsicsodájából ítélve biztosan mondhatjuk, hogy nem Váradon. De a temetés (*depositio*) 1095. július 29-én a váradi székesegyházban volt.

A távolságtól függően a holttest ide szállítása több-kevesebb napot vett igénybe. Útközben lovon vagy gyalog sokan csatlakoztak a látványos gyászmenethez, és Váradig kísérték a királyt utolsó útjára. A koporsó előtt feltehetően egy vagy több lovat vezettek, hogy a templomi szertartás során, ami-

kor a gyászmisében elérkezett az adományok átadásának ideje (*offertorium*), felajánlják az egyháznak. Útközben sok mindenről beszélhettek, de leginkább az elhunyt uralkodóról.

A székesegyházba messze nem fért be mindenki. Az egyetemes egyház régi gyakorlata szerint a koporsót a főoltár elé tették. Könnyen lehetséges, hogy a koporsóval együtt vitték a király ezüst csatakürtjét és bárdját a székesegyházba, és mindkettő ekkor lett annak tulajdona. A csatakürt ottlétéről van kora újkori forrás. A nagy bárd birtoklásának az 1557-ben készült leltár mellett tárgyi bizonyítéka is van, nevezetesen a váradi káptalan 1291-ben készített nagyobbik pecsétnyomója, amelynek lenyomatain az uralkodó jobb kezében nem a szokásos jogar, hanem a bárd, Szent László attribútuma látható.

Az egyetemes egyház régi gyakorlata szerint a koporsót a főoltár elé tették, és megkezdődött a halotti szertartás (*officium defunctorum*), majd a holttest jelenlétében (*presente cadavere, presente corpore*) elmondták a gyászmisét, gyászbeszédet, és végül a király tetemét a székesegyházban eltemették. A temetési szertartás minden bizonnyal a jelenlevők lakomájával ért véget.

A temetés 7. és 30. vagy 9. és 40. napján is mondtak gyászmisét. Ezeknél azonban sokkal fontosabb esemény volt a temetés évfordulója (*anniversarium*). Az évfordulós napokon az általános liturgikus gyakorlat szerint az alapító király túlvilági boldogulásáért mutattak be gyászmisét, melyet szintén étkezés követett. Az évfordulós mise alkalmával körmenetben felkeresték az elhunyt sírját, hogy ott elvégezzék az előírt szertartást. Az évfordulós

miséken és a sírhoz kapcsolódó szertartásokon – minden év július 29-én – nemcsak a székesegyház papsága vett részt, hanem Várad lakói, a környékeliek és mások is. A hívők a többi ünnepnapon és egyéb alkalmakkor is felkereshették a sírt, amely rövid idő alatt zarándokhellyé vált. A sírt az ünnepeken égő gyertyával ékesítették.

A király túlvilági boldogulását szolgáló liturgikus cselekmény, a róla való megemlékezés nem csupán a szavak szintjén valósult meg, hanem szorosan kötődött a földi maradvá-

A váradi káptalan 1291-ben készített nagyobbik pecsétnyomójának lenyomata 1338-ból (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 3171/I.)

nyokat őrző sírhoz. Erre másutt nem lehetett mód. Ezért lett Szent László kultuszának központja a váradi székesegyház, nem pedig a zágrábi székesegyház vagy éppen a somogyvári monostor, noha alapítójuk szintén László király volt, és az évfordulós gyászmisét ott is megtartották, akárcsak Saint-Gilles-ben, ahol a halottaskönyv szerint Szent László mellett Péterről, a somogyvári monostor első apátjáról és a Somogyvárrott zárandokként megforduló III. (Ferdeszájú) Boleszló lengyel fejedelemről is megemlékeztek.

Jól mutatja Várad fontosságát a *Legenda* is. Fehérvár futólagos említése mellett Váradon kívül egyetlen magyarországi település sincsen benne megnevezve. A csodás események többsége is Váradhoz kötődik. A székesegyházban imádkozott éjjel a király, amikor az őt megleső szolga (*cubicularius*) szerint csodás módon a levegőbe emelkedett (*levitatio*). A kocsicsoda is Váradra vezette a temetési menetet. A többi csoda pedig a váradi temetéskor vagy később a sírnál történt.

A király szentségének híre (*fama sanctitatis ipsius audita*) a sírhoz vonzotta a gyógyulásért könyörgő híveket. A legenda a király életéből egyetlen csodás történetet örökített meg, amely nem kapcsolódott konkrét helyhez, nevezetesen azt, amikor a király sajátos módon gondoskodott éhező seregének ellátásáról. Nem kétséges, hogy a legenda ósváltozatát a szentté avatás előtt Váradon írták. Ott is egészítették ki az 1192-ben és nem sokkal utána a sírnál történt csodás eseményekkel.

Érthető, hogy a kultusz kibontakozása és alakulása elválaszthatatlanul összeforrott a földi maradványokat rejtő sírral és a székesegyház papjaival, akiknek kötelessége és érdeke volt a kiemelkedő személyiség emlékének fenntartása és ápolása. Különböző külső körülmények is befolyásolták, erősítették a kultusz alakulását, mint például az első, a második és a harmadik kereszties hadjárat seregeinek magyarországi átvonulása.

A szentté avatáshoz vezető és egyre erősödő folyamatról forráshiány miatt keveset tudunk. Mindössze néhány adat idézhető fel. Nem kétséges, hogy III. Boleszló lengyel fejedelem történetírója, Gallus Anonymus – aki valamikor 1110 táján urával együtt Magyarországon járt – a királyi udvarban és másutt hallotta Szent Lászlóról azt a fontos vélekedést, amelyet méltónak ítélt arra, hogy gesztájában feljegyezze: „*Mond-*

Szent László király képe a bázeli karthauzi templom üvegablakán. Készült Kanizsai János esztergomi érsek megbízásából 1410 körül (Szentmártoni Szabó Géza képe)

ják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya, és a földje sem volt oly termékeny utána.”

Itt nem egyszerűen arról volt szó, hogy a föld termékenységét összekapcsolták a nemrég elhunyt uralkodó személyével. A természeti jelenségeket ugyanis isteni megnyilvánulásnak tekintették. Isteni közreműködésről van szó: az ország Szent László földi érdemeinek égi elismerése okán lett termékeny, különösen, hogy Gallus Anonymus előzőleg éppen az uralkodó túlárado kegyességét (*pietas*) emelte ki. A király érdemei váltották ki az isteni megnyilatkozást Valter püspök említett ítélezésében is, amikor a főpap a vita tárgyát képező ezüsttálat Szent László sírjára helyezte. A legenda szerint a püspök azért folyamodott ehhez

az eljáráshoz, mert a legteljesebb mértékben hitt abban, hogy a király érdekei kiváltják az isteni megnyilatkozást.

A hit az isteni közreműködésben már a temetéskori első csoda alkalmával megmutatkozott. Egy vétkes a sírnál leborulva a király irgalmasságához könyörgött a gyógyulásért. Csodás gyógyulását a legendaíró azzal magyarázta, hogy Isten a szentté avatáshoz szükséges eljárást szem előtt tartva („*necessarium itaque deus beatificandi modum observans*”) megajándékozta Szent Lászlót azzal, hogy mindenkinek, aki hozzá fohászkodik, isteni segítséget adjon. Ez a megfogalmazás egyértelművé tette, hogy a kultusz célja a király szentté avatása volt, és ehhez Isten közreműködése biztosította a szükséges csodákat.

Mivel a váradi papi közösség is tudta, mi kell a szentté avatáshoz, elkészítették a szükséges életrajzot (*vita*). Ennek első része Szent László érényekben gazdag tevékenységét mutatta be, szinte csodák nélkül, hiszen mindössze két rendkívüli eseményt tartalmazott (az ima közbeni felemelkedést és az éhező sereg ellátását), míg második része a király halála utáni (*post mortem*) csodajeleket vette számba.

A kultuszát ápoló és tápláló váradi székesegyház püspöke és papsága végül elérte III. Béla királynál, Jób esztergomi érseknél és a többi főpapnál, hogy megtegyék a szükséges lépéseket a szentté avatás ügyében. A királyi udvar támogatta az elképzelést. A keresztény uralkodó magától értetődően a kezdeményezés élére állt.

A KIRÁLY SZENTTÉ AVATÁSA

Szent László szentté avatásáról a legenda mint befejezett tényről tudósít: 1192-ben testét dicsőségesen szentté avatták. A 12. század végi *Pray-kódex* kalendáriumában a szentté avatás következményeképpen június 27. a király földi maradványainak exhumálása (*elevatio*) ünnepnapjaként szerepel. Ugyancsak ezzel az eseménnyel függ össze, hogy a *Váradi jegyzőkönyv* 34 év múltán fontos részletet örökített meg. Az exhumálás alkalmával Dénes mesterember (*artificex*) nyitotta fel Szent László király sírját, és ezért III. Béla király felszabadította: leszármazottaival együtt örökös szabadsággal jutalmazta meg. Ezt a nem érdektelen információt azért jegyezték fel, mert a nevezetes Dénes mester fia 1226-ban végrendel-

kezett: a Bihar megyei Besenyő település egyházára hagyta meghatározott feladatra rendelt szolgáját.

A szentté avatás körülményeiről részletesebb, bár korántsem egykorú beszámolót olvashatunk Spalatói Tamás (1200/1–1268) művében. A spalatói főesperes az ókori Salona és a középkori Spalató (Split) város főpapjainak kívánt emléket állítani 1266-ban befejezett történeti munkájában. Ebben Perugiai Bernát spalatói érsek (1200–1217) tevékenységének bemu-

III. Ince pápa képe. Iniciálé az 1203. évi pápai regisztrumkötetből (Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. 5. fol. 49r.)

tatását a következő mondatokkal vezette be: „Ebben az időben a felséges férfiú, Béla, Magyarország királya elküldte bizalmas jegyzőit az Apostoli Székhez, és azt kérte Ince pápa úrtól, parancsolja meg, hogy boldog László király maradványait exhumálják, és illebb helyen helyezték el, továbbá rendelje el, hogy őt a szentek sorába iktassák. Kérésével egyetértett a pápa, és elküldött egy főtisztelendő férfiút, Gregorius de Crescentio bíborost, hogy a király akaratának illő módon tegyen eleget. Ekkor a bíboros, elvállalva az apostoli követséget, átkelt a tengeren, Dalmácia vidékére jött, és Trauban kötött ki. Mivel a tél zordsága még fenyegetett, az egész nagybőjt idején ugyanott akart maradni. Volt a kíséretében egy klerikus, a káplánja, név szerint Bernát, Toszkána tartományból, Perugia volt a hazája, egy tu-

dós és ékesszóló férfiú, magas termettel. Mivel őt gyakran küldték Magyarországra, ismert volt Béla király előtt, és olyannyira elnyerte az uralkodó és sok előkelő meg főpap kegyét, hogy a király maga bízta rá fiát, Imrét, hogy nevelje és oktassa. Midőn tehát a Magyarországra érkezett követ eleget tett követi megbízatásának, vizszatért hazájába.”

A kutatás már régen felhívta a figyelmet Spalatói Tamás tévedéseire. Mindenekelőtt arra, hogy úgy szerepelteti III. Ince pápát (1198–1216), mintha része lett volna a szentté avatásban. A két évvel korábban elhalálozott III. Béla (1172–1196) természetesen nem fordulhatott kéréssel III. Ince pápához. A tévedés magyarázata, de nem mentése, hogy Spalatói Tamás az idézett részlet előtt közvetlenül arról írt, hogy Miklós zárai választott érseket III. Ince pápa fosztotta meg főpapi méltóságától. A tévedést javították is, III. Ince helyett automatikusan az őt megelőző III. Celesztin pápához (1191–1198) kapcsolták a magyar király szentté avatását. Logikus a korrekció, de – mint látni fogjuk – nem ilyen egyszerű a megoldás.

Spalatói Tamás nemcsak a pápa, hanem a pápai legátus nevét illetően is tévedett. A római nemesi családból származó Gergely (*Gregorius de Crescentio*) pápai követ valóban létezett, sőt két rokon bíboros viselte ugyanezt a nevet. Római címtemplomaik alapján jól megkülönböztethetők egymástól. Közülük az idősebbik járt Magyarországon, de ő is csak III. Béla halála után. III. Béla uralkodása alatt két pápai legátus kereste fel Magyarországot. Egyikük, Theobaldus püspök-bíboros III. Orbán pápa (1185–1187) követeként 1186 végén vagy 1187 elején járt itt. Tevékenységét a pannonthalmi konvent, illetve a veszprémi káptalan számára kiadott, keltezetlen oklevele tanúsítja. A másik pápai legátus Gergely szerpap-bíboros (*Gregorius de Sancto Apostolo*) volt. Ő valóban kapcsolatba hozható Szent László király szentté avatásával.

Spalatói Tamás a pápai követ keresztnevét kétséggkívül eltalálta. De ne legyünk igazságtalanok! Kutatási lehetőségei messze kisebbek voltak, mint a kései utódokéi. Bármennyire is meglepő, a Bolognában tanult, művelt spalatói főesperes nem volt teljesen tisztában a szentté avatási eljárással. A 12. század második felében létező gyakorlat szerint ennek három eleme volt. Először az érdekeltek kérvényben (*petitio*) kérték a pápától a kívánt személy szentté avatását. A kérvényhez az illető életrajzát (*vita*) csatolták. Ezután következett a pápa vagy megbízottjai vizsgálata (*informatio*) arról, hogy a javasolt személy valóban megérdemli-e felvételét a szentek közé. Végül a vizsgálódás pozitív eredményének ünnepléses nyilvánosságra hozatala (*promulgatio*) zárta le az eljárást.

Az esetek többségében pápai oklevél (*litterae*) tette közzé, hogy az illetőt beírták a szentek katalógusába. A földi maradványok exhumálása nem része, hanem rendszerint következménye volt a szentté avatásnak, amely a közzétételt követően valósult meg előbb vagy utóbb. Spalatói Tamásnál fordított a sorrend: megfogalmazása szerint a király előbb az exhumálásra, majd a szentté avatásra kérte a pápát. Abban viszont nem tévedett, hogy az eljárásban a pápai legátus is részt vett. Nos, mit tudunk Gergely legátusról, akinek valamilyen formában köze lehetett Szent László szentté avatásához?

A római családból származó Gergelyt III. Kelemen pápa (1187–1191), III. Celesztin elődje nevezte ki szerpap-bíborossá. Római címtemploma a

Sancta Maria in Porticu lett. Először 1188. április 5-én, utoljára pedig 1202. január 1-jén szerepelt a pápai bullák aláírói között. Legátusként járt Magyarországon. A kérdés az, hogy mikor és hányszor. A válaszadáshoz kiindulópontként azt kell megnézni, hogy a bíborosi kinevezése és III. Béla halála közötti időszakban Gergely mikor volt hosszabb ideig távol a pápai kúriától, azaz mikor hiányoznak aláírásai a pápai bullákon. Eszerint először 1189. február 20. és 1190. május 7., másodszer pedig 1192. január 11. és 1192. november 22. között tevékenykedett legátusként.

Mindjárt jegyezzük meg, hogy a két távollét két egymást követő pápa uralkodásához kapcsolódik. Az első III. Kelemen, a második meg III. Celesztin pápa idejében történt. A két hosszabb távollét önmagában csak lehetőséget ad a követi megbízatás feltételezésére. Szerencsére vannak egykorú okleveles adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy Gergely legátusként kétszer járt Magyarországon. Keltezetlen oklevelében, amelyet III. Ince pápa regisztrumköte-téből ismerünk, éppen maga hivatkozik korábbi magyarországi követi tevékenységére („*prius officium legationis gessimus in Vngaria*”). További két adat is vonatkozik erre az első útra. III. Celesztin pápa 1191. december 20-án megerősítette a szebeni prépostság alapítását. Jób esztergomi érsekhez intézett levelében megemlíti Gergely követ erre vonatkozó oklevelét (*privilegium*), amelyet akkor állított ki, amikor legátus volt (*tunc apostolice sedis legatus*). Magából a pápai oklevél keltezéséből is az következik, hogy csakis Gergely legátus első útjáról lehetett szó. Péter spalatói érsek 1192. április 16-án Spalatóban kiadott ítéletlevele leárta a traui püspök és a traui Szent Lőrinc-székeskáptalan közti vitát, és egyben megerősítette a bíboros e tárgyban hozott döntését, ami akkor született meg, amikor pápai követ volt Magyarországon. Ez az adat is az első úttal hozható kapcsolatba.

Gergely bíboros legátusként tehát bizonyíthatóan kétszer járt Magyarországon, ahol oklevelet is kiadott. Az egyik útja 1189/1190-ben, a második pedig 1192-ben volt. Mindegyik küldetés teljesítése viszonylag hosszabb időt, több hónapot vett igénybe. A megbízatás tárgyáról néhány oklevél tájékoztat, melyek szerint a legátus egyrészt Dél-Dalmáciában, közelebbről a spalatói egyháztartományban tevé-

Szent László király iniciálé
(Országos Széchényi Könyvtár,
Képes krónika, 47r)

kenykedett, ahol a traui püspök és a székeskáptalan perében járt el, másrészt a Magyar Királyságban a szebeni prépostság ügyével foglalkozott.

II. Géza király (1141–1162) lakatlan területet (*desertum*) adományozott Dél-Erdélyben a betelepülő szászoknak, akik Szebenben egyházi intézményt építettek. III. Béla kiváltságos prépostsággá tette ezt az intézményt, s erről hiteles okmányt (*autenticum scriptum*) állított ki. Ezt az okmányt első útja idején (1189. február 20. és 1190. május 7. között) oklevéllel Gergely legátus, majd III. Kelemen pápa is megerősítette. Végül III. Celesztin pápa is jóváhagyta a király intézkedését, bevezettette regisztrumába, és minderről 1191. december 20-án tájékoztatta az esztergomi érseket. Ez minden bizonnyal azért következett be, mert a kiváltságos királyi prépostságok nem a területileg illetékes megyés püspök, vagyis az erdélyi főpap, hanem a esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak.

Hamarosan értelmezési vita kerekedett a szebeni prépost és az erdélyi püspök között az említett királyi, illetve legátusi oklevélben szereplő *desertum*, vagyis pusztaság szó miatt. A prépost azt állította, hogy az összes szász telepes (*Flandrenses*) az ő egyháza-nak van alávetve, míg a püspök azt mondta, hogy a király és a legátus értelmezése szerint csak azok tartoznak a prépostsághoz, akik a lakatlan területen telepedtek le. Az ügy végül a pápa, immár III. Celesztin elé került,

aki Gergely bíborost bízta meg a jogvita rendezésével.

Gergely második magyarországi legációján tett eleget a pápa megbízásának. Veszprémben megkérdezte III. Béla királyt, aki mánásai jelenlétében kijelentette, sem a prépostság alapításakor (*tempore constitutionis prepositure*), sem később nem állt szándékában, hogy minden szász a prépostságnak legyen alávetve. A prépostsághoz csak a pusztaságban letelepedett szászok tartoznak.

A legátus elfogadta a király értelmezését, és a préposttal szemben az erdélyi püspöknek adott igazat.

A püspök gondoskodott a számára kedvező döntés megörökítéséről. Kérésére 1198-ban III. Ince pápa (*auctoritate apostolica*) megerősítette és átírta a legátus levelét, amely így a pápa első regisztrumkötetében fennmaradt.

A PÁPA SZEREPE

A két legációval kapcsolatos okleveles forrásokban nem esik szó Szent Lászlóról és szentté avatásáról. A szebeni prépostság ügye azonban némiképpen összefügg vele, mivel Szent László lett az intézmény égi patrónusa. Ugyanakkor nem valószínű, hogy Gergely legátus tevékenysége a spalatói egyháztartomány és a szebeni prépostság említett ügyeire korlátozódott volna, ezeket ugyanis a pápai kúriában is elintézhették volna. A követ bizonyára tárgyalt a magyar királlyal a III. kereszties hadjáratban való részvételről is, de nem ez volt a fő feladata.

Gergely legátus küldetésének igazi célja László király szentté avatása lehetett. Mással nem tudjuk magyarázni, miért kellett alig négy év alatt kétszer is Magyarországra jönnie. Az eseményeket a következőképpen rekonstruálhatjuk. 1188 végén vagy 1189 elején a főpapok, mindenekelőtt Jób esztergomi érsek és a váradi püspök támogatásával III. Béla király kérvényt nyújtott be III. Kelemen pápához Szent László szentté avatása ügyében. A kérvényhez minden bizonnyal Szent László legrégebbi, ma már ismeretlen őselegendájának szövegét mellékeltek.

A pápa Gergely bíborost bízta meg azzal, hogy megvizsgálja, teljesíthető-e a kérés. Gergely legátusként 1189-ben Magyarországra jött, ahol Váradon és másutt tanúkat hallgatott ki. Visszatérte után jelentése ismeretében III. Kelemen pápa még 1190-ben vagy leg-

később az 1191 márciusában bekövetkezett halála előtt felvette a magyar uralkodót a szentek sorába, és erről oklevelet állított ki.

De az is lehetséges, hogy ezt a feladatot 1191-ben (legkésőbb 1192 első napjaiban) már az új pápa, III. Celesztin látta el. Az biztos, hogy Gergely bíboros már tőle kapta újabb legátusi megbízatását. Második küldetése során, 1192. június 27-én Gergely főcelebránsként részt vett Váradon az ünnepélyes szertartáson, amely az exhumálást követően a földi maradványok átvitelét (*translatio*) foglalta magában.

Végeredményben a szentté avatást kinyilvánító pápai oklevél Gergely legátus két magyarországi küldetése között, vagyis 1190. május 7. és 1192. január 11. között keletkezhetett, és kiadója a két pápa (III. Kelemen, III. Celesztin) bármelyike lehetett. Akárhogy is történt, a szentté avatási eljárásban valamilyen formában mindkét pápának része volt. Mivel a kanonizáció és az exhumálás az azt követő szertartással együtt időben olyan közel esett egymáshoz, és az utóbbi volt az ünnepélyes helyi esemény, a *Legenda* a kevésbé valószínű 1192. évet tekintette a szentté avatás időpontjának.

A fenti gondolatmenettel kapcsolatban önként adódik a kérdés: Miért nincsen a szentté avatásnak okleveles nyoma? Miért nem maradt fenn az erről szóló pápai oklevél? A források hiánya miatt nem szerencsés magát a tényt megkérdőjelezni, kétségbe vonni. Inkább arra a magától értetődő kérdésre kell magyarázatot találni, miért nincsenek okleveles források.

Mind III. Kelemen, mind III. Celesztin pápa idejében készültek regisztrumkötetek, amelyekbe szokás szerint általában bemásolták a pápai kiadványok szövegét. Mint láttuk, mindkét pápa említett magyar vonatkozású oklevelével is ez történt. A két pápa regisztrumkötetei azonban megsemmisültek, ezért hiába kutatunk a Vatikáni Titkos Levéltárban. Így csak azokról a pápai döntésekről van ismeretünk, amelyek a címzettek vagy mások levéltárában fennmaradtak.

Esetünkben azonban a címzettek levéltáraival sincsen szerencsénk. A szentté avatásról szóló pápai okleveleket a magyar királynak, Jób esztergomi érseknek, Elvin váradi püspöknek és a váradi klérusnak kézbesíthették. A középkori királyi és a váradi egyházi levéltár elpusztult. A Prímási Levéltár ugyan gazdag anyagot tartalmaz, de itt

is döntően azok az oklevelek maradtak meg, amelyek az érsek és a székesegyház jogaira vonatkoztak. Ilyen tartalmú okleveleket ebből az időszakból mindkét pápától őriznek Esztergomban, de szentté avatásról szólót nem.

Az sem kedvezett az oklevelek fennmaradásának, hogy a szentté avatás jogilag lezárt ügy volt. Megtörténnte után nem pereskedtek miatta, mint ahogy birtokügyekben számtalanszor megtették, szerencsés esetben oklevelek sokaságát hagyva az utókorra. Gondoljuk meg, ha Gergely legátus említett oklevele másolatban nem maradt volna meg III. Ince pápa regisztrumkötetében, akkor még annak sem lenne írásos bizonyítéka, hogy kétszer járt követként Magyarországon.

Végül a rekonstrukció szükségessé teszi Gergely bíboros szerepének tisztázását a szentté avatási eljárásban. Spalatói Tamás szüksézáva csak annyit írt, hogy követi feladatát teljesítette (*legationis sue peregrisset officium*). Ebbe az általános megfogalmazásba minden további nélkül belefér, amit eddig tulajdonítottunk neki, hogy a helyszínen kihallgatta a tanúkat és felvette a vallomásaikat, majd második küldetése alkalmával részt vett az exhumálást követő szertartáson. A kérdés az, hogy volt-e ennél nagyobb szerepe Gergely legátusnak, nevezetesen rendelkezett-e különleges pápai felhatalmazással, amelynek birtokában ő avathatta szentté a magyar királyt Váradon. Ezzel a lehetőséggel nem számoltunk, s nem véletlenül.

Több évszázados gyakorlat után a szentté avatási eljárás jogi feltételrendszerét viszonylag későn, a 13. század első évtizedeiben fogalmazták meg. A kánonjogi szabályozás a mindenkorai pápának biztosított kizárólagos illetékességet a szentté avatásban. Az ide vezető folyamatban jelentős rész volt III. Celesztin személyének, aki pápasága előtt Iacintus Bubonis néven közel ötven éven át bíborosként és számos alkalommal legátusként is tevékenykedett. Mint pápa – a magyar királyt nem számítva közjük – őt személyt avatott szentté. Ezzel a teljesítménnyel III. Honorius (1216–1227) és IX. Gergely pápával (1227–1241) együtt ő vezeti a középkori pápák szentté avatási listáját. Ám egyik esetben sem bízta a szentté avatást legátusára. Sőt, ragaszkodott ahhoz, hogy pápaként megerősítse egy korábbi eljárása érvényességét: 1173 elején ugyanis legátusként ő nyilvánította szentté Rosendo

püspököt, anélkül hogy erre pápai felhatalmazást kapott volna.

Iacintus Bubonis kardinális, a későbbi III. Celesztin – III. Sándor (1159–1181) pápa megbízásából – az Ibériai-félszigeten járt követségben, ahol szentté nyilvánította hitvalló Rosendo (907–977) püspököt, Dumio (Mondofiedo) egykori főpapját, és erről oklevelet állított ki. Ebből kiderül, hogy részletes vizsgálatot tartott, sok tanú igaz vallomásából és a püspök életrajzából (*tum ex multorum relatione veridica tum ex ipsius vite scripture recitatione*) tájékozódott a főpap tevékenységéről. A legendából kiírta életének fontosabb csodás eseményeit, majd a halála után történt csodákat. Ezeket megfontolva és León, Kasztília és Portugália uralkodói, továbbá számos főpap, szerzetes és nemes kérésére úgy döntött, hogy a püspök földi maradványait illőbb helyre vigyék át, s őt szentként tiszteljék. Ezért megparancsolta a bragai érseknek és püspöktársainak, hogy tiszteletére ünnepnapot jelöljenek ki és gondoskodjanak a test átviteléről. Együttal búcsúikválságot adományozott azoknak, akik az eseményen és a szent ünnepnapján megjelennek. Hogy nagyobb foganatja legyen, három környékbéli püspököt bízott meg ennek kihirdetésével. A legátusi levélből egyértelműen megállapítható, hogy mindezt különleges pápai felhatalmazás nélkül tette. Hogy mi vitte rá erre a lépésre, azt megtudjuk a pápaként 1195-ben kiadott okleveléből: a helyszínen szerzett tapasztalatán, meggyőződésén túl a hite. Mint írta, hitt abban (*credidimus*), hogy a szentéletű püspököt be kell írni a szentek katalógusába és szentként kell tisztelni.

Legátusi döntésén nem kellett módosítania, de úgy érezte, hogy a formán igen. Ezért III. Celesztin pápaként 1195-ben megerősítette a több mint két évtizeddel korábbi szentté nyilvánítás érvényességét. Ennek alapján zártuk ki azt a lehetőséget, hogy III. Celesztin pápa különleges megbízást adott volna Gergely legátusnak Szent László kanonizálására.

III. Kelemen pápáról nem mondhatjuk el ugyanezt, mivel a szentté avatást több alkalommal átruházta legátusára. De ennek nincs különösebb jelentősége, mert őt halála megakadályozta abban, hogy Gergely bíboros második küldetésére bármilyen felhatalmazást adjon. A két pápa eltérő gyakorlata a szentté avatás módjáról megengedi a feltételezést, hogy a magyar királyt

Szent István és Szent László
mint példamutató szent királyok
Imre király 1198. évi oklevelében
(Esztergom, Prímási Levéltár,
Archivum Saeculare,
Acta radicalia, I-I.)

szentté avató oklevelet III. Celesztin pápa állította ki, mégpedig nagy valószínűséggel 1191-ben. Az elveszett oklevél tartalmi-szerkezeti felépítése nyilvánvalóan a hasonló pápai kiadványok mintáját követte.

A SZENTTÉ AVATÁS KÖVETKEZMÉNYEI

A szentté avatás, majd az azt követő transláció 1192. június 27-én s e nap kötelező ünneppé nyilvánítása a kultusz kiteljesedését hozta magával.

A halotti liturgiával összefonódó kultusz liturgikus kultusszá vált. Ehhez liturgikus szövegek kellettek. Az átvitel ünnepére összeállították (bizonyára még nem teljesen végleges formában) a szent király tiszteletére mondott miséhez szükséges liturgikus szöveget (*officium*). A könyörgések az idézett mottóval összhangban utalnak a király bűnös voltára, de egyben azt is kifejezik, hogy Isten megbocsátott neki és az örökkévalóság dicsőségében részesítette.

További liturgikus alkotások is születtek Váradon, így a misén énekelt szekvencia és a szent ünnepének fényét emelő verses zsoltosma (*Historia ritmica*), melyet részben a *Legenda* szövege inspirált. Az őselegendához is hozzányúltak, két változatban is kibővítették azt újabb csodákkal.

A exhumálást követően a földi maradványok egy részét nem fémtek el újra díszesebb helyen, hanem ereklyeként megtartották. Szent László nevezetes fejereklyéjének fordultatos története is ekkor vette kezdetét. A váradi püspök több egyházi intézménynek ajándékozott a csontmaradványokból. Az első között vagy éppen legelsőként ekkor kapott a szebeni prépostság Szent László-ereklyét, és ezzel a szentté avatott uralkodó lett a társaskáptalan égi patrónusa. A szent tiszteletére a váradi székesegyházban a sírnál oltárt emeltek.

Sok helyen templomokat építettek, és a templom Szent László titulusa gyakran a település nevében is kifeje-

ződött. A kultusz átlépte a váradi egyházmegye határait, és hamarosan országhosszá vált. Ebben a folyamatban nyilvánvalóan jelentős része volt azoknak az egyházi intézményeknek, amelyeket Szent László alapított vagy legalább adománnyal gazdagított. A szentté avatott uralkodó ismertsége, a királyi udvar és a főpapok szerepe is gyorsította az országos elterjedést. Ebben sokat segített, hogy már régóta olvasható volt az ismeretlen krónikás összefoglalója az uralkodó eseményekben gazdag életéről.

Így nem meglepő, hogy a Szent László-zsolozsmában – meg a szekvenciában – a helyi kultusz mellett már az országos is helyet kapott. A szent király nem csupán Várad, hanem az egész magyar nép (*Hungarorum gens*) és Pannónia, azaz a Magyar Királyság büszkesége lett, sőt a himnusz műfajához illően óhaj formájában „a haza fáradhatatlan védelmezője és bajnoka” (*„sis defensor indefessus et athleta patriae”*).

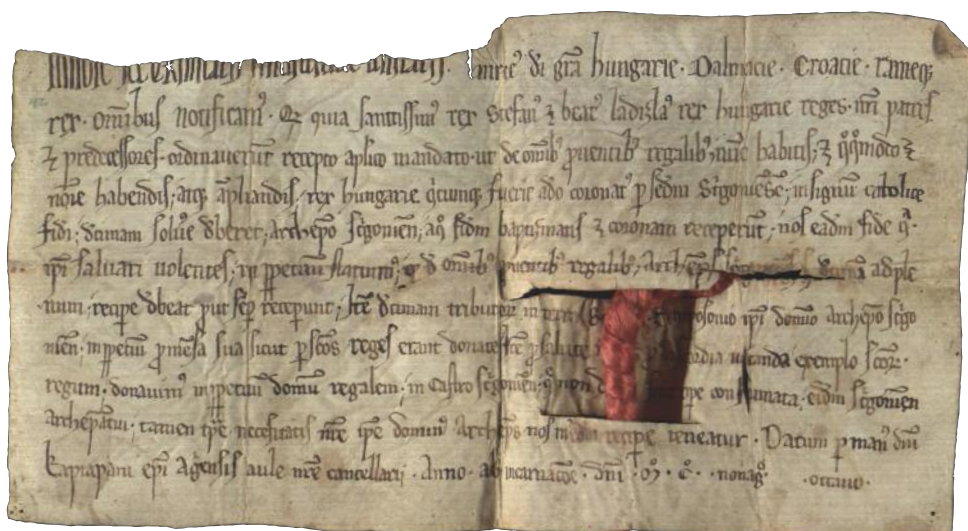
Az 1092. évi szabolcsi zsinat ünnep-listáját kiegészítették. Az egész ország számára mintául szolgáló esztergomi ünnep-lajstromba az 1083-ban szentté avatott és a *Szent László-legendában* szereplő öt magyar szenté mellé felvették Szent László ünnepét. Eszerint megkülönböztetett tisztelet illette meg a szent királyokat: Istvánt és Lászlót, Imre herceget, valamint Gellért püspököt, András és Benedek Zobor vidéki remeteket. A bibliai ihletésű megfogalmazás szerint azért lettek méltóak az ünnepélyes tiszteletre, ünnepnapjuk megülésére, mert „az igen szerencsés Magyarország földjét az Úr szőlejében munkálkodva a keresztény tanítással teljesen átittatták”. Illett ez az értékelés Szent László királyra is, hiszen a Szent István halálát követő trónharcok és pogánylázadások után sike-

rült megszilárdítania a keresztény életformát és továbbfejlesztenie az egyházszervezetet.

A változás ékes bizonyossága Imre király 1198-ban kiadott oklevele. Ebben Szent István és Szent László neve (*sanctissimus rex Stephanus et beatus Ladislaus rex*) nemcsak egymás mellé került, mint az ünneplistában, hanem a két szent követendő minta lett Imre király számára. Miként az uralkodói jövedelmek tizedét a szent királyok az esztergomi érseknek adományozták (*„sicut per sanctos reges erant donate”*), úgy járt el ő is, sőt a szent királyok példájára (*„exemplo sanctorum regum”*) az esztergomi várban épülő királyi lakóházat is az esztergomi érseknek adományozta.

Összességében 1200 táján minden adott volt ahhoz, hogy a szentté avatott magyar király tisztelete az egész országban elterjedjen, művészi ábrázolások sokasága örökítse meg a lovagszent uralkodót, és Szent László a középkori Magyar Királyság legnépszerűbb szentjévé, népmondai hősévé váljon. ♦

A tanulmány teljes változata megjelent a Szent király, lovagkirály. A Szent László-berma és koponyakerklye vizsgálatai című kötetben. (Győri Hittudományi Főiskola, 2017)

Politikatörténeti szempontból az időszak két határozottan elkülönülő részre tagolódik, s a kettő közötti határ éppen 1077-ben, Szent László trónra lépésének évében jelölhető meg. Az első szakaszt a Szent István halálát követően nem sokkal kialakult zűrzavar jellemzi. 1041 és 1074 között hat uralkodóváltásra került sor a Magyar Királyságban, s ezek mind-egykét erőszakos események kényszerítették ki, többségükhöz külföldi hatalom beavatkozása is társult. A Szent István által kijelölt utód, Péter uralmának az elégedetlen előkelők palotaforradalma vetett véget 1041-ben. A német földre menekült Péter helyébe megválasztott Aba Sámuel ellenzéke is formálódóban volt már, amikor a Pétert a trónra visszasegítő német birodalmi sereg 1044-ben legyőzte Ménfőnél. Sámuel a veszített csatát követő menekülés közben halt meg – más híradás szerint elfogták és kivégezték.

Két év múlva az elégedetlenek újabb összeesküvést szőttek Péter ellen, melyhez ez alkalommal a pogányság visszaállításáról álmodó Vata felkelése biztosított támogatást. A felkelők az elfogott Pétert megvakították, és ekkor halt már-tírhalált az utóbb szentté avatott Gellért püspök is társaival. I. András a lengyel támogatást élvező fivérével, Béla herceggel vívott ütközetben szerzett sérülésébe halt bele 1060-ban. I. Béla balesetben vesztette életét, de amikor ez történt, 1063 kora őszén, már úton volt a német sereg, melynek támogatásával I. András fia, Salamon elfoglalhatta a trónt. Alig tíz év múlva, 1074-ben viszont I. Béla fiai győzték le Salamon királyt, aki helyett az ország elsőkelői Szent László bátyját, Gézát választották királykúll. A politikai stabilitást végül az I. Géza halála után, 1077-ben trónra lépő Szent László uralkodásának közel két évtizede teremtetette meg.

A KIRÁLYI UDVAR

A politikai viszonyok képlékenységevel szemben a Magyar Királyságot felépítő struktúrák meglepően szilárdnak bizonyultak, ami meggyőzően tanúsodik Szent István államszervező tevékenységének hatékonyságáról. A trónöröklést illetően csupán egyetlen szabály is

merhető fel bizonyosan: az uralkodónak az Árpádok dinasztiájából kell kikerülnie. Ha ez másként nem biztosítható, akkor a király legalább leányágon származzon Árpád vérből, miként Péter vagy Aba Sámuel, akik Szent István egy-egy leánytestvérének fiai voltak. (Van azonban olyan vélemény is, mely szerint Sámuel valójában István sógora volt.) Több jelölt esetében a különböző öröklési elvek-

viszont úgy tartja a magyar krónikáshagyomány, hogy ő „sohasem tette fejére a koronát [...], nem is akarta soha, hogy törvényesen megkoronázzák és viselje a koronát”. Ennek ellenére bizonyosra vehető, hogy valójában Lászlót is megkoronázták, hiszen az általa veretett pénzérme koronával a fején ábrázolja, s a pecsétjén látható királyalak fejéről sem hiányozhatott a korona, jöllehet az

ZSOLDOS ATTILA

A Magyar Királyság Szent László korában

Szent László az Árpád-ház azon tagjai közé tartozik, akik már trónra lépésük előtt is jelentős szerephez jutottak a Magyar Királyság sorsának alakításában, így indokolatlan lenne a személyével fémjelzett kor leszűkítése azokra az évekre, amelyekben királyként uralkodott. Szent László korára tehát olyan időszakként tekinthetünk, amelynek határait László politikai színrelépésének és uralkodóként bekövetkezett halálának időpontjai (1063–1095) jelölik ki. Az így meghatározott korszakban számos olyan jelenség azonosítható a Magyar Királyság történetében, mely a 11. század első felében megindult kezdeményezések szerves folytatásának tekinthető, s ha bizonyos változások tetten is érhetők, azok nem lépik át a korábbi időszakban kialakított kereteket. Van ugyanakkor a változások között néhány olyan is, mely új irányokat jelöl ki s maga válik a későbbi fejlődés megalapozójává.

nek legfeljebb a trónigény elvi megalapozásában jutott szerep, magát a kérdést azonban a mindenkori hatalmi erőviszonyok döntötték el.

A mai Székesfehérvárott Szent István által alapított bazilika ebben az időszakban már kétségtelenül a dinasztia szakrális központja volt. Ekkor még csak a királlyá koronázás színhelyeként szerepel, temetkezési helyül a 11. század királyai más-más egyházakat jelöltek ki, többnyire azok közül, amelyeket maguk alapítottak. Szent László utóda, Kálmán király választja majd újra a fehérvári bazilikát végső nyughelyéül. A koronázáskor használt ékszer azonosítása ebben az időszakban lehetetlen, annyi bizonyos csak, hogy a ma ismert Szent Korona alsó része Szent László bátyja, I. Géza uralkodása idején került az országba VII. Mihály bizánci császár ajándékaként. Az 1192-ben szentté avatott I. László királyról

egyetlen ismert lenyomaton ma már ez nem vehető ki.

A királytól alattvalói elvárták, hogy hatalmát személyesen gyakorolja, kiváltképp az igazságszolgáltatás és a hadvezetés terén. Az uralkodó közvetlen környezetét alkotó királyi udvar volt a politikai hatalom központja, bár ez a központ nem helyhez kötött, hanem a király mindenkori tartózkodási helyei között éppúgy ott találjuk Esztergomot – mely Székesfehérvárhoz hasonlóan az ország települései közül a legközelebb állt ahhoz, hogy uralkodói székvárosként tekintsünk rá –, mint a királyi udvarházak egyikét, az Esztergom közelében fekvő Dömöst vagy éppen Bodrogot, az országot ki-seb-bi igazgatási egységekre tagoló megyék egyikének központját.

A királyi udvar részben az uralkodó mindennapi életét szervezte,

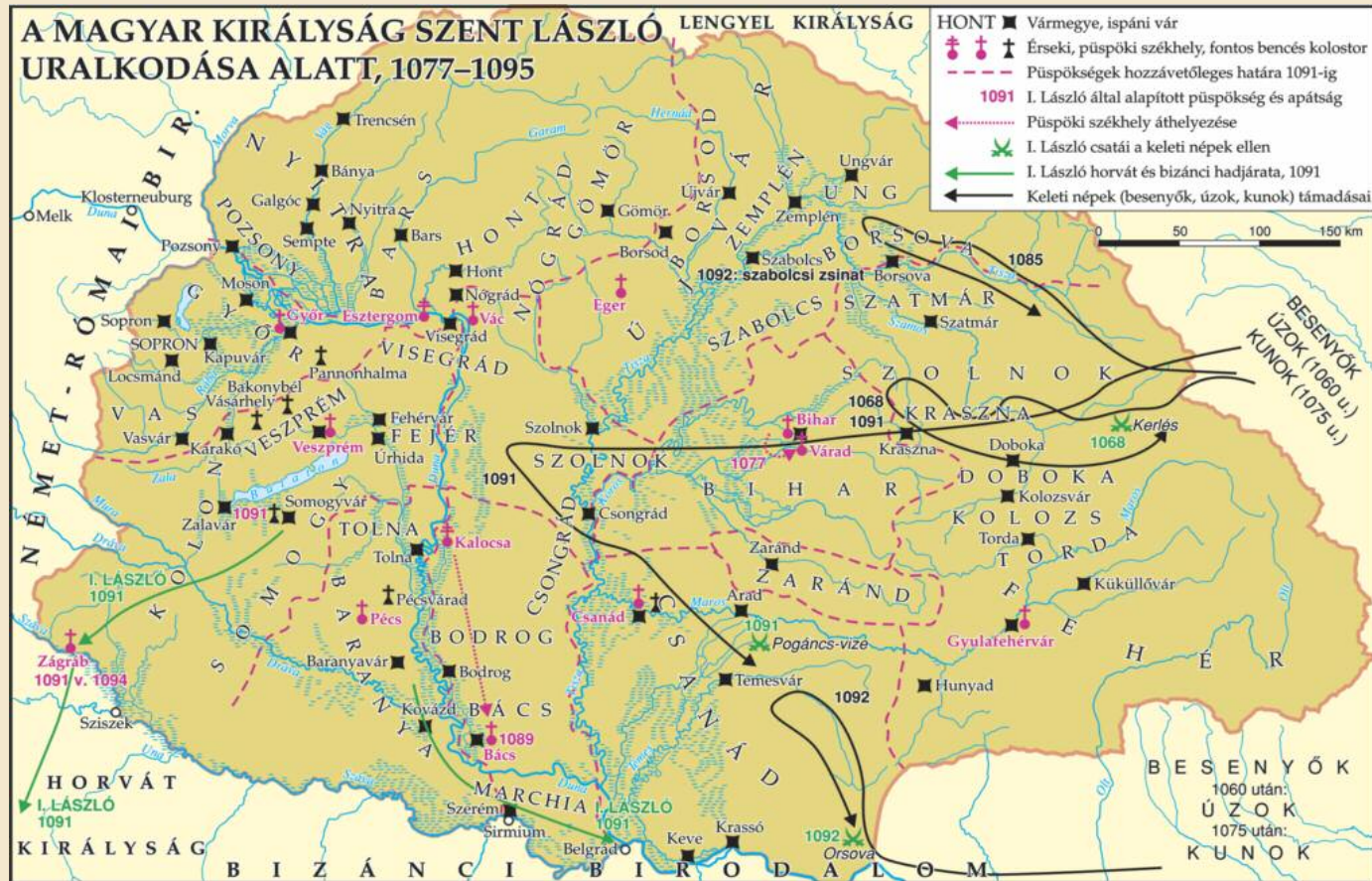
részben a kormányzat legfelső szintjének adott otthont, mivel rendszerint itt tartózkodtak a főbb egyházi és világi tisztségek betöltői, akik a királyi tanácsot alkották. Az uralkodót elvben semmi sem kötelezte a kapott tanács megfogadására, a gyakorlatban az mégis célszerű volt, mivel a közfelfogás szerint a tanács képviselte az „ország”-ot. A tanács hozta azokat az általános normákat megszabó döntéseket, melyeket ma törvénynek nevezünk – amint arra a Szent László III. törvényeként ismert jogszabálygyűjtemény egyik cikkelye utal is „a király és a főemberek határozatait” emlegetve –, esetenként a tisztséget éppen nem viselő előkelőkkel egészítve ki a gyűlés résztvevőinek sorát, ahogyan Szent László II. törvénye esetében történt.

TÖRVÉNYHOZÓ MUNKA

Szent László uralkodásának időszakában élénk jogszabályalkotási munka folyt, ám a király neve alatt fennmaradt törvények keletkezési idejét illetően számos nehézséggel kell szembenéznünk. Mindhárom úgynevezett törvény esetében bizonyosra vehető, hogy ma ismert formájukat utólagos szerkesztés következtében nyerték el, azaz a szövegek valójában különböző helyeken és időben hozott döntéseket foglalnak írásba, aminek félreérthetetlen nyomait mindhárom esetében megtaláljuk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a „Szent László III. törvénye” néven számon tartott szöveget illetően a történeti kutatás egy vonulata egyenesen arra gyanakszik, hogy annak rendelkezései részben vagy egészben a Szent László 1077. évi trónra lépte előtti időkből származnak.

Abban azonban megoszlanak a vélemények, hogy az 1063 és 1074 közötti vagy az 1074 és 1077 közötti időszakokkal, azaz Salamon vagy I. Géza uralkodásának idejével indokolt-e számolni e tekintetben. Hogy teljes legyen a zűrzavar, ismeretes olyan álláspont is, mely az 1077 előttinek tartott III. törvény esetében sem zárja ki, hogy tartalmaz néhány, László uralkodása idején keletkezett rendelkezést, egyúttal azonban azt is felveti, hogy a kérdés minden kutatója által Szent László uralkodása idejéből származónak tartott II. tör-

A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZENT LÁSZLÓ LENGYEL KIRÁLYSÁG URALKODÁSA ALATT, 1077-1095

vény szövegében lehetnek I. Géza királyságának éveiben hozott rendelkezések.

A három törvény keletkezésének időrendjével kapcsolatosan csak annyi bizonyos, hogy azok éppen fordított sorrendben születtek, mint azt a hagyományos számozásuk alapján gondolnánk, azaz a „III. törvény”-ben szereplő rendelkezések valójában régebbiek, mint az „I. törvény”-ben foglaltak. Ez az egyetlen törvény egyébként, melynek keletkezési idejét és körülményeit maga a szöveg elárulja: „Az úr Jézus Krisztus uralkodása alatt, az ő születésének 1092. évében május hó 20-án Szabolcs városában szent zsinat tartatott, a magyarok legkeresztényibb királya, László elnökletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett.”

A HATALOM MEGOSZTÁSA

Az egész Árpád-korra jellemző az a felfogás, hogy a világi hatalom kizárólagos birtokosa és forrása a király. Bárki másnak csak akkor lehet a saját birtokai határain túlnyúló hatalma, ha a király a maga

hatalmának egy részét átengedi neki. A 11. század második felében az uralkodócsaládon belül a hatalom megosztásának sajátos gyakorlata figyelhető meg: a király az ország egyharmadát átengedte kormányzásra hercegi rangot viselő fivérének vagy unokatestvérének. Ezt nevezi a történetírás „dukátus”-nak, mely kifejezés a hercegség jelentésű latin szóból származik (*ducatu*). A dukátus eredetét illetően nincs egyetértés a magyar történetírásban. Vannak, akik sztyeppei intézményt látnak benne, mely azonban megváltozott formában fennmaradt a keresztény királyság megalapítása után is. Mások ellenben a magyar krónikáshagyomány azon tudósításának adnak hitelt, mely szerint a dukátust I. András király hozta létre 1048 táján, amikor is átengedte öccsének, Béla hercegnek – a későbbi I. Béla királynak – az ország egyharmadát, hogy azt mint herceg (*dux*) kormányozza. Abban viszont teljes az egyetértés, hogy 1048 tájától kezdve a dukátus időről időre szerephez jutott a 11. századi Magyar Királyság kormányzatában.

A dukátus ugyanakkor – tehetjük hozzá – korántsem tekinthető

állandóan működő intézménynek: léte lényegében a dinasztia béli mindenkori hatalmi viszonyoktól függött. Az 1060-ban trónra lépő I. Béla uralkodása alatt például nincs nyoma a dukátus létének, utóda, az 1063-ban megkoronázott Salamon pedig csak 1064-ben engedte át a fenyegető belháború elkerülése érdekében az újjáélesztett dukátust unokafivérének, I. Béla fiának, Géza hercegnek, aki minden jel szerint részt juttatott abból öccseinek, Lászlónak és Lampertnek. 1074 után, amikor is Géza immár királyként uralkodott, bizonyosan László herceg állt a dukátus élén, az viszont szerfelett kétséges, hogy amikor I. László néven ő lépett a trónra, Lampert herceg a dukátus ura lett-e. Az utolsó 11. századi herceg, aki minden kétséget kizáróan kormányozta az ország harmadát, Kálmán király öccse, Álmos volt. A kor belpolitikai viszályaiban a trónkövetelő esélyeit jelentősen megnövelő dukátust végül Kálmán király szakmolta fel a 11-12. század fordulóján.

Az ország kormányzásának alapintézménye a megye volt. A megye gerincét egy-egy sajátos ki-

rályi uradalom, a várispánság alkotta. A várispánság a 11-12. században még többnyire faszervezettel megerősített földsáncokból állt – várból és az annak szolgálatára rendelt birtokokból, valamint az ez utóbbiakon élő, különféle kötelezettségekkel terhelt szolgáknéből állt. A birtokok nem alkotak zárt területi tömböt, így a vár földjeinek láncolata kirajzolta a vár uralmi körzetének határát, s az e határon belül fekvő terület alkotta magát a megyét. A megye tehát nem volt független a várispánságtól, de azonos sem volt vele, mivel területe a határain belül fekvő egyházi és magánbirtokokat is magában foglalta.

A várispánság élén álló ispán volt ugyanakkor a megyét kormányzó megyés ispán is. Az első megyék megszervezésére a 10–11. század fordulóján került sor, bizonyos azonban, hogy Szent László korában is jöttek létre új megyék: így például az 1009-ben még a későbbi Zala és Somogy megyék együttes területét magában foglaló Kolon megye 1061-re már biztosan szétvált az önálló Zalára és Somogyra, s utóbb ez a helyzet állandósult.

Az egyházszervezés szintén a korábban kijelölt úton haladt, ámbar ennek eseményei kifejezetten Szent László uralkodásának idején koncentráltak, ami aligha független a korszakot jellemző, már említett politikai stabilitástól. Az új bencés monostorok között mindazonáltal már az 1060-as években feltűnnek a magánalapítások, mint Zselicszentjakab és Százd, Szent László elődje, I. Géza király pedig Garamszentbenedeken létesített új monostort. Szent László nevéhez a hagyomány több bencés monostor alapítását köti, ezek közül azonban csak az 1091-ben alapított somogyvári keletkezéstörténete tisztázott megnyugtatóan.

A püspöki egyházak közül új központot kapott a bihari és a kalocsai, előbbi a mai Nagyváradon, utóbbi pedig Bácsón, Zágrábban pedig új püspökség alapítására került sor. Egyértelműen új vonás a káptalanok fejlesztése, részint a püspöki székhelyeken korábban kialakult dómkolostoroknak a későbbi értelemben vett székeskáptalanokká alakítása, részint pedig Titelen új társaskáptalan alapítása révén. Ez utóbbit – kései hagyomány szerint – Szent László és öccse, Lampert herceg együtt létesítette, s Lampertet utóbb itt is temették el. Az 1083. évi szentté avatások ugyanakkor legalább annyira voltak politikai, mint egyházi események.

ÚJ JELENSÉGEK

Az ország világi és egyházi igazgatásának intézményrendszerében csupán kisebb változások észlelhetők tehát, melyek a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy Szent László korát kormányzattörténeti szempontból önálló jellemzőkkel rendelkező időszaknak tekintsük, melyet erőteljes vonások különítenek el a korábbi vagy éppen későbbi évtizedektől. Ugyanez mondható el az ország etnikai arculatáról is.

A 11. század második fele az első olyan időszak, amikor a valósághoz közelítő kép jelenik meg forrásainkban az ország etnikai viszonyaira vonatkozóan. Szent István korában csak a „vendég”-eket említő egyetlen törvény jelzi, hogy az országban nem magyar etnikai csoportok is éltek, s a korszakra vo-

natkozó későbbi források sem bővelkednek efféle utalásokban. A ritka kivételek közé tartozik például a szatmári királyi vendégtelpesek 1230-ban feljegyzett hagyománya, mely szerint elődeik Gizella királyné biztatására telepedtek meg lakóhelyükön. A híradás valóságtartalmának ellenőrzése nem lehetséges, mindazonáltal egyáltalán nem lehetetlen, hogy helytálló a leírás. A Szent László neve alatt fennmaradt törvényekben ellenben felbukkannak a zsidók, az „olaszok” és az izmaeliták – azaz Magyarországon élő muszlimok –, míg a korszak okleveleiben több alkalommal találkozunk besenyőkkel.

Az említett etnikai csoportok közül a zsidók és az izmaeliták esetében bizonyítható, a besenyőkben pedig indokoltan feltételezhető, hogy képviselőik már Szent István korában is hozzájárultak az ország etnikai sokszínűségéhez. Egyedül az „olaszok”-ra vonatkozóan állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek alkalmasak lehetnek annak valószínűsítésére, hogy az e néven emlegetett, az újlatin nyelvek valamelyikét beszélő csoportok – legalábbis nagyobb számban – valóban csak a 11. század közepe táján, talán az 1040-es évek második felében telepedtek meg Magyarországon. Tehát az „olaszok” első csoportjainak magyarországi megjelenése sem köthető Szent László korához, viszont valószínűleg a 11. század utolsó harmadára növekedett meg a számuk annyira, hogy ügyeikkel már a királyi hatalom is foglalkozott, amint arról Szent László I. törvényének egyik rendelkezése tanúskodik.

Egészen más a helyzet a társadalomtörténet terén: Szent László korának társadalmában minden kétséget kizáróan új jelenségek tűnnek fel. A változás lényege abban ragadható meg, hogy a „szabadság” korábban egységes fogalma felbomlott, s ennek következményeként mind a szabadok, mind a szolgák társadalmi csoportja összetettebb képet mutat a 11. század végén, mint az első ezredfordulót követő évtizedekben. A szabadok közül kiemelkedett az ezentúl „nemesek”-nek nevezett előkelők csoportja. A „nemes” kifejezés első alkalommal a Szent László III. törvényeként emlegetett forrásunkban tűnik fel,

de előkerül a Szent László nevéhez kötött másik két törvény rendelkezéseiben is. Ezek alapján egyértelmű, hogy a közönséges szabadokhoz képest kiváltságokkal rendelkező csoportról van szó, aminek biztos jele, hogy ugyanazon bűn elkövetése esetén rendre enyhébb büntetésben részesültek, mint mások.

A nemeseket általában vagyonszámuknak gondolhatjuk, ugyanakkor bizonyos, hogy voltak közöttük szegényebbek is, hiszen több esetben felmerült, hogy a nemes nem képes a büntetésként kiszabott összeget előteremteni. Kétségtelen tehát, hogy nem a vagyon volt a nemesség alapja, hanem a származás előkelősége. A nemesi jogállás kereteit e korban tartalommal megtöltő kiváltságok minden részletre kiterjedő meghatározását forrásaink elégtelen volta nem teszi lehetővé. Bizonyosra vehető azonban, hogy a nemes az uralkodó vidéki bírói közegeinek, a megyei bírának a mellőzésével, közvetlenül a királyi udvarban pereskedhetett, amint arra az 1092. évi szabolcsi zsinat döntéseihez csatolt egyik Szent László-kori törvény utal, s indokoltan gondolhatunk arra, hogy a korai idők nemeseit megillette a bíraskodás joga a birtokaikon élők felett. Nem sok kétségünk lehet ugyanakkor afelől, hogy a Szent László korában feltűnő „nemesek” kifejezés az előkelőknek azt a csoportját jelölte, amelyet Szent István egyik törvénye még a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” körülírást alkalmazva nevezett meg.

A szolgák esetében bekövetkezett változásra a szabolcsi zsinat egyik rendelkezése világít rá, mely azokról szól, „*akiket [...] a lelkek üdvéért szabadítottak fel – azzal a feltétellel, hogy az egyháznak szolgájanak*”. Szent István idején a szolgafelszabadításnak még kizárólag az a formája volt ismert, mely a született szabadok jogállását adja meg a felszabadítottnak, itt viszont megjelenik a jogállások azon típusa, melyben a szabadság feltételhez kötött, megalapozva így módon a szolgák társadalmának az Árpád-kor későbbi időszakaiba oly jellemző, szövevényes világot. Ez viszont nem ítéltető meg egyértelműen, hogy vajon ezen feltételes szabadság birtok-

osairól van-e szó, amikor zsinati határozatok az „apátok szabadjai”-t emlegetik, illetve úgy rendelkeznek, hogy a püspökökhöz vagy ispánokhoz szegődött „szabadok”-kal a püspökök és az ispánok saját belátásuk szerint bánjanak, ám „*szabadságuk épségben tartásával*”.

A mérleg nyelvét az billenti valamelyest a kötött szabadság irányába, hogy mindkét esetben alapvető kérdést rendez a zsinati határozat: a püspökök és ispánok szabadjait illetően ez nyilvánvaló, az apátok szabadjai pedig a tizedfizetéssel kapcsolatosan kerülnek elének. Ha a magyar társadalomban újonnan megjelent csoportokról van szó, magától értetődő, hogy a velük kapcsolatos alapkérdések szabályozása szerepelt a szabolcsi zsinat napirendjén, régóta létező csoportok esetében viszont ugyanez magyarázatra szorulna.

A SZOLGÁK TÁRSADALMA

Az tehát, hogy valóban új társadalomtörténeti jelenségek tűnnek fel Szent László korában, nem vitatható, ezek tartalmi jellemzői is világosan meghatározhatók a lehetőségekhez mérten. Indokoltan merülhet fel a kérdés azonban: miért éppen ekkor, Szent László idején jelenik meg akár a nemesség, akár a feltételes szabadság a magyar társadalom palettáján?

A válasz keresésekor kétségtelennek tűnik, hogy a nemesség és a feltételes szabadság kialakulása nem mehetett végbe azonos módon, jöllehet mindkét jogállást bizonyos kiváltságok birtoklása alapozta meg. A nemesség esetében a fogalmat tartalommal megtöltő kiváltságok nem származhattak másból, mint az uralkodótól, így a nemesség létrehozásában kizárólag a királyi hatalom jöhet szóba kezdeményezőként, a feltételes szabadságot illetően azonban minden nehézség nélkül elképzelhető – sőt valószínűleg a legvalószínűbb lehetőségnek tekinthető –, hogy ugyanez a szerep a földesúri hatalomnak jutott. Indokolt tehát külön-külön szemügyre venni a két jelenséget.

A feltételes szabadság kialakulása közvetlen összefüggésbe hozható azzal a jelenséggel, mely gyakran felbukkan a Szent László

neve alatt fennmaradt törvényekben – kiváltképpen a legkorábbiak tekintett III.-ban. A magyar történetírás által korjelenségeként számon tartott – „kóborlás” névvel illetett – vándormozgalom az 1060–1070-es években érte el csúcspontját, és voltaképpen egyfajta reakció volt mindazon változásokra, amelyek a keresztény magyar királyság – legszélesebb értelemben vett – intézményrendszerének kialakulásával jártak együtt. A kóborlás résztvevői között egyfelől az új rend fenyegető kötöttségeit nem vállaló szabadokkal, másfelől az ezen kötöttségeknek már alávetett, de azoktól szabadulni akaró s ennek érdekében a szökés kockázatától sem visszariadó szolgálkakkal kell számolnunk.

A vándormozgalom, értelemszerűen, a Kárpát-medence keleti és északi vidékei felé irányult, ahol az új rend kialakulása még korántsem haladt annyira előre, mint az Árpádok monarchiájának központjában, a mai Dunántúlon és az azzal közvetlenül szomszédos területeken. A kóborlók – egyéb jövedelemforrás híján – gyakorta kényszerültek tolvajlással beszerezni mindazt, amire puszták létük fenntartása érdekében szükségük volt. A kiépülő magyar államhatalom azonban nem tűrhette ennek a helyzetnek a tartós fennállását, s minden, rendelkezésére álló eszközzel a felszámolására törekedett. A kóborlás mindazonáltal szerepet játszott a Kárpát-medence peremterületeinek benépesülésében.

Valójában azonban a 11–12. század fordulója körüli évtizedek törvényeiben – ideértve tehát a Szent Lászlóhoz kapcsoltak mellett utóda, Kálmán törvényeit is – nyomát sem találjuk kóborló szabadoknak: kizárólag szökött szolgálk kerülnek elő. A szökött szolgálk viszont meglehetősen hétköznapi alakjai az Árpád-kor társadalmának, Szent László III. törvényében való feltűnésükben indokolatlan olyan történeti jelenséget látni, mely e kor – a törvény datálásának függvényében az 1060-as vagy az 1070-es évek – sajátosan egyedi jellemzője lenne. Ugyanez egyébiránt igaz lenne a szabadokra is: a különféle okokból úton járó szabad elég hétköznapi jelenség volt az Árpád-kor folyamán, s nehéz lenne

egyetlen időszakhoz, jelesül a 11. század második feléhez horgonyozni alakját.

Az viszont kétségtelen, hogy a korszak törvényei mégiscsak feltűnő gyakorisággal foglalkoznak a szökött szolgálk kérdésével, nyilvánvalóan előnyös lenne tehát, ha valamiféle magyarázattal szolgálhatnánk a jelenségre. Annak keresése nem is teljesen reménytelen, ha nem feledkezünk meg arról, hogy a Szent István halálát követő évtizedekben különösen sok háború dúlta fel az ország békéjét. Az 1038 utáni bő fél évszázadban nem kevesebb mint 17 évben folyt háború az ország területén (átlagosan tehát hozzávetőleg 3,5 évente), s ezek közül jó néhány volt olyan (szám szerint 9), amelynek során a katonai események nemcsak a határ menti vidékeket érintették, hanem kiterjedtek az ország belsejére is, jelentősen megnövelve így a pusztításnak kitett területeket. Összehasonlításképpen: a 12. század 100 éve alatt 6,5 évente tört háború az országra, de csak 7 esetben tudunk kiterjedtebb harcokról.

Még árulkodóbb a békeévek eltérése: a 11. század második felében a leghosszabb ilyen időszak 7 évre terjedt ki 1053 és 1059 között – még Szent László uralkodásának nyugalmát is megzavarta két nagyobb nomád betörés 1085-ben és 1091-ben –, ezzel szemben a 12. században 29 évnyi, azaz egy szűk nemzedéknyi a leghosszabb békés periódus (1168 és 1196 között). Nem érdektelen ezen a ponton arra utalni, hogy a kóborlásnak nevezett jelenséggel kapcsolatba hozott törvények elbitangolt állapotokat is emlegetnek, ami sokkal inkább magyarázható a háborús időkkel, mint bármi mással.

A gyakori és – vélhetően – súlyos háborús pusztítások kielégítő magyarázatot adnak arra, hogy az országban miért bomlott meg a rend. A szolgálk elszöktek uraiktól, ha tehették, s nem feltétlenül szabadságuk visszaszerzése érdekében; meglehet, csak mentették az életüket, ha híre jött egy ellenséges sereg közeledésének. Aki viszont a háború elől menekült, alighanem futott, amerre látott, azaz aligha számolhatunk a 11. század második felében olyan vándormozgalommal, mely kifejezetten

az ország peremvidékei felé irányult volna, s a nem létező mozgalom értelemszerűen e peremvidékek benépesülésében sem játszott semmiféle szerepet.

A szökött szolgálk visszaszerzésére irányuló erőfeszítések, melyek jól felismerhetők a Szent László-kori törvényekben, az éremnek csak az egyik oldalát villantják fel – anélkül hogy hatékonyságukat bármi módon megítélhetnénk. Arra, hogy mi lehet az érem másik oldalán, az Árpád-kor egy hasonló jelenségekkel terhes időszaka által kínált párhuzam vethet némi fényt: jelesül az 1241–1242. évi tatárjárás utáni helyzet. Akkor a 11. század második felében munkálókhoz szerfelett hasonlatos okok – azaz részint a háborús pusztítások, részint az azok előli menekülés – miatt támadt munkaerőhiányon a világi nagybirtok úgy lett úrrá, hogy utat engedett a késő középkori értelemben vett jobbágyparasztságot kialakító folyamatnak, melyet – némi fáziskéséssel – a királyi és egyházi birtokok is követtek a maguk módján.

A legkevésbé sem lenne meglepő, ha a kötött szabadság megjelenése Szent László korában ugyanazt a célt szolgálta volna a 11. század végén, mint a jobbágyparasztság rétegének kialakítása a 13. század második felében: a szolgálk szökésének igyekeztek elejét venni oly módon, hogy könnyítettek a még el nem szököttek helyzetén egészen addig a pontig, amíg ez lehetséges volt a birtokszervezet működőképességének megőrzése mellett. A párhuzam helytálló volta mellett szóló érvek tekinthető, hogy a 11. századi változás elmúltával a dömösi prépostság javait 1138-ban összeíró oklevél egy rendelkezése éppúgy korlátozni igyekezett az egyház szabadjainak számát, miként az 1260-as évek királyi rendelkezései például a tihanyi apátság vagy a fehérvári prépostság népei esetében.

A NEMESSÉG MEGJELENÉSE

A nemesség megjelenését illetően még ennyi támponttal sem rendelkezünk. Az egyetlen kapaszkodót – ha ugyan annak tekinthetjük – egy politikatörténeti megfigyelés kínálhatja ez alkalommal is. Amikor Salamon király 1063-ban – német

segítséggel – elfoglalta a trónt, kisvártatva megjelentek az országban I. Béla fiai, s nehezen hihető, hogy seregük kizárólag lengyel segélycsapatokból állt volna. I. Géza trónra léptét követően Salamonnak még mindig akadtak magyar hívei, akik készek voltak harcolni ügyéért. A korszak hatalomváltásai tehát rendre politikai válsággal jártak együtt. Az egyetlen kivétel a sorozatban Szent László 1077. évi uralomra jutása, amikor nincs tudomásunk semmiféle mozgolódásról, jóllehet Salamon még az országban tartózkodott, igaz, mindinkább magára maradván s az egyre bizonytalanabb német segítségre alapozva trónja visszaszerzéséhez fűzött reményeit.

Kálmán és Álmos első viszályának történetéből tudjuk, hogy az előkelők legalább egy részének támogatása nélkül a mégoly elszánt trónkövetelő is esélytelenül próbálkozott meg érkei érvényesítésével. Összecsapásuk ugyanis azért maradt el, mert az előkelők, kizárva a királyt és a herceget a tárgyalásból, megegyeztek egymással. Ha tehát a nemesség úgy jött létre, hogy a 11. század második felében egy uralkodója a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” addig csupán elmosódott határokkal elkülönülő csoportját egy új jogállás által rendszerezett kiváltságokkal látta el, a leginkább szóba jöhető király éppen Szent László lehet, aki ily módon teremthetett vitatható törvényességű uralma számára szilárd bázist a kor előkelői között.

Szent László uralkodásának stabilitása döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy a nevével jellemezhető korszak egy újabb szempontból is elkülönüljön a korábbi időszaktól. Igaz, ebben az esetben a „Szent László kora” kifejezés arra az időszakra korlátozódik, amikor ő ült az Árpádok trónján, s nem politikai okokra visszavezethető társadalomtörténeti változásról van szó, hanem vegytisztán politikatörténetről. A Magyar Királyság az 1020-as évek végétől kezdődő fél évszázadban újra és újra arra kényszerült, hogy puszták létéért küzdjön a Német-római Birodalom árnyékában, az 1090-es évekbe viszont egy, a területét tartósan gyarapítani képes hatalommá vált Közép-Európában. ♦

Változó világ

EURÓPA SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

A 11. század utolsó harmadában az a 18 év, amíg Szent László Magyarország királya volt, Európa történetében túlságosan rövid idő ahhoz, hogy csak a politika történetéről essék szó ebben az összefoglalásban. Érdemes áttekinteni azokat a változásokat, amelyek a 11. században és a 12. évszázad első évtizedeiben kontinensünk történetében lejátszódtak, nemcsak a világi politikában, de a demográfiában, a gazdaságban, a társadalomban, az egyházban és a kultúrában is. Természetesen egy ilyen rövid áttekintés nem tűzhet más célt maga elé, mint a fő vonalak felvázolását.

Nemcsak az utókor, de már a kortársak is úgy vélték, hogy a 11. század a változások időszaka. Az ezredforduló túlélése bebizonyította, hogy a Krisztus ezeréves földi uralmára vonatkozó chiliasztikus elképzeléseknek nem volt valós alapja. A világvége és Krisztus második eljövetele elmaradt, s az európai keresztény világnak további várakozásra kellett berendezkednie.

NÉPESSÉGGROBBANÁS

Az érezhető változások egyik területe a demográfia volt. Európa népessége a Nyugatrómai Birodalom bukása után évszázadokon keresztül nem növekedett, vagy ha igen, különböző csapások következtében ismét megfogyatkozott. Ez a helyzet az ezredforduló után kezdett megváltozni. Ismeretes, hogy Európa népességének becslése tág határok között ingadozik. Van olyan vélemény, amely szerint Krisztus születésekor 31 millióan, 1000 táján pedig 30 millióan éltek Európában. Más vélemények szerint az ezredik év körül 27,5 vagy 38,5 és 42 millió között lehetett a kontinens népessége. Abban azonban teljes az egyetértés, hogy 1000 után viszonylag gyors növekedés kezdődött. M. K. Bennett szerint az ezredforduló 42 milliós népessége 1050-re 46 millióra, 1100-ra 48 millióra, 1150-re 50 millióra, 1200-ra pedig 61 millióra növekedett. Wilhelm Abel becslése szerint a 11. század első 50 évében 9,5, majd a következő 50 évben 4,3%-kal lett magasabb a lakosság száma.

Meglehetősen eltérő volt az európai népesség tájegységek szerinti megoszlása. Az ezredforduló idején a Bizánci Birodalomban, Itáliában és az Ibériai-félszigeten 17 millióan, Franciaországban, a Brit-szigeteken, Németországban és Skandináviában 12 millióan, Oroszországban, Lengyelországban és Magyarországon 9,5 millióan, Európában össze-

sen – e becslés szerint – 38,5 millióan éltek. Magyarország két császárság ütközőpontjában volt, a Német-római Császárságnak mintegy négy-, a Bizánci Birodalomnak öt-millió lakosa volt, szemben a Kárpát-medencének a század végén Kristó Gyula szerint 0,7 millióra, mások szerint 1,2 millióra tehető népességével. A sokféle becslés között kivélt képez Anglia, amelynek lakosságát 1086-ban a *Domesday Book* alapján viszonylag pontosan meg lehet állapítani 1,1 millióban.

A népesség növekedése Európa különböző régióiban eltérő mértékű volt. Franciaország, Németország és a Brit-szigetek lakossága 1000 és 1200 között 85%-kal (12 millióról 22,2 millióra) nőtt, miközben egész Európáé csak 45%-kal. Ennek következményei Közép- és Kelet-Európában a következő évszázadokban váltak érezhetővé a francia, vallon és német hospesek megjelenésével. Németország népsűrűsége a 11. század második felében 11 fő volt négyzetkilométerenként, Magyarorszáé a század végén 2,1 (illetve 2,7).

VALÓSÁGOS AGRÁRFORRADALOM

A népesség számának növekedésétől elválaszthatatlan volt a gazdaság fejlődése. A viszonylagos túlnépesedés vándormozgalmakat indított el, s hozzásegítette az elmaradottabb térségeket a felzárkózáshoz. A Nyugat viszonylagos túlnépesedésére nemcsak az elvándorlás kínált megoldást. Az összefüggő erdőségek módszeres irtásával új területeket vontak művelés alá. Az európai mezőgazdaság 11. században kezdődő átalakulását „középkori agrárforradalomnak” is nevezik. Ez a termőterület kiszélesítése mellett a határhasználat rendjének átalakulásával, a termelési eszközök és eljárások tökéletesítésével, a hozamok növekedésével és mindezek eredményeként az üzemi

szerkezet és a településrend új formáinak létrejöttével járt.

Az erdőirtás fő formája az égetés volt. Az égetéses-irtásos rendszerben a felégetett és a hamuval trágyázott földeket addig művelték, amíg a talaj ki nem merült. A pihentetés idejére új erdőrészt kellett kiirtani, majd ismét az akkorra már bozóttal, fiatal fákkal benőtt eredeti parcellát vették művelés alá. A nagyobb népsűrűségű vidékeken gyorsan terjedtek a nyomásos rendszerek, az Alpoktól északra a háromnyomásos, a Mediterráneumban inkább a kétnyomásos művelés.

A szántóföldi gazdálkodás legfontosabb eszköze az eke volt, amelynek a római kortól fogva fő variánsa az *aratrum*, vagyis a karcoló-, túróeke, amellyel – mivel a barázdát nem tudta megfordítani – hosszában és keresztben is fel kellett szántani a földet. Erre a legalkalmasabb a négyzet alakú parcella volt. A 11. századdal kezdődő korszak nagy technikai találmánya a kormánylemezes, eketaligás aszimmetrikus ágyeke volt, amely kormánylemezé révén meg is fordította a barázdát, így a parcellát nem kellett keresztbe is felszántani, azaz a termelékenység azonnal 50%-kal növekedett. Ennek az ekeformának a hatékonysága a hosszú, téglalap alakú parcelláknál érvényesült, mert szántás közben kevesebbszer kellett fordulni, ami a nehéz ágyekék számára nem volt egyszerű. A parcellák formájából így az ekék típusára is lehet következtetni. Angliában különbséget tettek a „kelta” és az „angolszász” parcellák között, az előbbieket a négyzet alakúak (többnyire sövényekkel körülvettek), az utóbbiak a hosszú nadrágszíjparcellák. A középkor embere pontosan érzekelte az ekék közötti különbséget. A franciák a római korból örökölt karcoló-, túróekét az *aratrum* nevéből *araire*-nek nevezték, az ágyekét, amelynek legszembetűnőbb eleme az eketaliga volt, a *carruca* nevéből *charrue*-nek. A németeknél a *haken* volt a örsnyűeke és a *pflug* a nehézeke. A sláv országokban a *karcolóeke* szöke vagy *raló* volt, a nehézeke pedig a német elnevezés után *pflug*.

Az agrárátalakulás másik elemét a fogatolás megváltozása jelentette. Nyugaton, ahol a szarvasmarhák száma alacsony (és testsúlyuk is csekély) volt, egyre inkább lovakat is alkalmaztak szántásra és teherszállításra. Vonóerejüket megsokszorozta a nyakhám helyett a szügyhám alkalmazása. A kétkerekű kordék helyett négykerekű nehézszekereket alkalmaztak, de a boronával új mezőgazdasági eszköz is született. Az említett átalakulás része volt, hogy a sarlós aratás mellett megjelent a kaszás aratás is. Mindezen változások eredményeként új mérték született: az egy nap alatt felszánt-

ható terület lett a hold, növekedtek a terméseredmények, az elvetett maghoz képest már nem kétszeres, hanem három-négyszeres termést takarítottak be, s ezáltal visszaszorították (de nem szüntették meg) az éhínségeket.

Az átlaghőmérséklet emelkedésével a szőlő termőterülete nemcsak Anglia egy részére, hanem Észak-Németországra is kiterjedt. A Mediterráneumban lugasos, Franciaországban és a Rajnán túl tőkés művelési rendszert alkalmaztak. A szőlőtermesztés is összefonódott az erdőirtásokkal s új eljárások – pl. a szőlőpréselés technikájának – elterjedésével.

Az állattartás kiszélesedésének lehetőségeit az átlaghőmérséklet emelkedése és a magas hegyeken a hóhatár visszazurolása teremtette meg. A szénakészítés új állattartási formák elterjedésével járt, különösen az Alpokban, kialakítva a téli és nyári szállások váltakozását, a transzhumansz – legelőváltó – gazdálkodást. Ugyanakkor megőrződtek a hagyományos vándorpásztorok sok évszázados hagyományai a Balkánon, az Appennini- és az Ibériai-félszigeten. Az a mély válság, amely különösen a szarvasmarhatartást jellemezte Európa nyugati felén a 7–10. században, ekkor fordult át növekedésbe, amely az állatok testsúlyának és marmagasságának emelkedésében mutatkozott meg.

Az Európa nyugati felén már a 11. században elkezdődő változások Szűcs Jenő szerint Magyarországra csak az Árpád-kor végén, a 13. század második felében érkeztek el, jó részt a hospesek közvetítésével. A felzárkózás Európához már az első időszakban is legalább két évszázadot késett. Ez volt a helyzet a társadalmi viszonyok területén is.

A mezőgazdaságban számottevő változások voltak tapasztalhatók a gazdálkodás kereteiben is. Az ezredforduló előtti években még sokáig érvényesült a római kori *villa rusticana*, de elsorvadásával létrejött az a földesúri gazdálkodási rendszer, amelyben az urasági termelőüzemek helyett a paraszti szolgáltatások adták a gazdálkodás keretét (*terra mansionata*), s a valóságos termelés a paraszti földeken (*mansio, hufe, hoba, heide* stb.) folyt. Ezt a rendszert Európa különböző részein különböző névvel illették: *manor, seigneurie, votcsina*, németül modern korban alkotott műszóval: *Grundherrschaft*. A földesúri termelőüzemek hiánya arra is utalt, hogy a 11. századdal kezdődő újítások nem az urasági, hanem a paraszti gazdaságokat erősítették. Mindezek mellett különvált a tulajdonlás és a birtoklás. A hűbéri függés megteremtette a feltételes adománybirtokot, a beneficiumot, majd ennek feudummá alakult formáját is.

A kora középkorban a szolgálatok (*officia*) rendszere nem igényelte az iparos tevékeny-

ség különválását. Lengyelországban például – ugyanúgy, mint nálunk – külön falvakban éltek egy-egy uradalom azonos szolgálatokat teljesítő lakói. Voltak fegyverkovácsok (*szczytniki*), aranyművesek (*zlotniki*), solymászok (*sokolniki*) szakácsok (*kuchary*), kádárok (*bednary*), takácsok (*kobierniki*), méhészek (*miodary*), szíjgyártók (*siodlary*), kerékgyártók (*wozniki*) stb. Az ezredforduló után a városok kialakulása együtt járt az ipar földesúri gazdaságoktól elváló szerveződésével, hovatovább az önálló iparostestületek, a céhek megszerveződésével. Ez utóbbiak Itáliában a 10. századtól, Franciaországban, Németországban, Angliában a 11. század végétől kimutathatók. A 11–12. században Európa nyugati felén a technológiai aktivitásban is új szakasz kezdődött. Kimutatható ez például a vízimalmok új hasznosításában – 1040-től nemcsak őrlésre, de kallózásra, érczúzásra is használtak vízi kereket –, a textilipar és a bányászat fejlődésében. A vidéki kézművesség átalakulását városi iparrá a 11. században „valóságos forradalom” követte. A változások mértéke nem volt kisebb a társadalomban sem.

A HÁROM REND

A kortársak nézetét a 11. századi Európa társadalmáról jól tükrözi két püspök, Adalberon laoni és Gerhard cambrai főpásztor megfogalmazása. Szerintük a társadalomnak

dett ismét kitágulni az északi népek, a Kijevi Rusz lakossága, a lengyelek és a magyarok keresztény hitre térésével.

A 11. század második felében a pápai hatalom nemcsak a császári gyámkodástól akart megszabadulni, de igyekezett megteremteni a keresztény világ univerzalizmusát a pápa vezetése alatt. VII. Gergely vagy a későbbi századokban őt követő III. Ince és VIII. Bonifác politikájának ez volt a lényege. Jól illettek ebbe a törekvésbe a keresztes háborúk is, amelyek meghirdetése az 1095. évi clermonti zsinaton VII. Gergely egyik utódának és követőjének, II. Orbánnak a nevéhez kapcsolódott.

A pápai univerzalizmus eszméjének kibontakozását segítette elő a clunyi mozgalom, amely a szerzetesi életeszményt akarta általánossá tenni a világi papság körében is. Ennek legfontosabb eszköze volt a papi nőtlenség, a *cölibátus* bevezetése, valamint a laikus *invesztitúra* és a *simonia* tiltása. Ez utóbbiak a felsőpapságot jellemezték, megtiltásuk a pápai hatalmat erősítette volna a császári hatalommal szemben.

VII. Gergely és IV. Henrik császár küzdelme nemcsak a világi uralkodókat, de az egyházi főméltóságokat is megosztotta. A „*Dictatus Papae*” olyan jogokat – püspökök letétele, új püspökségek alapítása, császári jelvények használata, császárok letétele, egyetemes zsinatok összehívása, a római egyház infallibilitása, a pápa személyének szentsége stb. – vindikált a pápának, amelyek a 11. században megvalósíthatatlanok voltak és az invesztitúraküzdelmet évszázadokra meghosszabbították. E pápai követelések között talán nem is az volt a legfontosabb, hogy a pápa leteheti trónjáról a császárt (*Quod illi liceat imperatorem deponere*), hanem a XXVII. cikkely (*Quod a fidelitate, iniquorum subiectos, potest absolvere*). A gonoszok alattvalóinak feloldozása hűségük alól óriási fegyver volt, a pápa bármely ellensége kiszolgáltatottá volt a „gonoszok” megbüntetésének, akár a meggyilkolásnak is.

A *regnum* és a *sacerdotium* viszonyában VII. Gergely először fogalmazta meg egyértelműen, hogy Krisztus papjai „*a királyok és fejedelmek és minden hívő atyjának és tanítójának számítanak*”. A gregorián reformok – ha lassan és fokozatosan is – bevezették az egyházi méltóságok választásának elvét, amit a világi hatalmasságok: a királyok és bárók csak nagyon nehezen tudtak elfogadni.

A reformok változást hoztak a főpapság soraiban. A kíváncsú aszketikus szerzetesi életmód nehezen volt összeegyeztethető a főpapság politikai tevékenységével. Egyébként is, VII. Gergely igyekezett megerősíteni a püspökök főpapi hatalmát a szerzetesi rendházak és apátjaik felett. Ezeknek az egyházi céloknak a szolgálatában álltak a 11. szá-

zadban szerveződött új szerzetesrendek is. Az „evangéliumi” vagy „apostoli” élet olyan célkitűzés lett, amely nemcsak a szerzetesek, de a világi papság számára is példává vált.

Az első ilyen rendet a hercegi családból származó ravennai szent Romuald alapította a toscanai Camaldoliban a 11. század elején. A kamalduli rend tagjai a megszigorított bencés regulát követték, és előtérbe állították a remeteéletet, amelyhez a némasági fogadalom is hozzátartozott. Bár nem a bencés, hanem az ágostonos regulát követte, hasonló szigorúság jellemezte a német Szent Brúnó kanonok által alapított karthauzi rendet is, amely egy kietlen völgyben, a Grenoble melletti Chartreuse-ben született meg 1084-ben. Brúnó maga is meg tapasztalta a simoniákus egyházi vezetők gonoszságát, hiszen a kölni érsek miatt menekülnie kellett hazájából. A karthauziak életében nagy szerep jutott a könyvmásolásnak: mivel szájukkal nem hirdethették Isten ígétjét, kezükkel tették azt. Még ugyan ebben a században megalakult a bencés regulát követő ciszterciák rendje is, amelyet Szent Róbert alapított. Az első monostort 1070-ben Molesme mellett hozta létre, a másodikat, amelyről követőit elnevezték, a Dijon melletti Cîteaux-ban 1098-ban. A rend igazi felvirágzása a 12. században következett be Clairvaux-i Szent Bernát vezetésével.

Az „*imádkozz és dolgozz*” (*ora et labora*) elvet ismét előtérbe állító ciszterciák a szerzetesi gazdálkodásban is fordulatot hoztak. A bencések a 11. századra már kevés elemét őrizték meg a szent Bernát javasolta puritán életformának. Cluny szokásgyűjteménye (*consuetudines*) a benedeki regulát az új ígényekhez alkalmazta. A bencések sorában nőtt a pap-szerzetesek száma, akik a táplálkozás tekintetében kevésbé szigorú helyzetben voltak. A kétkezi munka a felszentelt szerzeteseknél nem jelentett többet némi kerti munkánál és konyhai kisegítésnél. Georges Duby szerint viszont a clunyiakkal szemben „*Cîteaux helyreállította minden szerzetes közvetlen, tényleges kontaktusát a földdel*”.

A kétkezi munka (*labor manuum*) újra felértékelődött, anélkül hogy a lelki élet és a szellemi munka hátrányba került volna. Az új típusú monostor olyan gazdasági közösség (is) volt, amelyben a szolga barátok (*conversi*) csak kétkezi munkára voltak alkalmasak, ám a tevékenységükből származó jövedelem gaddá tette az új rendházakat, mivel a regula által szabályozott élelmezés (*victus*) és ruházatkodás (*vestitus*) változatlan maradt.

A skolasztika előfutáraként az egyházban megkezdődött a fontosnak vélt dogmatikai kérdések tisztázása. Szent Anselm (1033–1109), aki Szent László kortársa volt, először próbálta meg Isten létét a *ratio* közreműködésével igazolni, s először írt az ér-

telmet kereső hitről, bizonyítva, hogy a hit és ész (*fides et ratio*) nincs ellentmondásban egymással. E század szülötte volt Tours-i Berengár, aki kétségbe vonta a *transsubstantiációt*, vagyis azt, hogy a szentmiseáldozatban a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé változik. Tanításait többször elítélték, amikor azonban elismerte tévedését, VII. Gergely visszafogadta az egyházba.

A 11. és a 12. század fordulóján kezdődött a korai skolasztika egyik legjelentősebb vitája az universalizmusról. Johannes Roscellinus (1050?–1124) az universalizációt csak szavaknak tartotta, ellenfele, Guillaume de Champeaux (1170–1121) viszont valóságos létezőknek. A nominalizmus eretnekséggé nyilvánításában bizonyára az is közrejátszott, hogy Roscellinus a Szentháromság kérdésében is nyilatkozott, és tagadta a három isteni személy lényegi egységét. Az ekkor már több helyen is működő kolostori iskolák előkészítették a magasabb stúdiumok ismeretét is magukba foglaló egyetemek megszületését.

Az európai korszakváltás a művészetekben is tükröződött. Jellegzetes formája ennek a román stílusú építészet kialakulása, amelynek első templomai a 11. századból és a 12. század első évtizedeiből származnak. Franciaországban 1050 és 1350 között 80 katedrális, 500 nagyobb templomot és tízezernél több plébániatemplomot építettek. Ezek közé tartozott Ripollban a Szűz Mária-bazilika (1020–1033), Cardonában a Szent Vince-templom (1029–1040), Jumiéges-ben a Mi Asszonyunk apátsági templom (1030–1067), a Cluny III-nak nevezett és a 19. században lerombolt apátsági templom (1088–1118). Angliában a durhami katedrális (1110–1133) és a gloucesteri katedrális (1089–1180) sorolható ide. Spanyolországban a Santiago de Compostela-i katedrális (1075–1122), Németországban a speyeri dóm (1030–1061), Itáliában a milánói Szent Ambrus-templom (11. század vége) és Bariban a Szent Miklós-templom (1087–1132).

Az építészet meghatározta az összes többi művészetet. A román építészeti technikái újítások egész sorát alkalmazták: a dongaboltozatot, a keresztboltozatot az elkülönített fülkékben, a kemenceboltozatot az apszis felett stb. Új korszak kezdődött az épületszobrászatban, a falfestészetben – a freskók aranykora volt a romanika időszaka – és a miniatúrafestészetben is.

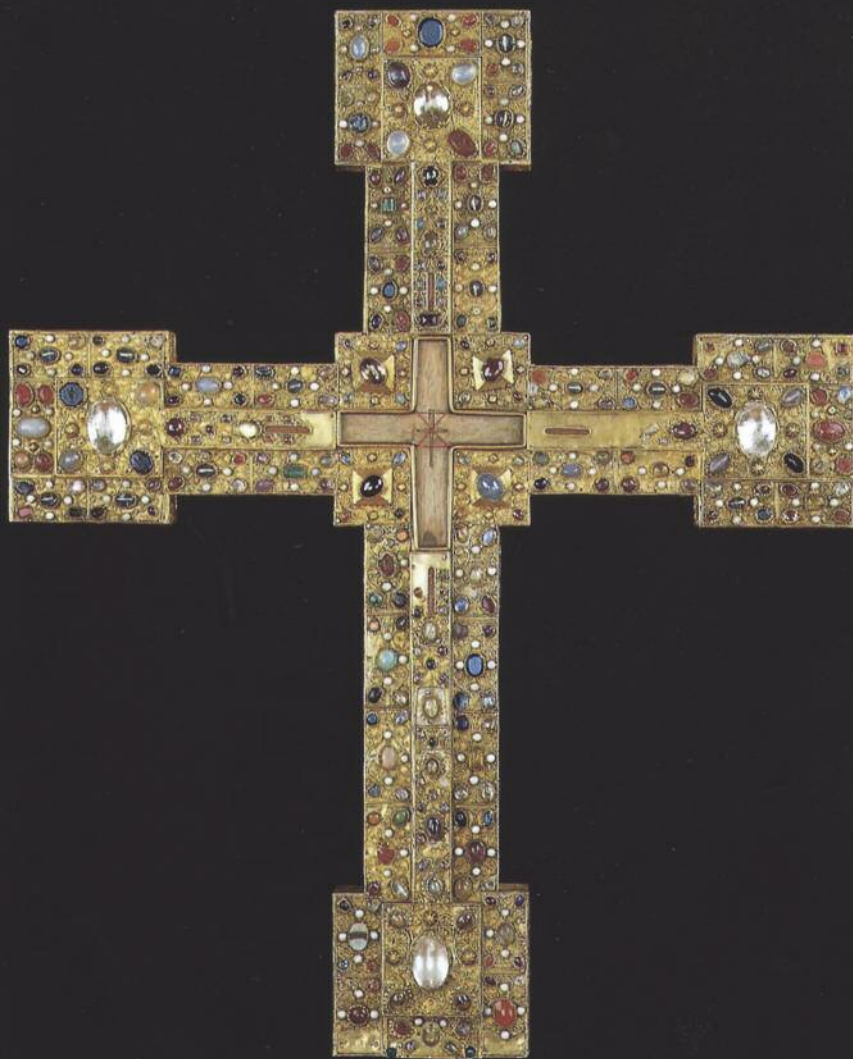
Szent László korának Európája változó világ volt. Évszázadok óta először demográfiai növekedés kezdődött, forradalmi változások voltak tapasztalhatók a mezőgazdaságban és az iparban, formálódtak a középkori városok, új viszonyok születtek a jobbágyság és földesurak társadalmában, más helyzetbe került az egyház, a világi politika és a kultúra. Az új ezredév maga mögött hagyta a múltat. ♦

LÁSZLÓ KIRÁLY HÁZASSÁGAI

A lovagkirály legendájának legemlékezetesebb és legtöbbet ábrázolt részlete a leány kiszabadítása a besenyő (vagy kun) vitéz markából 1068-ban, a cserhalmi vagy kerlési csata után, amikor Szent László még csak herceg volt. A leányszabadítás nemcsak lovagiasnak, hanem mélyen vallásosnak is ábrázolja Lászlót: vitézül harcol, hogy megmentse az elrablott leányt, aki maga is cselekvően részt vesz a pogány legyőzésében, és a diadal után Szűz Mária alakját ölti magára. A legendán kívül sajnos keveset tudunk Szent László és a nők kapcsolatáról.

Házasságai kapcsán legfeljebb az Árpádok dinasztikus szövetségi politikáját emelhetjük ki, nem a személyes érzéseit. Feltételezések szerint első felesége előkelő magyar hölgy lehetett – ez egyedülálló lenne az Árpád-házi királyok között. Erről a feltételezett első feleségről semmit nem tudunk. 1078 táján vette el Rheinfeldi Adelheidet (1060?–1090), Rajnai Rudolf sváb herceg és Savoyai Adelheid leányát. A házasság a császárság és a pápaság küzdelmének csúcspontján kötött és elsősorban a sváb hercegség érdekeit volt hivatott szolgálni. Adelheid magyar királyné emlékét egy csodálatos és nagy vitákat kiváltó kereszttereklye tartja fenn mindmáig.

Rajnai Rudolf sváb herceg – kétszeresen is a száli IV. Henrik német-római császár sógora, mivel először Henrik nővérét, Matildát vette el, majd Henrik feleségének, Bertának a nővérét, Savoyai Adelheidet – az uralkodó hűségese támogatója volt egészen 1075-ig, az investitúraháború kitöréséig. Amikor VII. Gergely pápa 1076-ban kiközösítette Henriket, és a Német-római Birodalom trónusát üresnek nyilvánította, a német fejedelmek egy része Rajnai Rudolfot választotta meg császárnak. Henriket Canossa-járása után a pápa visszafogadta az egyházba, közben azonban Rudolfot Siegfried mainzi érsek már császárrá koronázta. Henrik helyzetének megszilárdulása után Rudolf Szászországba menekült, a sváb hercegséget fiára, Bertholdra hagyta, lányát pedig hozzáadta Lászlóhoz, akitől segítséget remélt Henrik ellen. 1080. október 14-én Rudolf ugyan győzelmet aratott Henrik felett a honfoglalás csatájában, de súlyos sebesülése belehalt. Adelheid ekkor teljesen elárvult: anyja egy évvel korábban, 1079-ben halt meg.

SÁGHY MARIANNE

A lovagkirály felesége

ADELHEID KIRÁLYNÉ

A nők tisztelete a keresztény lovag legfőbb erényeinek egyike. A lovag védi a leányokat és asszonyokat a bántalmazástól és az erőszaktól – a gyengébb tiszteletben tartása nemcsak az igazi férfi védjegye, hanem jogi kategória is. A nőtisztelet szublimált kifejezései a trubadúrénekek és a Szűz Mária-kultusz. A Mária-tisztelet és a lovageszmény már korán feltűnt a Magyar Királyságban: a latin Nyugaton elsőként István király ajánlotta a Szűzanya pártfogásába országát, László királyt pedig már a lovagkor hajnalán „Szűz Mária választott vitézének” tekintették, amikor megválasztották az első keresztes hadjárat vezetőjének.

László és Adelheid házasságából fiú nem született. Két vagy talán három lányuk volt, akiknek nevét nem ismerjük. Legidősebb lányukat a 16. századtól a magyar krónikák Piroskának nevezik (1080?–1134. augusztus 13). Eirene néven II. Komnénosz János felesége, Bizánc szentként tisztelt császárnéja lett, akinek mozaikportróját mindmáig megcsodálhatjuk az isztambuli Hagia Sophiában. Másik lányuk Jaroszláv volhíniai fejedelem felesége lett.

Adelheid 1090 májusában halt meg, alig harmincévesen. Akaratával ellentétben nem a fekete-erdei Szent Balázs-apátságban, hanem Veszprémben temették el. A székesegyházban fennmaradt sírkövének antikizáló reneszánsz feliratát Bonfini őrizte meg: „*Ladislai regis consortum hic ossa quiescunt.*” („Itt László, a király felesége csontjai vannak.”) A német királyné hamvai Veszprémben maradtak, a sírkő azonban már a 18. században a felvidéki Makranc (Mokronce, Szlovákia) újkori templomába került. Adelheid nevét az anyja emlékére készített drágaköves kereszt és leánya nagy alapítása, a Pantokrator-kolostoregyüttes őrzi.

AZ ADELHEID-KERESZT

Anyja emlékére Adelheid arany ereklyetartó keresztet és 70 aranyat ajándékozott a Fekete-erdőben lévő Szent Balázs bencés apátságnak. A kolostor ekkor Gisbert apát (1068–1086) vezette alatt állt, de a drágaköves ereklyét csak Uto (1086–1108) alatt fejezték be, valószínűleg Reichenauban. Ma Ausztriában, a Sankt Paul im Lavanttal-i bencés apátságban őrzik. A keresztet először a Szent Balázs-apátság 12. századi krónikája, a *Liber constructionis monasterii ad St. Blasii* említi. Eszerint Adelheid a sógorától, I. Géza magyar királytól ajándékba kapta a Szent Kereszt egy darabját, amelyet drágaköves aranyfoglatba helyeztetett. Ezt a keresztet adományozta a Szent Balázs-apátságnak, aranypénzek kíséretében. Az ajándékozással Adelheid nemcsak jámborságát és nagylelkűségét fejezte ki, hanem azt a kívánságát is, hogy itt temessék el, anyja és bátyjai, Berthold és Ottó mellett. A Szent Balázs-apátság kulcsszerepet játszott Rajnai Rudolf és IV. Henrik viszályában. Az 1070-es években Rudolf a clunyi reformot plántálta az apátságba, amit Henrik ellenzett, az özvegy Ágnes császárné azonban Rudolf pártjára állt. A kereszt adományoz-

ásáról magyarországi források nem emlékeznek meg. Adelheidet VII. Gergely pápa egy levelében „császárnőként” említi.

A 82,9 cm magas, 65,4 cm széles és 7,4-7,8 cm vastag, drágaköves kereszt (*crux gemmata*) a legnagyobb a 11. századi ereklyetartó kereszttek közül. Eredetileg 170 drágakő díszítette, ma már csak 147 van meg: 53 ametiszt, 22 karnélium, 17 agát, 13 kvarc, 7 holdkő, 6 gránát, 5 kalcedon, 5 ónix, 4 almandinkő, 4 heliotrop, 3 türkiz, 2 berill, 2 szerpentinkő, 1 lapis lazuli, 1 smaragd, 1 tejpál, 1 füstkvarc. A gemmák közül 24 antik római, emellett 3 egyiptomi skarabeusz is díszíti a keresztet. A 18. századi leírások még 38 gemmát említene, a legutóbbi restauráláskor 7 lapis lazuli tűnt el. A drágaköves vallásos jelentőségét az adja, hogy a *Jelenések könyvében* ezekből a kövekből épül fel a Mennyei Jeruzsálem. Emellett mindegyiküknek gyógyerőt is tulajdonítottak.

A kereszttel kapcsolatban több kérdés merül fel. Kaphatta-e Géza királytól a Szent Kereszt-ereklyéjét Adelheid? A személyes jámborság vagy a politikai teológia céljait szolgálta-e a kereszt? Anyja, apja, esetleg mindketjük vagy az egész család emlékét őrzi a remekművű alkotás?

A Szent Kereszt-ereklyék – Krisztus keresztfájának töredékei – keletről áramlottak nyugat felé. A Magyar Királyságnak nagy szerepe volt abban, hogy a jeruzsálemi – vagy még inkább bizánci – eredetű ereklyék eljutottak a latin kereszténységhez. Az Árpád-házi királyok gazdag ereklyegyűjteménnyel rendelkeztek, ezek közül azonban már csak az ugyancsak Szent Kereszt-ereklyét tartalmazó esztergomi sztaurotéka maradt fenn.

Géza királyról tudjuk, hogy jelentős ajándékokat kapott VII. Dukász Mihály bizánci császártól – többek között egy görög koronát, amely ma a Szent Korona alsó részét alkotja. Géza 1077-ben halt meg. Ha Adelheid és László házasságára ebben az évben került sor, nem lehetetlen, hogy a magyar király a Szent Kereszt darabkájával ajándékozta meg sógornőjét esküvője alkalmából, és ennek emlékét őrizte meg a Szent Balázs-apátság krónikája. Amennyiben azonban a frigyet 1078-ban kötötték, ilyenfajta adományozás nem történhetett.

Elképzelhető azonban, hogy a Gézától való eredeztetés csak ürügy, amely egy másik, nagyobb történet leplezé-

sére szolgál. Az Adelheid-kereszt nagyobb, mint a ma Bécsben, a Schatzkammerben őrzött császári Reichskreuz. Nem a személyes kegyesség esz-köze, hanem a politikai vallásosság kifejezője: birodalmi kereszt, Rudolf ellencsászár hatalmi jelvénye, aki erre tette le az esküt császárrá választásakor. Drágaköveinek harmada római császárokat és isteneket ábrázoló vésett kő és káma – ez is politikai programot fejez ki. 1079-ben, amikor Adelheid a keresztet a kolostornak adta, apja még élt, de üldözöttként már a végső összezapásra készült Henrikkel. A keresztet talán ő maga helyezte biztonságba a bencéseknel. Adelheid adománya anyja emlékére, amely ezzel párhuzamosan történhetett, leplezte az ellencsászár keresztjének hollétét.

Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy Adelheid családja császári legitimációját és igényeit is szándékosan kifejezte a legrégebbi germán uralkodói családból, a burgund királyságra visszamenő Sapaudiából (Savoya) származó anyja sírjánál. Mindez nem zárja ki azt sem, hogy maga a Szent Kereszt-ereklye a Magyar Királyság közvetítésével került Rudolffhoz. Sőt az sem lehetetlen, hogy a kereszt egy része is a magyar királyné megrendelésére készült. Ugyanilyen emlékkeresztet készíttetett Gizella királyné Passauban anyja számára – elképzelhető, hogy Adelheid elődje, Gizella gesztusát ismételte meg, és az emlékkeresztet foglalták be Rudolf birodalmi keresztjébe.

Günter apát alatt (1141–1170) a hatalmas kereszt hátára feliratot véstek, amely az adományozónak és az apátnak is emléket állít. A kereszt szárának négy végére a négy evangélista jelképét vésték, középre pedig a Mindenható Krisztust (*Pantokrator*) a következő szöveggel: *CLAUDIT(VR) HIC DIGNI CRUCIS ALN: (M)E PORTIO LIGNI PANNONICI REGIS DED(IT) VXOR HA(N)C ADILHEIDIS. (E felséges keresztben foglaltatott életadó fa darabkáját a pannóniai király felesége, Adelheid ajándékozta.)*

A kereszt lábánál ez a felirat áll: *CHRISTE DATOR VITAE, QUEM LAUDENT OMNIA RITE, PRAMIA DIGNA PARA REPARATIS IN CRUCIS ARA. CLAUDITUR HIC DIGNI CRUCIS ALMA PORTIO LIGNI DOMINVS GUNTHERUS ABAS PATRAVIT HANC CRUCEM. (Krisztus az élet adója, akit minden rítussal tisztelünk, méltó árat fizetett megváltásunkért a kereszt oltárán. E felséges keresztben foglaltatott életadó fa darabkáját Günter apát úr újíttatta fel.)* ♦

hystoria sancti
ladislai.

László-legendák

A CSODÁS TÖRTÉNETEK HÁTTERE

A Lászlóval kapcsolatos csodás történetek több különböző műfajban is hagyományozódtak az utókorra. Ezek az őket fenntartó szövegekben, továbbá falképeken és miniatúrákon más-más funkciót szolgáltak, főképpen azonban más és más forrásból eredtek. A legendaalakulás egyik fontos kútfeje a kora középkori királyeszmé forrásvidékén keresendő. Másik forrása bizonynyal a közeli utókor emlékezete volt, mely a hitelen megőrzött történeti valóságelemeket sajátosan

dramatizált – a történeti valósággal azonban néhol csak laza viszonyban álló – történetekbe foglalta. Ez utóbbi maga is két ágra bomlott: az országos történettel kapcsolatos udvari hagyományra és a helyi (pl. nagyváradi) tradícióra, mely lokális eseményeket vett alapul. Végezetül igen fontos bázisa volt a csodatörténeteknek az a nemzetközi keresztény csodafolklor, mely fél évezred során formálódott ki, és beható ismerete éppen a 12. század elején jelent meg Magyarországon.

1192-ben nagy dinasztikus elődjének nyomdokain járva III. Béla (1172–1196) maga is szentet adott országának. Követi útján a magyar király arra kérte III. Celesztin pápát (1191–1198), hogy László királyt írassa be a szentek katalógusába és engedélyezze nyilvános tiszteletét. A keresztény világ feje erre legátust küldött Magyarországra, aki Váradon, László sírjánál megvizsgálta az életszentséget tanúsító bizonyítékokat és – bár állítólag kételemek is merültek fel – a maradványokat kiemeltette a sírból, új, díszes sírhelyre temettette és jóváhagyta a tiszteletet. A hosszú, több napig tartó eseménysort a hagyomány a szentté avatás kifejezésben szokta összegezni, aminek révén a kora Árpád-kori uralkodóról az egyház kinyilvánította, hogy meggyőződése szerint a király halálát követően közvetlenül Isten színelátására jutott és ott módja van közbenjárni az e világban élő honfitársaiért (is).

A LEGENDA

A szentté avatásnak ez az újfajta – alapvetően jogi eljárásra támaszkodó – módja a 12. század végétől, III. Sándor (1159–1181) és III. Ince (1198–1216) pápák pontifikátusától kezdett kiformá-

lódni, és fontos eleme volt az életszentség bizonyítékainak beható vizsgálata. A szentként való tisztelet feltétele ugyanis az volt, hogy az illetővel kapcsolatban elterjedt legyen a „szentség híre” (*fama sanctitatis*), ami bizonyította, hogy e világi élete során igen magas fokon gyakorolta a legfőbb krisztusi parancsot, a szeretetet. A szent a benne lakozó szeretet révén Isten előtt kedves érdemeket szerzett, és ezek elismeréseként részint már e világi élete során, többnyire azonban halálát követően a sírjánál vagy másutt a közbenjárásának tulajdonított csodák történhetek.

Ezen csodás eseményeket tekintették elsősorban a szentség bizonyítékainak, a későbbiekben rendszeresen összegyűjtették és bírói eljárás keretében tanúvallomásokkal is hitelesítették őket. Írásba foglalt változatuk egy sajátos műfajt hívott létre, melyet a tudomány hagiográfiának nevez. A hagiográfia maga is számos alfajta ága szét, némi leegyszerűsítéssel azonban a szent élettörténetét – népszerű szóhasználat: legendáját – értik alatta. A legenda tehát szűkebb értelemben egy egyházi irodalmi/hagiografikus műfaj, mely a szent életének csodás eseményeit és a halála után történt mirákulumokat mutatja be, rendszerint időrendben.

Ilyen legendát László király életéről is állítottak össze, nem is egyet. Az első életrajz feltehetően közvetlenül a szent-

té avatást megelőzően, 1192 körül született, talán éppen azzal a céllal, hogy Gergely bíborost, a vizsgálóbíró meggyőzze az életszentségről. Ez az első legendaszöveg ugyan nem maradt ránk, de röviddel ezt követően keletkezett két, szövegében nagyjából egymással is egyező, az őslendát tartalmilag hűen követő leszármazottja már igen. Ezek kiformálása a 13. század első évtizedeiben történhetett, annyiban különböznek egymástól, hogy az egyik bővebb szövegezésű, ezért *Nagyobb* és *Kisebb legendaként* tartja számon őket az irodalomtörténet. A legendaszövegek az évszázadok során később is formálódtak: újabb és újabb változatok születtek. A folklór maga is sokat hozott ezen változatok szóbeli terjedéséhez (pl. Szent László pénze).

A hagiografikus hagyomány gazdagsága önmagában is tanúsítja, mennyire inspirálólag hatott László király alakja közelebbi és távolabbi utókorára. Szemléletes példája ennek Árpád-házi Szent Margit hercegnő életírásának azon fejezete, amely a hercegnő dinasztikus szent elődeinek életével kapcsolatos gondolatait foglalja össze: „*Gondolkodott Szent László királyról is, aki – mint ezt a magyarokról szóló írás tartalmazza – az országot dicsőségesen kormányozta és megvédte a rá támadókkal szemben, főként a pogányokkal a keleti részekbe történő betörései ellen. A magyar államot irányítva gyakran*

Szent László ábrázolása a Thuróczy-kronika augsburgi kiadásában

mélyedt el egyházi kérdésekben, királyi ítéletekben, beszédekben és egyéb szent munkákban; testi nyugalmáról is megfeledkezett, s álmatlanul virrasztotta át az éjszakákat. Szentségéről mind a mai napig tanúskodnak a gyakori gyógyulások jótéteményei.” (Bellus I. fordítása.)

További tanulsággal jár, hogy a szent hercegnő ismeretének forrásaként az idézett hely egyértelműen egy krónikára hivatkozik. Eszerint azok a jámbor érdeklődők, akik a nagy király élet-szentségéről kívántak tájékozódni, nem kizárólag a kanonizálódott hagiografikus szöveget tartották érdeklődésüket híven kielégítő írásnak. Jóllehet az ilyenekben megfogalmazott csodák nem tartoztak a hagiográfia hagyományos eszközkészletéhez, ezeket is tekinthetjük tágabb értelemben csoda-történeteknek vagy mirákulumoknak.

A KORTÁRSI TÖRTÉNETEK

A László alakja köré fonódó történeti hagyomány kialakulása szoros kapcsolatban van a királyeszmé formálódásával, amely éppen László uralkodása idején módosult jelentősen. A kora közép-

kor a barbár népek királysággal kapcsolatos hagyományvilágából a térítések időszakában sok mindent átemelt a keresztény gondolkodásba, többek között olyan szakrális eredetű gondolatokat is, melyek a királyoknak természetfölötti képességeket – a frank, majd francia királyoknak például gyógyításokat – és a föld termékenységének biztosítására irányuló erőt tulajdonítottak. Feltehetőleg a 11. század magyar uralkodói a korabeli közfelfogás szerint még szintén rendelkeztek ilyen képességekkel. Lászlóról mindenesetre egy egykorú krónikás, Anonymus Gallus – a lengyelek „ösgesztájának” szerzője 1113–1116 között – feljegyezte: *„Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya, / és már nem hoztak többé a földek annyi gyümölcsöt utána.”* (Kőrösi I. fordítása.)

A feljegyzéshez alapot adó értesüléseket a lengyel geszta írója a magyar királyi udvarban szerezte, s minden valószínűség szerint okkal tételezhető fel a László-történetek hátterében a kora középkor szakrális elemekkel is színezett királyeszménye. Ennek halvány emléke

még 1192 körül is élhetett a köztudatban. A *László-legenda* írója ugyanis úgy összegezte a korszak bemutatását, hogy a főhős *„alkotóereje szorgalmából azon években, midőn uralkodott, az állam, sőt az egész Pannónia annyira rendezetten s meggyarapodva virágzott, hogy Boldog István király ideje óta törvények, szabadság és bőség tekintetében soha még ily csodálatosan nem csillogott.”* (Kurcz Á. fordítása.) Az alapvetően pogány gyökerekre visszamenő elképzelés maga is befolyásolhatta a „szentség hírének” formálódását.

A Szent Lászlóval kapcsolatos hazai kortársi emlékezet valóságos tárházát a *Képes krónika* szövegéből kikövetkeztetett régi krónikák nyújtják. A 14. századi összeállító régi, 11–12. századi krónikákból vette át szövegeinek jelentős hányadát, ezek egy részét legkésőbb Kálmán (1096–1116), másik részét III. István (1162–1172) uralkodása idején írták, de a 13. századi geszták (Kézai Simon, 1282–1285 között) is tartottak még fenn máshonnan elvesztett ismereteket Lászlóról. Bár feltehetőleg a krónikás híreket még az 1192. évi szentté avatások előtt jegyezték fel, az ezen krónikafejezetekben olvasható történetekben László rendszert különleges, természetfölötti képességekkel rendelkezik, és – nem kizárt: a későbbi összeállító korszerűsítési törekvéseinek kifejeződéseként – időnként a „boldog” jelzőt is kiérdemli. Ez utóbbi ellenére az alábbi négy történet nem tartozik a szorosabb értelemben vett hagiográfiai készlethez, eredetük sokkal inkább a profán hagyományhoz vezet.

Az első ilyen epizód az erősen dramatizált 120. krónikafejezetben olvasható. A történet szerint a mogoródi csata előtti reggel a hercegek éppen a haditervről tanácskoztak, amikor Lászlónak látomása volt: az Úr angyala aranykoronát hozott és azt Géza herceg fejére illesztette. László különleges képességéhez hozzájárult, hogy értelmezni is tudta a látomást: *„Biztos vagyok abban, hogy a miénk lesz a győzelem ajándéka, és Salamon leerve, száműzöttként fog menekülni az országból. Az országot pedig és a koronát neked fogja adni az Úr.”* (Bollók J. fordítása.) A következő fejezet (121.) továbbra is a

Szent László hagyományos ikonográfiájának megjelenése a Thuróczy-krónika metszetén, 15. század

csata előkészületeit beszéli el. Eszerint miközben László herceg „magas lován ülve” körbejárta a sereget és buzdította a katonákat, lándzsájával hozzáért egy túskebokorhoz, amelyről egy hófehér menyét futott a lándzsa nyelén László keblére.

A 124. fejezetben a váci egyház alapításának történetében ismételtlen egy állat játssza a főszerepet. Miközben Géza – ekkor már – király és László herceg a csata előtti fogadalom beváltására készülnek, egy agancsai között égő gyertyákat hordozó szarvas jelenik meg előttük, megmutatja nekik a megalapítandó egyház helyét, majd a Dunába veti magát és eltűnik. Ismét László volt az, aki a jelenés értelmét megvilágította: „Valójában nem szarvas, hanem az Isten angyala volt.” Majd Géza kérdésére bővebben is kifejtette: „Nem agancsok azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák azok, hanem ragyogó tollak, állni pedig azért állt meg, mert ott jelölte ki a helyet nekünk, hogy a Boldogságos Szűz egyházát ne másutt, hanem csakis ott építtessük föl.” (Bollók J. fordítása.)

A negyedik csodatörténet újfent egy látomás, ez alkalommal azonban az elenség az, aki látja. A 129. krónikafejezet szerint a mogoródi csatában elbukott király Pozsony várába zárkózott, amelyet László napokig ostromolt. A harc déli szünetében Salamon álruhát öltve kiment a vár elé, hogy az általa közkatonának gondolt, a várhoz közeledő Lászlóval megvívjon. „Am amikor odaért hozzá, és az arcába tekintett, nyomban két angyalt pillantott meg László feje fölött, akik tűzes karddal röpködtek, és fenyegették az ellenségeit.” Salamon ezt látva azonnal visszafutott a várba, és az őt kérdőre vonó vitézeinek a következő magyarázatot adta: „Tudjátok meg, hogy emberek előtt nem futamodom meg, csakhogy ő nem ember, mert tűzes karddal oltalmazák.” (Bollók J. fordítása.) A magyarázaton a vitézek igen „elcsodálkoztak”.

A krónikás epizódok láthatólag egytől egyig a Salamonnal való viszály történetének egy, időben igen jól körülhatárolható szakaszához kötődnek, és bennük látomások és jelenések – valamint ezek értelmezései – játszódnak a főszerepet. Két történet a középkori állatszimbolikán alapul: a menyét talán

a gonoszt megtestesítő sárkány ellenfelét jelképezi az idézett elbeszélésben, a szarvas azonban nem a sztyeppei vándorlók „csodaszarvasa”, hanem a kora középkori bizánci és nyugati keresztény csodafolklor gyakori szereplője. Szó sincs ezekben az irodalmi epizódokban halottak feltámasztásáról, betegek gyógyulásáról vagy csodás isteni beavatkozásokról. Céljuk leginkább az, hogy a közeli utókorból visszatekintve a hercegek trónhoz való jogát különleges képességeik hangsúlyozásával is körülbástyázzák.

HAGIOGRÁFIAI HAGYOMÁNY

Amikor a szűkebb értelemben vett László-legendáriumot a szentté avatás körül összeállították, a csodatörténeteknek immár Európa-szerte elterjedt, megszilárdult szerkezetű típusai voltak forgalomban. A korszak emberét már amúgy is inkább a szemléletesebb csodák érdekelték. Mivel a kor igényei-

nek megfelelő ilyesfajta történetek csak korlátozott számban álltak a legendaíró rendelkezésre, ebből a „nemzetközi” folklórból szemezgetett. Célja nem a történelmi valóság rekonstrukciója volt, hanem hagiográfiai hitelességre törekedett, amit összegző szavai is egyértelművé tesznek – ezek egyben rávilágítanak a műfaj korszerű igényeire is: „A némákról, siketekről és sántákról pedig, akik László érdeméből gyógyultak meg, az örömek közepette az esetek közönségessége s a megszokott csodás képességek miatt ne is beszéljünk, inkább a szokatlanokat meséljük el. [...] Akkor [...] a fenti okokból a természet törvények megváltoztak, s a jelenségek megfordítható rendben jártak a szabályostól eltérő utat. Több vakot ugyanis Boldog László király érdemei világosítottak meg, mert lehullott szemükről a hályog, mint a pikkely: látták ezt a szerzetesek, akik tanúságot is tettek.” (Kurcz Á. fordítása.)

A legendaíró valóban csak úgy mellékesen említett „szokványos” csodákat, többek között csodás gyógyulásokat (7., 9. és 10. fejezet), a szöveg nagyobb részét László családi viszonyainak és uralkodásának rövidre szabott ismertetése, erényeinek többszöri és hosszadalmas felsorolása (1–4. és 7. fejezet), végül hat, önálló epizódokban részletesen elmesélt csodatörténet teszi ki (5–6. és 8–11. fejezet). Az aránytalanság első ránézésre olyannyira szembeötlő, hogy óhatatlanul felmerül a gyanú a legendaíró módszerével kapcsolatban (ti. a krónikákból ismert történetet – amelyben azt olvasta, hogy Lászlónak Salamonnal szemben törvényes joga nem volt – a Salamonnal kapcsolatos viszály jogi szempontú mérlegelése miatt nem hozhatta újra szóba).

A hat csodatörténet valójában színes tablóját nyújtja a korban elterjedt históriáknak, ezek ma sem ismeretlenek a szélesebb olvasóközönség előtt. Egyszer történetesen a király inasa látta, hogy ura imádság közben a levegőbe emelkedett. Más alkalommal a besenyőket üldözve éhínség szakadt László seregére, de imájára szarvasok és marhák ajánlkoztak önként eledelül. Halálát követően pedig, miközben kísérei elszunnyadtak, a király holttestét szállító kocsia magától indult Székesfehérvár helyett Váradra. Azután a váradi temetéskor egy résztvevő megjegyzést tett a holttest kellemetlen szagára, mire az állat tüstént hátracsavarodott, ám alázatos könyörgésére később mégis meggyógyult. II. István (1116–1131) idejében Valter váradi püspök előtt egy szegény vitéz követelte igazát egy nagyúrral szemben. Az általa visszaperelt ivócsészét vagy tálat a sírra helyezték, erre az igazságtalanságot elkövetett ispán halott módjára esett össze és nem tudott felkelni. Végezetül a szentté avatás órájában csillag mutatta a monostort, ahol eltemették a királyt.

A beható kutatás mind a hat történetnek feltárta a forrását vagy a párhuzamát, több közülük a *Bibliából* eredeztethető. A holttestet szállító kocsia például ugyanúgy emberi irányítás nélkül vette az irányt Várad felé, miként az *Ószövetségben* a Frigyládát szállító szekér is Isten akaratát követve jutott el céljához; László pusztában éhező serege oly módon nyert táplálékot, mint

Szent László párviadala
a lányrabló kunnal,
Képes krónika

Mózes vándorlás közben éhező népe manát; a sírhelyet mutató csillag modelljét sem nehéz felismerni az újszövetségi betlehemi csilagban.

A legenda szövege nem foglal magába olyan ismeretet a történeti László királyról, amit a krónikákból egyébiránt ne lehetne tudni. Több helyen azonban a két forrás – *Képes krónika* és *László-legenda* – szó szerinti szöveg-egyezést mutat. Már régen felmerült a kérdés, hogy valójában melyikük is kölcsönzött a másik szövegéből, melyik író aknáztá ki forrásként a másik művét. Bár a vita mindmáig nem zárult le véglegesen, számos érv szól amellett, ő emelte át saját művébe az általa olvasott régi krónikából azt a keveset, ami írói szándékát nem veszélyeztette. Célja ugyanis az volt, hogy afféle királytükörként László alakjában állítsa olvasói elé az eszményi uralkodó képét. A korszerű királyeszménynek hódolva az „Isten helynökeként” (*vicarius Dei*) ábrázolt Szent László fő erényének a bőkezűséget tekintette, szemben a kegyességet hangsúlyozó krónikás előadással, ám láthatóan mindketten kerülték az igazságság királyi erényének szóba hozását. Ezt a célzatos eljárást sem a László név etimológiája, sem László király siratásának előadása – ezeken a helyeken egyeznek a szövegek – nem árnyé-

kolta be. Az író eljárásmodjában a 11–12. századi krónikások nyomdokain járt, akik saját koruk politikai eszméinek megfelelően László figurájában mutatták be az „alkalmas” uralkodónak az ő idejükben korszerű modelljét.

KÉT CSODÁS LÁSZLÓ-TÖRTÉNET

Miként a szegény vitéz csészejének története mutatja, a szent király sírja már a korai időktől szerepet kapott a hazai joggyakorlatban. A sírban nyugvó szent közbenjárásában és Isten ítéletében bizakodva küldték a bírák a peres feleket a váradi székesegyházba az istenítéleti eljárás lefolytatására. 1208–1235 közöttől ennek egyedülálló forrása maradt ránk a *Váradi tüzesvas-próbák jegyzőkönyvében* (*Váradi regisztrum*). Később a politikai életben is különös szokások (pl. a trónra lépést követő zárandoklat Váradra) kötődtek a király váradi temetkezéséhez. Helyileg ide kapcsolódott két további László-történet is, mely a lokális tradícióból eredhetett. Egyikük rendkívüli módon befolyásolta a 14–15. század képzőművészeti alkotásait: Nyugat-Magyarországtól Erdélyen keresztül a Felvidékig számos középkori templomban falképciklusokon ábrázolták a történetet. Másikuk a szent szerepének megváltozását hozta magával, a középkor végére ugyanis László alakja maga is országvédő (patrónus) funkciót nyert.

Az idők során a falképciklusok – miképpen a *Magyar Anjou Legendárium* miniatűrái is – számos olyan folklorisztikus és a szóbeliségben hagyományozódott elemmel gazdagították a *László-legendát*, melyek az írott hagyományból mai ismereteink szerint hiányoznak. A képzőművészeti emlékek alapelemei és történetsszövege azonban mégis többnyire írott szövegeken alapultak. A László-történet legelterjedtebb ábrázolásának forrása is az írott történeti hagyomány volt. A *Képes krónika* 102–103. fejezete meséli el, hogy a Salamon és a hercegek közötti béke (1064–1074) idején kunok (valójában inkább besenyők) törtek Kelet-Magyarországra, s a Nyírségben és Biharban pusztítottak. A király és unokatestvérei által irányított magyar sereg Erdélyben várta be a támadók visszavonulását, és

Kerlésnél (helytelenül: Cserhalomnál; 1068) indult csatába ellenük.

A szemtanúi elevevességgel és terjedelmesen elbeszélt történet szerint László is derekasan kivette a részét a harcból, egy nyíltól meg is sebesült. Történt pedig, hogy a csata hevében észrevett egy szép magyar lányt magával hurcoló kun lovast, s a rabról azt hitte, a váradi püspök leánya (innét a váradi kötődés). Szög nevű sárga lován ülve üldözőbe is vette a leányrablót, de mivel elérni nem tudta, a leányt arra kérte, övének fogva rántsa földre a menekülőt. A leány, miután ezt megtette, kérlelte a herceget, ne ölje meg a lováról lezuhant pogányt, végül azonban László hosszas párharcot követően „elvágtá” a vitéz „inát”. A lányról később kiderült, hogy nem a váradi püspök lánya, s magatartásából a krónikás levonta az aszszonyi állhatatlanságra vonatkozó korabeli sztereotíp következtetést.

Később a falképciklusok és szöveges emlékek némelyike a küzdelmet idillikus részletekkel (pl. a megpihenő herceg a leány ölébe hajtja a fejét) bővítette, ami nem egy művészettörténetest és néprajzkutatót arra sarkallt, hogy a történet alapotívumait (pl. „fejben keresés”) a sztyepei népek hagyományvilágára vezesse vissza, vagy éppen a magyar hőseposz nyomait lássa bennük. Mások ellenben ugyanezen részletek modelljeit a nyugati udvari (lovagi) irodalomban (pl. a harc után megpihenő epikus hős) vélték felismerni. Bármint legyen is, a történet első krónikabeli megjelenésétől fogva László hercegnek kimagasló (mondhatni fő)szerepet és emberfeletti képességeket tulajdonított.

A másik epizód olyan 15. századi kódexben maradt fenn, amely megőrzött egy Anjou-kori, 1355 körül íródott, Nagy Lajosról szóló gesztónyelvet. Ez utóbbinak a szerzője bizonyosan a Névtelen Minorita volt, akit egyes kutatók János ferences provinciálissal azonosítottak, mások meg a *Képes krónika* folytatásának szándékával gyanúsítottak meg. A Nagy Lajos itáliai harcait a szemtanúi hitelességével elmesélő krónikás amúgy mellékes epizódként emlékezik meg arról, hogy 1345-ben, midőn a Kárpáton át Erdélybe betörő tatárok ellen küzdött a keresztény székely és magyar

sereg, nem találták a váradi székesegyházban László király fejereklyéjét (ti. a László-hermát, melyet ma Győrben, a Hédervár-kápolnában őriznek). Majd amikor e koponyaereklye újra előkerült, megizzadva találtak rá.

A jelenség oka után kutató kanonokoknak egy öreg fogoly tatár elmondta, hogy őket a csatában egy magas lovon ülő, aranykoronás hős és az őt támogató asszonyalak (ti. a Boldogságos Szűz) győzte le, nem emberi hősiesség. Az ikonográfiai készletben az aranykorona és a magas ló mellett itt tűnik fel Szent László kiemelkedő attribútuma, a bárd, és az is meg tudható, hogy a keresztény vitézek szokása volt ekkori-

ban a pogányok ellen segítségül hívni László királyt, aki – mint látható – testi valójában készségesen kelt ki sírjából és sietett honfitársai megsegítésére.

A valóság hányatott sorsú hercegtől hosszú út vezetett a sikeres, népe boldogulását eredményesen biztosító királyig, aki a közeli utókor emlékezetében az eszményi uralkodó figurájává, majd végül a keresztény szent alakjává formálódott. Mindez azonban nem jelentette a szerepformálódás végét, mert – amiképpen a Margit-legenda írója utalt rá – „szentségéről mind a mai napig tanúskodnak” legendás történetek, Szent László király alakjának minden kor számára van mondanivalója. ♦

Szent László megpihen a párviadal után.

A fejben keresés jelenete
a *Magyar Anjou Legendáriumban*

JÁNÓ MIHÁLY

Szent László

A LOVAGKIRÁLY

Falképek a székelvöldi templomokban

Az 1068. évi kerlési csata emléke szájhagyomány útján terjedt el az országban. A besenyők, úzok ellen vívott ütközet legendás eleme – Szent László megmenti az elrabolt (elszöktetett) leányt – később a középkori magyar művészet egyik legismertebb témájává vált, amelyet falképciklusokban festettek meg a Magyar Királyság egész területén. A kezdetben profán jellegű téma László király szentté avatása után szakralizálódott, és így átértelmezve vizuális elbeszélés formájában kapott helyet más szentek ábrázolásaival és bibliai témájú falfestményekkel együtt a 13–15. században épült templomokban.

A 16–18. század folyamán azonban – az ország más vidékeihez hasonlóan – a székelvöldi protestáns templomokban is bemeszelték vagy bevakolták a középkori falképeket. Egészen más okok – épületjavítások, a falképek időjárás vagy emberi tényezők által okozott sérülése, roncsolódása, valamint az új oltárok és táblaképek berendezése – miatt a katolikus valláson maradt templomokban szintén eltüntettek sok régi falfestményt.

A 19. századtól napjainkig zajló falképfeltáró munkálatok során közel nyolcvan Szent László-legenda-falképciklus került újra napvilágra a középkori templomokban; ezek nagy része a mai Magyarországgal szomszédos államokban látható, így a Székelvöldön is, ahol számos töredékes falkép mellett teljes sorozatok is ránk maradtak.

Gelence, Szent Imre-templom.
A Szent László-legenda falképciklusa
(részlet)

A magyar-országi középkori falképek kutatástörténetét első alkalommal Rómer Flóris foglalta össze 1874-ben máig nélkülözhetetlen, *Régi falképek Magyarországon* című munkájában. Ebben a szép könyvben a Szent László-legenda két teljes ciklusát írta le részletesen, az egyiket Bántornya (Turnišće, Szlovénia), a másikat Zsigra (Žehra, Szlovákia) templomában. A töredékesen fennmaradt harmadikról, a kassai (Košice, Szlovákia) Szent Mihály-kápolna falképeiről röviden már Henszlmann Imre megemlékezett 1865-ben, de azok feltárását, a bántornyaihoz és a zsigraihoz hasonlóan, csak Rómer kezdte el 1871-ben, és írt róla röviden. Jó pár évnek kellett eltelnie, amíg újabb olyan falképeket tártak fel az országban, amelyek Szent László kerlési legendáját ábrázolták. Legközelebb a reformáció során fehérre meszelt székelyföldi templomokban két magyarországi fiatal kutató, Nagy Géza és Huszka József munkája nyomán láttak újra napvilágot a Szent László-história falképei.

1882 májusában a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre, Nagy Géza régész és Huszka József rajztanár Sepsibesenyő falu lebontásra

ítélt református templomában, majd egy hónappal később a gelencei Szent Imre-templom északi hosszfalán tárták fel a mészréteg alól a Szent László-legenda falképciklusát.

Nagy Géza 1875-től a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárában Rómer Flóris mellett dolgozott 1881 novemberéig, amikor elfoglalta a sepsiszentgyörgyi múzeumőri állását. Nem sokkal később, 1882-ben ismerkedett meg a város polgári fiúiskolájában tanító Huszka Józseffel, aki ekkorra már bejárta Háromszék és Csíkszék több települését a magyar ornamentika tanulmányozása céljából. A fiatal múzeumőr többször utazott Budapestre az Országos Régészeti és Embertani Társulat üléseire, és ott igyekezett beszerezni különböző szakkiadványokat.

Egy ilyen alkalommal hozta magával a múzeum számára Rómer falképkorpusztát, amelyet aztán Huszkaival együtt nagy érdeklődéssel forgattak a

következő években. A magyarországi középkori falfestészet másik fontos

művét, Ipolyi Arnold *A középkori magyar festészet emlékeiből. A szépesváraljai 14. századi történeti falfestmény című munkáját* – amely már korábban is megvolt a múzeum könyvtárában – szintén együtt tanulmányozhatták. Így a régész-múzeumőr és a rajztanár-etnográfus közös érdeklődése szerencsésen találkozott a középkori falfestmények kutatásával. Már a kezdetektől tudatos kutatásról beszélhetünk, különösen Nagy Géza esetében, aki Rómer tanítványaként tisztában volt a középkori falképek, elsősorban a Szent László-legenda falképeinek történeti és művészettörténeti jelentőségével.

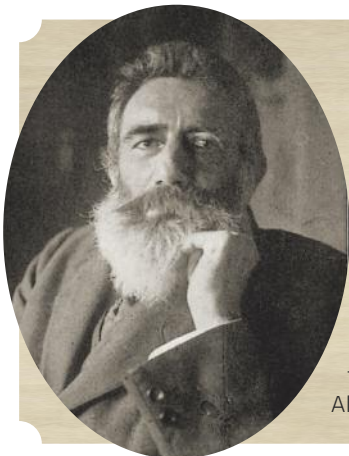
SEPSIBESENYŐ

Falképkutatásaik kezdetén – több más témájú falkép mellett – egyszerre két László-legendaciklusra bukkantak a mészréteg alatt a besenyői református templomban. A legenda vagy a história hosszabb képsorát a hajó északi hosszfalán, majd egy másik – három, az üldözés, a birkózás és a lefejezés jelene-téből álló – sorozatot a diadalív nyugati, illetve a hajó déli oldalán tárták fel. Erről Nagy Géza fényképekkel és írásban is beszámolt Rómernek, aki a budapesti *Harmonia* című lapban hamarosan publikálta a rendkívül érdekes felfedezést. A hírt Czobor Béla is közétette az általa szerkesztett *Egyházművészeti Lapban*, jelezve, hogy kíváncsian várják Huszka rajzait is „*e jelesnek ígérkező freskó-maradványokról, melyek különösen a Szent László kirá-*

Nagy Géza | 1855-1915

Régész, etnográfus. Pályáját a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában, Rómer Flóris régész, művészettörténész mellett kezdte. 1881-től 1889-ig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre volt, majd visszatért Budapestre, és újra a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának munkatársa lett. 1902-ben igazgató lett és a hadtörténeti gyűjteményt rendezte. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt.

Székelydália, református templom.
A Szent László-legenda birkózás jeleneté-
nek töredéke (bal oldalon)

Besenyő, református templom.
Falfestmény a hajó északi hosszfalán:
a Szent László-legenda ütközet jelenete.
Huszka József akvarellmásolata, 1882
(jobbba)

*lyunk legendáját tartalmazó képcyklus
hazai műtörténetünkre nézve, már
puszta leírásából is becses emlékek lát-
szik lenni”.*

Huszka két kidolgozott akvarellmá-
solatot készített a diadalív és a hajó
déli oldalán lévő falképekről. Ezenkívül
több jelenetet örökített meg pauszpa-
pírra átrajzolva az északi fal festményei-
ről, amelyek a Szent László-legendacik-
lusát és alatta a három szent magyar
királyt, Istvánt, Lászlót és Imrét mutat-
ták egy Madonna-kép és egy Szent Mi-
hály-ábrázolás mellett. Mindezt el-
küldte a Műemlékek Országos Bizott-
ságának. Haláláig megőrizte a helyszí-
nen készült színvázlatokat, amelyek
később a budapesti Néprajzi Múzeum-
ba kerültek.

A besenyői gyülekezet végül a koráb-
ban lebontásra ítélt templom újjáépí-
tése, illetve átépítése mellett döntött.
A templom mai formáját az 1888-ban
befejeződött munkálatok során nyerte
el, amikor elbontották a szentélyt, a di-
adalívet, valamint a hajó déli és nyugati
oldalfalát. Ekkor a falfestmények nagy
része elpusztult. 1994-ben az északi
falon kis töredéket sikerült feltárni a
Szent László-legenda kivonulás jelene-
téből. A 2010-ben végzett régészeti ása-
tás folyamán nagy mennyiségű freskós
vakolatförmelék került felszínre. Az
ekkor végzett falkutatás során részben

feltárták az északi fal Szent Mihály-
képét. Talán egy későbbi kutatás újabb
töredékes jelenetet hozhat napvilágra
a Szent László-legenda képsorából is.

A sepsibesenyői átépített templom
egykori falképeiről készített rajzok és
akvarellmásolatok alapján több kér-
dést fogalmazhatunk meg. A legfonto-
sabb, hogy miért festették meg kétszer
a Szent László-legenda képsorát a kis
templomban, és mikorra keltezhető a
két ciklus.

Huszka József szerint a hajó északi
hosszfalán elhelyezkedő, öt jelenetből
álló 14. századi sorozatot valamikor a
reformáció folyamán bemeszelték. A le-
gendát később újra megfestették a di-
adalív hajó felőli oldalán és a hajó déli
falán. Huszka ezt a képsort a 16. szá-
zad végére keltezte. Az üldözés, párvia-
dal és lefejezés jelenetéből álló falkép
késői keletkezése mellett szólhat az a
tény, hogy a 16–17. században a temp-

lom többször gazdát cserélt. Volt olyan
időszak, amikor a templomot újra a ka-
tolikusok bírták, ekkor készülhetett az
olajtechnikával festett sorozat.

A hajó északi hosszfalán a Szent
László-ciklus ütközet jelenetében Husz-
ka rajzán egy szokatlan Szent László-
ábrázolás látható. A király, amint Husz-
ka írta, „*csak a harc hevében jelenik
meg, azonban a kép megrongált álla-
pota miatt nem ítéltető meg sem ruhá-
jának alakja, sem fegyverzete, hogy
volt-e fején sisak eredetileg. Úgy látszik,
mintha bő ujjú palástot viselt volna,
mely alatt azonban szűk alsó köntös,
s lábán sodrony-szövet szemléltető.*”
Mindezzel a bizonytalansággal a rajzon
gloriolával övezett, fedetlen fővel és
fehér köpenyben látjuk a királyt, ábrá-
zolása azonban így megtévesztő lehet,
mert ehhez hasonlóan legtöbbször
Krisztus alakját festették meg a kora-
beli művészetben.

Huszka József | 1854–1934

Néprajzkutató, művészettörténész. Kiskunfé-
legyházán született. Több évtizeden át foglalko-
zott a magyar ornamentikával, gyűjtötte a népi
formakincset. Művészettörténeti kutatómün-
kája rendkívül jelentős, a Műemlékek Országos
Bizottsága számára számos templom-, falkép-,
oltárfelmérést készített. Sok esetben már csak
az ő pontos, művészi színvonalú, színes akvarell-

másolatai alapján tudunk képet alkotni egy-
egy eltűnt falképegyüttesről. Kutatásait hét
kötetben foglalta össze, ezek közül a legje-
lentősebb *A turáni magyar ornamentika tör-
ténete*. 1879 és 1890 között Sepsiszentgyör-
gyön volt rajztanár, főként ebben az időszak-
ban kutatta és tárta fel a középkori székely-
földi templomok falfestményeit.

GELENCE

A besenyői felfedezés után az 1802. évi földrengés következtében erősen megromlódott gelencei templomban két hétig tartó megfeszített munkával – amelyben a helybeli pap is részt vett – sikerült feltárni a középkori falképeket. Ekkor már országos érdeklődés kísérte a két kutató munkáját, amelynek során feltárultak a Compostelai Szent Jakab és Alexandriai Szent Katalin legendájából vett jelenetek, a Szűz Mária életének egyes eseményeit ábrázoló képek, valamint az utolsó ítélet monumentális kompozíciója és az újtestamentumi, Jézus életét ábrázoló képsor: a bevonulás Jeruzsálembe, az utolsó vacsora, Krisztus megmossa a tanítványai lábát, Krisztus Pilátus előtt, Krisztus ostromozása és a keresztre feszítés jelenetei. A templom teljes festészeti programjának megfelelően a Szent László-históriát ábrázoló sorozatot a passió feletti regiszterben tárták fel egy donátorképet követően a következő jelenetekkel: kivonulás, ütközet, üldözés, birkózás és lefejezés.

Huszka József 1882 őszén – már Nagy Géza nélkül – a régi Udvarhelyszék falvaiban folytatta falképkutatásait, előbb Bibarcfalva, majd Homoródszentmárton és Székelydálya, végül Erdőfüle templomaiban. A nagyon töredékes bibarcfalvi falképeket, amelyek alakjait korábban Orbán Balázs az apokalipszis lovagjaiként értelmezte, részben a Szent László-legenda kivonu-

lás és ütközet jelenetével sikerült azonosítani. Huszka távozása után a falképeket újra bemeszelték. Homoródszentmárton késő gótikus templomában – amelyet aztán hamarosan lebontottak – a „gelencei festőműhely” László-legendaciklusának stílusát követő képsoráról Huszka számtalan rajzot készített. Székelydályára a templom szentélyének boltozatfestményei vonzották az ornamentikakutató tanárt, ezekről készített sok-sok rajzot, akvarellmásolatot és fényképet. A templomhajó északi hosszfalán, ahol az addigi tapasztalatai alapján a Szent László-legenda képsorát kereshette volna, nem kutatott, hiszen távozása után még a szentélyben részben feltárt falképet is újból bemeszelték, *„hogycsonka alakjaival ne botránkoztassa a híveket”*. Erdőfüle református templomában az Országos Régészeti és Embertani Társulat megbízására hivatkozva – valójában Nagy Géza támogatását tudva maga mögött, aki a társulat tagja volt – kérte az egyházközség beleegyezését a feltehetően már részben látható falképek teljes feltárására. A helyiek hozzájárulását elnyerve rövid időn belül feltárta a templomhajó északi oldalfalán a Szent László-legenda – kivonulás, ütközet, üldözés, párviadal, lefejezés és pihenés – jeleneteit.

Az 1882-ben feltárt falképekről a sepsiszentgyörgyi *Nemere* című újságban Nagy Géza rövid cikket írt, amelyben – megkülönböztetett figyelmet szentelve a Szent László-legenda ábrázolásának – összefoglalta a hat templom falképeinek minden témáját. A cikk szerzője az addig megjelent írásaival és ezzel az összegző kis tanulmányával Huszka József falképfel-

tárásait kísérte végig, amelyekben kezdetben maga is részt vett.

A székelyföldi falképkutatások során napvilágot látott Szent László-legendaábrázolások azonnal országos visszhangra találtak. Így 1882 után Huszka József már a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából a feltárt falképek nagy részéről színes akvarell- és pauszmásolatot készített, s azokat honorárium ellenében – rövid írásos jelentésekkel együtt – folyamatosan küldte a megrendelő fővárosi intézménynek.

A gelencei Szent Imre-templomban feltárt Szent László-legenda falképciklusa az egyik legtöbbet kutatott képsor, amelyet ismerünk. Nagy Géza és Huszka József publikációit követően az 1930-as években került újra a figyelem középpontjába, amikor Köpeczi Sebestyén József vezetésével felújították az omladozó templomot. A falképek ekkori recepcióját és jelentőségének felismerését jelzi, hogy a munkálatokat anyagilag támogató köröspataki földbirtokos, Kálnoky Hugó francia nyelvű tanulmányt írt a Szent László-legenda falképciklusáról. Évtizedek múltán, 1968 és 1972 között a román műemlékvédelem egyik nagy tekintélyű művészettörténésze, Vasile Drăguț vezetésével, aki a legenda bizánci eredetét feltételezte, konzerválták a falképeket. Végül 1995 és 2002 között megtörtént az épület átfogó helyreállítása.

A gelencei templom falképeinek ikonográfiai programja és kompozíciós sajátossága ritkán fordul elő más templomokban. A hajó északi hosszfalán két képsor látható: az alsó regiszterben Krisztus passiójának jelenetei, fent pedig

A Szent László-legenda birkózás
és lefejezés jelenete.
Huszka József színvázlata, 1882

a Szent László-legendaciklus. A két sorozat, amely azonos mester (műhely) műve, bár külön-külön zárt és befejezett, együttvéve viszont egyetlen monumentális, egymásra utaló jelzésekkel átszőtt, azonos mondanivalójú, egységes kompozíció. A tudatos egybeszerkesztésre utal az a mód, ahogyan a festő egymás fölött helyezte el a passió bevonulás Jeruzsálembe jelenetét és a Szent László-legendában felsorakozó lovasokat, élükön a szent királlyal. Míg lent Jézus Megváltóként érkezik Jeruzsálembe tanítványai kíséretében, addig Szent László seregével a pogányok elleni harcra indul.

A két képsor utolsó jelenetét azonos tartalommal fogalmazta meg a festő, Krisztus és Szent László egyszerre diadalmaskodik: Krisztus keresztalával váltja meg az emberiséget, a szent király pedig a pogány ellenséget győzi le a lány segítségével. Mindez a kereszt jegyében történik, ezt jelzi, ahogyan Krisztus keresztjének függőleges ága átér a Szent László győzelmét ábrázoló jelenetbe. Külön figyelmet érdemel ugyanakkor Krisztus és Szent László

Gelence, Szent Imre-templom.
Krisztus-arc a passióciklusból
(balra)

A Szent László-legenda lefejezés
jelenetének részlete (jobbra)

arcvonásainak azonossága, ezt leginkább a passió lábmosás jelenetének Krisztus-ábrázolása és a legenda (história) lefejezés jelenetében megfestett László király alakjának összevetésében ismerhetjük fel.

SEPSIKILYÉN

1885 nyarán, az iskolai szünetben Huszka Sepsikilyén unitárius templomában szándékozott feltárni a falképeket, amelyek az 1802-es földrengést követő, különböző mértékű javítások során kerültek napvilágra. Mivel a kilyéni egyházközség csak felsőbb engedéllyel egyezett bele a kutatásba, Huszka Háromszék főispánjához fordult, hogy általa megszerezze az unitárius püspök jóváhagyását. A mérsréteg lekaparása után a hajó déli, nyugati és északi falain, két regiszterben megfestett falképsorozatok tárultak a szemlélők elé.

A feltárás, majd a Huszka és az egyházközség közötti megállapodás nyomán visszameszelt falképek témájáról közel száz évig csak a másolatok alapján lehetett tudni. Nagy Géza viszont még abban az évben tájékoztatta az olvasókat a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzetben közölt cikksorozatban. Ez alkalommal viszont a háromszéki falképeket igyekezett az Ipolyi, Henszlmann és Rómer számtalan közleménye által felvázolt magyarországi középkori művészet összefüggésében be-

mutatni. Ezáltal Rómer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című kötetét kiegészítette az addig ismeretlen székelgyházi falképek leírásaival.

Szövegeit olvasva a kornak megfelelő művészettörténeti jártasságáról alkothatunk képet: „A háromszéki és udvarhelyszéki falfestményeknél – írja a tudós múzeumőr –, melyeket Huszka J. úr rajzolt le, habár mint különböző festők művei s mint különböző korbéliek, tüntetnek fel, a közös jelleget, a közös hagyományokat mégis föl lehet mind egyiken találni. Nemcsak a tárgyra nézve áll ez, a cserhalmi ütközet hasonló beosztással mind a hat templomban megvan, hanem a rajzra nézve is. Oly festők készítették e képeket a 15. század elejétől a 16. század közepe tájáig terjedő időszak alatt, kik nem igen tanultak a magukat Németországban képzett szász festőktől és sem az alakok realisztikus felfogásában, sem a rajz hibátlanságában, sem a mozdulatok könnyedségében, sem a színezés változatosságában nem utánozták őket.”

Írásában a tárgyilagos és tényszerű észrevételek mellett részletesen kitér a László-legenda fegyver- és viseletábrázolásaira, ekkori megfigyeléseire pedig későbbi tanulmányaiban is utalt. Kerny Terézia írja, hogy Nagy Géza elsőként mutatott rá a Szent László-legendában rejtőzködő keleti, honfoglalás előtti motívumokra, ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy ezeket a ciklusokat a középkorban az egész országban megfestették, azonban a

török hódoltság következtében leginkább a határvidéken maradtak fenn.

1906-ban tartott egyik előadásában ezt a témát így taglalta: „Magyar nemzeti szempontból csak sajnálni lehet, hogy napjainkban hanyatlott, nagyon is hanyatlott a tisztelete, árnyéka sem annak, ami volt egykor, a mikor p[éldául] harmadfél száz esztendeig királyaink az ő képét verették aranyakra vagy alig volt templom hazánkban, amelynek falán ott ne lett volna nemcsak képe, hanem egész legendája, ahogy törvényt lát, aztán seregével a kunok ellen vonul, megütözik velük, üldözőbe veszi a leányrabló kunt, birokra kél, a győzelem után lovát a fához kötve fejét a megmentett leány ölébe hajtva megpihen. Ezt a képsorozatot, ami régi templom megmaradt a török dúlásból, megtaláljuk az ország egyik felétől a másikig, a Stajer határtól a Székelyföldig.”

Huszka József viszonylag későn kezdte publikálni a falképekkel kapcsolatos észrevételeit, viszont első írásában, amelyet az *Archeologiai Értesítő*ben közölt 1885-ben, épp a Szent László-legenda falképeivel foglalkozott. Később több falképegyüttes hasonlósága miatt egy valaha volt székelgyházi festőiskolára is gondolt. A Szent László-legenda vagy más – néha tévesen – magyar szentek ábrázolásának vélt falképek gyakori előfordulásai a székelgyházi templomokban Huszka J. is magukkal ragadták, s mint az ornamentika kutatásában, a falfestmények értelmezésében is a magyar nemzeti jelleg felfedezését tartotta leg-

nagyobb eredményének: „*hat székel- földi templomot kapartam meg – írja az említett tanulmányában –, napfényre hozván falfestményeiket, melyek a Jézus életéből vett jelenetek mellett első sorban és majdnem kizárólag nemzeti szentein- ket tárgyazzák. Szent István, Szent László, Szent Margit, Szent Kálmán alak- jai szokottabbak, de kivált a Szent László legenda egyetlen egy templomból sem hiányzik, mindig a templomhajó északi falának felső képsorát alkotván.*”

Huszka Szent Margit és Szent Kál- mán megjelenítéseiként azokra a gelen- cei falfestményekre gondolt, amelyek- ről ma már tudjuk, hogy Alexandriai Szent Katalin és Compostelai Szent Jakab legendáját ábrázolják. Az olykor előforduló ikonográfiai bizonytalansá- gok vagy pontatlanságok nem csupán Huszka falképleírásaira voltak jellem- zőek a 19. században. Az ő elévülhet- len érdeme viszont, hogy számtalan, a helyszínen készült, jó minőségű rajzot, színvázlatot, akvarell- és pauszmásola- tot, valamint fényképet hagyott ránk, köztük sok olyan falfestményről, ame- lyek azóta többnyire a templomépüle- teken végzett beavatkozások nyomán megsemmisültek. Külön figyelnie kell a mai kutatónak és falkép-restaurátor- nak azokra a festéstechnikai megfigye- léseire, amelyeket részletesen taglalt egy-egy feltárás során.

Az 1885-ben történt feltárás, majd újbóli bemeszelés után a mészréteg alatt rejtőző falfestményeket Huszka rajzai alapján tartotta számon a művé-

szettörténeti kutatás, a rajzokat több- ször is publikálták, ám egészen bizto- san mégsem lehetett tudni, hogy mek- kora felületen és milyen állapotban ma- radtak meg a képek. Mindez az 1994- ben elkezdett és 2016-ban befejezett falkép-restaurálás nyomán vált közis- mertté.

A 15. század első felében a temp- lomhajó három oldalfalán, két regisz- terben festették meg a falképeket. Az alsó regiszterben a Jézus életét, szen- vedését és mennybemenetelét ábrá- zoló sorozat 13, külön keretbe foglalt jelenete látható. A krisztológiai ciklus első képe, a bevonulás Jeruzsálembe je- lenet nagobbbrészt elpusztult, illetve egy későbbi Madonna-ábrázolás is elta- karja. A déli fal nyugati szakaszán az utolsó vacsora kompozíció viszonylag ép, majd Krisztus elfogatásának töre- dékei láthatóak. A nyugati falon Krisz- tus ostromozása, Krisztus Pilátus előtt, majd az ajtónyílástól az északi falig a töviskoronázás és kereszttitel jelenetei láthatók. A sorozat az északi falon a ke- resztre feszítés jelenetével folytatódik, melynek középső része mára már erő- sen megrongálódott. A következő, a le- vétel a keresztről, a Krisztus siratása, a Krisztus feltámadása jelenetet ábrá- zoló falképek alsó része a fal nedves- sége miatt elpusztult. A Krisztus po- kolra szállását megjelenítő, illetve az utolsó falkép – melyből csak egy gló- riás Krisztus-arc maradt fenn – azono- sítása bizonytalan, leginkább Krisztus mennybemenetelére gondolhatunk.

A Jézus életét és mennybemenetelét ábrázoló ciklust még két nagyobb mé- retű, különálló kép kíséri. Az első képen gazdag díszítésű, árkádos-tor- nyos architektúra előterében a Madon- nát, ölében a kis Jézust festették meg: donátorábrázolás lehetett. Végül az északi fal alsó szakaszának utolsó, ke- leti falképe két álló férfi szentet, Szent Kozmát és Damjánt ábrázolja.

A déli fal felső regiszterét az utolsó ítélet falképe borítja. A két vízszintes síkba szervezett kompozíció központ- jában a mandorlával övezett ítélő Krisz- tust látjuk. Jobbján és balján hat-hat apostol ül. A mandorla mellett lent Szűz Mária, illetve Keresztelő Szent János térdel. Szent János előtt egy kis meztelen donátorfigura szintén tér- delő alakja ismerhető fel imára kul- csolt kezekkel. Mellette egy Köpenyes Mária-ábrázolást láthatunk. A teljes kompozíció elpusztult purgatórium- és pokolábrázolásából mindössze a lélek- mérő Szent Mihály mérlegének egyik kosara látszik, a benne ülő ördöggel.

A nyugati fal felső regiszterében a festmények kopottságuk miatt alig ér- telmezhetőek. Kevés épület és lovas fi- gura jelzi, hogy a Szent László-legenda képciklusának a kivonulás jelenetét fes-

Kilyén, falképek az unitárius templomban.
A Szent László-legenda ütközet jelenete
(balra) és üldözés jelenete (lent)

tették meg itt. Az északi hosszfalán előbb a kerlési ütközet zsúfolt és mozgalmas jelenetét látjuk, amelyben a két küzdő fél, a magyar és a kun sereg egyformán sávos pajzsot használ, és a sisakos katonák tömegében feltűnik a későbbi leányrabló kun süveges feje. Az ütközet sűrűjéből kiválik Szent László lovas alakja, amint az elszöktetett lány nyal menekülő kunt üldözőbe veszi. Miközben László a lándzsájával a kun nyakát átdöfi, a visszafelé nyilazó kun nyílveesszői a szent király glóriáján szétörnek. Ugyanakkor a kun a két hős között álló, összezárt lombú fára is céloz. Az elszöktetett leány a kun mögött ülve bal kezével a ló gyeplőjét fogja, jobbával pedig elrablóját segítve az íjat tartja. A birkózás vagy párviadal jelene-tében a leány bárdal vág a kun lábába. Az egymást markoló birkózók mellett az ágaskodó lovak is küzdenek egymással. A ciklust a lefejezés jelenete zárja. Itt Szent László király a hajánál fogva tartja a földre tepert pogány kunt, a leány pedig karddal a torkára sújt. A heves mozdulatok közepette a kun süvege elrepült. A háttérben dús, stilizált lombozatú fa áll. Van azonban ebben a jelenetben egy alig észrevehető kis folt,

a körvonalaival már-már a kun és a leány ruhamintájába belesimuló motívum, egy gömbölyded „tárgy”, amit a kun a kezében tart. Felmerült a kérdés: nem lehet ez egy szív? Ebből következett az újabb kérdés: a kun a szívét tartja a kezében, és mit tesz vele? A leány felé emeli?

Ha a kérdések nyomán a Szent László-legenda többi falképciklusát újra megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a lefejezés mozzanatát minden ciklusban szinte azonos módon szerkesztették: miközben Szent László minden esetben megragadja a földre döntött kun haját, a megmentett leány hátulról vagy szemből, legtöbbször karddal, néha bárdal – ami Szent László attribútuma – bele-vág a kun nyakába, amelyből ömlik a vér. A kun vitézt többnyire lehunyt szemmel, holtan jelenítik meg. A Szent-mihályfa templomában megfestett jelenetben a kun lelke kis ember alakban hagyja el a testét. Máskor a torkán nyílt sebbel, de még élve látjuk, amint védekezően vagy könyörögve a leány vagy Szent László felé emeli a karját vagy imára (?) kulcsolja a kezét.

Így szemügyre véve a ciklus lefejezés jeleneteit, sehol sem látunk a kilyé-

nihez hasonló részletet. Azaz mégis-csak megakad a szemünk egy újabb, furcsa kis motívumon, amelyet a nem-rég feltárt és restaurált csíkmenasági Szent László-legenda záró képén láthatunk: a kun, ugyanúgy, mint Kilyénben, a kezében tart egy eddig beazonosítatlan tárgyat. Itt is a szív lehet? Ha csak a kilyéni kérdéses motívum lenne egészen szokatlan, akkor is érdemes volna annak figyelmet szentelni. Azonban ha a menasági ismeretlen forma is – bármilyen furcsa – emberi szívű ábrázolása lehet, akkor számolnunk kell azal, hogy ennek az eddig ismeretlen motívumnak a felbukkanása nem egy futó ötlet eredménye.

Mivel a történeti eredetű Szent László-legenda szakrális térben talált vizuális megfogalmazásra a 14–15. században, ahogyan a profán nőrablás és -mentés vallásos interpretációja is, a kérdéses motívumnak, a szív szimbólumának értelmezésére a kor keresztény egyházi és világi művészetében kereshe-tünk párhuzamot, analógiát. A magyarországi középkori művészetben szinte ismeretlen a szív a kézben típusú ábrázolás, így a kilyéni formára és mozdulatra, gesztusra emlékeztető szívábrá-

zolás mint kutatási téma ismeretlen a magyar szakirodalomban. Meg kellett vizsgálni, hogy a kilyéni falképek keletkezésével közel egy időben miként ábrázolták az emberi szívet az európai művészetben.

A szív középkori keresztény szimbolikájának forrása a középkori egyházatyák, elsősorban Szent Ágoston (354–430), majd később más teológusok műveiben található meg. A szívnek az isteni szeretetre vagy az isten iránti szeretetre vonatkoztatott teológiai értelmezése, amelyet a képzőművészet eszközeivel csak később fejeztek ki, az évszázadok folyamán megváltozott: a

szív a 13. század lovagi költészetében két halandó ember, férfi és nő szerelmének szimbólumává vált.

A francia könyvfestészetben találtak rá az első olyan ábrázolásra, amelyben a szív a profán szerelem szimbólumaként jelenik meg. A párizsi Nemzeti Könyvtárban található, 1250 és 1260 között készült egyik kézirat S iniciáléjában egy lovag látható, amint az előtte ülő hölgynek nyújtja körte alakú szívét. A szív formája után a kézirat a *Körte regénye* megnevezést kapta.

Kevésbé ismertek azok a 15. századi, elefántcsontból faragott kis tükörtartó dobozok, amelyeknek a fedelén kifa-

ragva a *Körte regénye* iniciáléjához hasonló ábrázolás látható, amelyet általában „a szív felajánlása” néven ismer a művészettörténeti kutatás.

Az elefántcsont kazetták között olyanok is maradtak fenn, amelyek fedelén a szerelmes lovag lángoló szívét ajánlja fel a hölgynek, de olyan is, amelyen a hölgy nyilat döf a lovag felajánlott szívébe. Mindkét motívum – a lángoló és a nyíllal átszúrt szív – a szívre vonatkozó teológiai felfogásnak az udvari-lovagi gondolkodásba és művészetbe transzponálása, világias kifejezése. A jelenetet összevetve – közelebbi példát egyelőre nem találva – a fent bemuta-

KRÓNIKÁK A KERLÉSI ÜTKÖZETRŐL

Részletek a korábbi – László királyt illetően 12. századi – feljegyzéseket összeolvasztó 14. századi krónikakompozícióból.

102. Ezek után [1068-ban] pedig a pogány kunok a Meszes kapu felső részénél áttörték a gyepeket, és betörték Magyarországra, az egész Nyírséget egészen Bihar váráig kegyetlenül kifosztották, végtelen sok férfit, asszonyt és állatot magukkal hurcoltak, majd a Lápos patakon és a Szamos folyón váratlanul átkeltek és visszavonultak. Salamon király és Géza herceg, valamint ennek öccse, László sereget gyűjtött, és sietve útnak indult, átkelt a Meszes kapun, mielőtt a kunok túljutottak volna a hegyeken s az erdőkön, és Doboka városában majdnem egy hétig várta a pogányok érkezését. Az egyik kém, az újbíri Fanciska csütörtökön értesítette a királyt s a hercegeket, hogy közeledik a kun sereg. A király és a hercegek csapataikkal sietve odalovagoltak, és azon az éjszakán a kunok közelében meg is szálltak. Pénteken virradóra felserkentek, megerősítették valamennyien magukat az oltári-szentség vételével, és rendezett sorokban támadtak a pogányokra. [...]

Salamon király pedig, kiben heves vakmerőség ficáinkolt, seregével a legmeredekebb lejtőn szinte csúszva ereszkedett a pogányokra, ezek sűrűn elárasztották nyilaik záporával. Géza herceg pedig, minthogy mindig megfontolt volt, az enyhébb lejtőn szállt le, s támadt nyilakkal a kunokra. Öccse, László az első támadásnál négyet ölt meg a legerősebb pogányok közül, az ötödik rajta ütött sebet nyilával, s majdnem meg is ölte. De Isten irgalmából gyorsan felépült sebesüléséből. A magyarok tehát kegyetlen halállal szorongatták a pogányokat, s ezek nyomorultul futottak előlük. Ámde a magyarok gyorsabban üldözték őket, és éles, szomjas kardjukat a kunok vérével részegítették. Úgy vágták le kardcsapásaik a kunok frissen borotvált fejét, mint az éretlen tököket.

103. Látja pedig Boldog László herceg, hogy egy pogány egy szép magyar leányt hurcol magával lova hátán. Szent László herceg azt hitte, hogy ez a váradi püspök leánya, és bár súlyos sebet kapott, Szög nevű lován mégis azon nyomban üldözésére indult. Mikor pedig olyan közel ért, hogy lándzsavégre kapja, ez semmiképp sem sikerült, mert sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem amannak a lova nem maradt le valamicskét: mintegy karnyújtásnyira volt a lándzsa a kun hátától. Így kiáltott tehát Szent László herceg a leányhoz: „Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénel, és vesd magad a földre.” Ez meg is történt. Miután pedig Boldog László herceg a földön fekvő kunra vetette volna lándzsáját, meg akarván ölni, a leány nagyon könyörgött: ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből látszik, hogy az asszonyokban nincsen hűség, mert talán fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg azonban hosszú ideig birkózott a kunnal, s miután a lány a kun inát elvágta, megölte. De a nő nem volt a püspök leánya. Így a király és a dicső hercegek szinte minden pogányt megöltek, és valamennyi keresztényt megszabadítva a fogságból, az egész Magyarországon szerencsésen végigvonulva, a diadalmas győzelemnek örvendezve tértek vissza...

Mügelin Henrik (1319–1380) német nyelvű krónikájából

„Ugyanezen a napon László herceg meglátta, hogy egy nagyon szép leánnyal maga mögött az egyik pogány lován elszökik. Sietve felült Szög nevű lovára, de nem tudta elérni. Akkor oda kiáltott Szent László a leánynak, és mondá: »Ragadd meg a hitetlent az övénel fogva és bukj le vele a földre.« A leány megtette. Ekkor László, a szent herceg megsebesítette a földön

fekvő pogányt, és meg akarta ölni. Akkor felpattant a pogány és sokáig birkózott Szent Lászlóval; olyan sokáig, hogy a leány szekercével lesújtott a pogány egyik lábára, hogy az elesett. Akkor László a hitetlent a hajánál fogva tartotta; a leány lesújtott a nyakára. Tehát így mentette meg a király és a herceg a leányt a fogságból, és örömmel hazamentek.”

tott és leírt 15. századi francia elefántcsont-faragásokkal és a *Körte regénye* S iniciáléjával, talán keveset tévedek, ha a kilyéni képet is a szív felajánlása típusú ábrázolások körébe tartom leginkább beilleszthetőnek.

A művészi invenció érdekes példája a kilyéni és a menasági szívfelajánlás. A festő vagy a megrendelő – bizonyára jól ismerve a lovagi kultúrát és művészetet – a kun kezébe adta szerelmes szívét. Ugyanakkor leginkább a megrendelő inspirálhatta a pogány kun megtérését is szemléltető ábrázolást. Azt gondolom, hogy a Szent László-legenda ezáltal egy olyan variánssal bővíthető, amely a kun megtéréstörténetét hangsúlyozza. A kilyéni, menasági és besenyői lefejezés jelenetben a kun szívfelajánlása Székelyföldön, a besenyők és úzok által lakott terület közelében vagy éppen általuk alapított településen épült templomban látható (Sepsibesenyő, Uzon, Úz-völgye, Uzonka). Ma már tudjuk, hogy a kerlési ütközetben az úzok és besenyők voltak a magyarok ellenfelei. Ha máshol – ahol jelenlétük nem igazolható – nem kerül elő ez az ábrázolástípus, az itt élő besenyők és úzok kevésbé ismert egyház- és vallástörténetére vethet fényt.

SZÉKELYDERZS

Az 1885-ben Kilyénben végzett falképfeltárásokat követően, két év múlva Huszka Székelyderzsen, az unitárius templomban felszínre került falképeket bontotta ki a mészréteg alól. Az első olyan alkalom volt ez, amikor nem ő vagy Nagy Géza kezdeményezte a Székelyföldön a falképek feltárását, hanem ebben az esetben épp a derzsiek. A munka során feltárult a vidék egyik legkvalitásosabb falképegyüttese: a hajó déli hosszfalán a Saul megtérése kompozíció, vele szemben pedig végig az északi falon a Szent László-legenda falképciklusa. Az 1419-ben készült, egyszerű falképekről Huszka több akvarellmásolatot készített, és részletes írott jelentés mellett elküldte azokat a Műemlékek Országos Bizottságának.

Így természetesen a korszak legjelentősebb művészettörténésze, Henszlmann Imre is tudomást szerzett a rendkívüli felfedezésről, és az *Archeologiai Értesítő*ben így vélekedett: „A székelyföld templomaiban igen sok, többnyire a 15. század második feléből származó falképek fordulnak elő, de ezek legnagyobb része csak csekély műértékkel bír; azonban magok közti megegyezések

miatt egy közös iskolára utal. Ettől egészen elütnek a derzsi falképek, melyek nem csak felfogása, hanem előadása is hasonlíthatatlanul jobb az eddig ismert székelyföldiekénél. Huszka másolatai correctek és a stílnak megfelelőek.”

A székelyderzsi Szent László-história falképciklusa volt az utolsó, amelyet sepsiszentgyörgyi tartózkodása idején Huszka József feltárt és másolatokban megörökített. Három évvel később, 1890-ben, egy évvel azután, hogy Nagy Géza a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ő is távozott – sepsiszentgyörgyi feleségével együtt – nagy felfedezései színteréről, és Budapesten, a piarista gimnáziumban kapott tanári állást.

Székelyderzs, unitárius templom.
A Szent László-ciklus ütközet, üldözés,
birkózás, lefejezés, pihenés jelenetei
(jobbra)

A Szent László-legenda üldözés
jelenetének részlete (balra lent)

A Szent László-legenda pihenés
jelenete (jobbra lent)

A Székelyföldre még két alkalommal tért vissza falképkutatással megbízva, előbb Maksára, majd az udvarhelyszéki Bögözbe. Időközben mintegy üzenetként a következő kis írást közölte Székelyek a művészet-történelemben címmel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzet című újságban: „Szikulia helyreállította egészségem és sok lelki gyönyört szerzett nekem régi fa-építészete és középkori freskóival az én tizenegy évi szikuluskodásom alatt. [...] Ki ne állna elmerengve a pálmareliefes, patkóívű, galambugos kapu előtt, melynek formái és eredete a régi Assyr-Babyloniába nyulnak vissza! [...] pedig a legpuritánabb temploma is casus belli-t hord a mész alatt középkori freskóival! E freskók ma már külön gazdag fejezetét képezik a magyar műtörténetnek. Székely ősiség, székely faépítészet, freskóiban élő középkori vallásosság, székely kereskedői szellem, székely leleményesség, székely furfang, minden ami székely: üdvözöllek egészben és összeségemben! Üdvözöllek szép Szikulia, mert a magyar nemzet azon ágát rejtegeted völgyeidben, melynek léte áldás reánk, noha sok

részen átok lenne, ha az egész nemzet székely lenne!”

Az unitárius templom 1887-ben felárt falképeit évekig vászonfüggönnyel takarták el, csak az 1930-as évektől váltak ismét akadály nélkül kutathatóvá. A derzsi falképegyüttes – amint már Henszlmann Imre is jellemezte 1887-ben – a legkvalitásosabb emlék a székelyföldi középkori falfestmények közül. Ugyanakkor az egyetlen olyan, amelynek készítési időpontját és megrendelőjét név szerint is ismerjük. Mindezt a templomhajó déli hosszfalán megfestett Saul megtérése kompozícióban látható zászló (labarum) felirata tartalmazza: „Hoc op[us] fec[it] d[e] pingere seu p[rae]parar[e] mag[iste]r paul[us] fili[us] staphani d[e] ung-an[n]o d[om]in[i] m[illesi]mo cccc[m]o ·x· nono: scriptum scribebat et pulc[h]-ra[m] puella[m] i[n] mente tenebat.” Ungi István fia Pál mester tehát 1419-ben rendelte meg a templom falképekkel történő kifestését: a déli oldalon Szent Pál damaszkuszi útjának és megtéréseinek összevont kompozícióját, mellette a lélekmérő Szent Mihály és még négy szent püspök álló alakját, valamint az északi hosszfalán a Szent László-legenda képsorát.

A leánymentés elbeszélése itt is, mint több székelyföldi ciklusban, a lovagi vértetben harcba induló király és serege

megáldásával kezdődik. A kezét áldásra emelő püspök egy gazdag architektúrájú vártemplom négyszögletes bástyáján (erkélyén) áll. Előtte Szent László, jobbában véres bárdal, bal kezével egy kunt ragad meg. Ezt követi a kun üldözésének jelenete, majd a birkózás, a lefejezés és végül a pihenés képe. A derzsi pihenés jelenet különlegessége, hogy a legenda összes hasonló jelenete közül ezt tekinthetjük az ún. fejbenézés ábrázolásának: Szent László behunyt szemmel a lány ölében pihen, a lány pedig a király „fejében keres”. A László-ciklus pihenés jelenetét még két kép egészíti ki: Szent Damján és Szent Kozma, illetve Remete Szent Antal egész alakos álló képe. A három szent a lovagok védőszentjeként jelenik meg, a lovagkirály, Szent László győzelmét kísérvé.

A falképek restaurálására 2008 és 2016 között került sor Pál Péter és Kiss Lóránd falkép-restaurátorok vezetésével.

MAKSA

Az 1802-es földrengéskor több háromszéki templomhoz hasonlóan a maksai is súlyosan megrongálódott, tornya, amelyet a kutatás középkori eredetűnek vél, ekkor részben leomlott. A szegény egyházközség hosszú évtizedeken át csak kisebb javításokat tudott végezni az épületen. Az 1892 szeptemberében tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyve szerint elhangzott, hogy a lelkész „czél-szerűnek

Csikszentmihály, római katolikus templom.
Szent László-arc a legendaciklus lefejezés
jelenetéből

látná, hogy mielőtt azon ősi templom, melyben e helyre letelepült nép oly sok századon át emelte Istenéhez esdő és hála imádságát, illőnek látná lebontás előtt, még egyszer ott egybe gyűlni hála imát rettegni és esdőt a jövőért”.

Huszk József már háromszéki kutatásai kezdetén, 1881-ben megfordult Maksán, ahol a református templom festett faberendezését tanulmányozta. Akkor láthatta a mészréteg alól előtűnő középkori falképek nyomait. 1892 augusztusában a helyi lelkész hívására Budapestről Maksára utazott, hogy feltárja és lemásolja a korábban észlelt falképeket. Hazatérve hosszabb jelentést írt a Műemlékek Országos Bizottsága számára. Ebből néhány bekezdést érdemes itt idézni:

„A maksai (Háromszék m.) ev. ref. templom. A régi moksákról elnevezett háromszéki falunak a temploma is meglehetősen réginek látszik, illetve látszott, míg düledező girbe-görbe falaival állott; mert ma már lehordták. Midőn értesültem a múlt nyáron a templom leendő sorsáról, siettem megmenteni a menthetőket. Tudtam már régebből, hogy a falain freskók vannak. Azért rögtön kibontásukhoz fogtam. Egyért kaparássra felismertem a székelly templomok északi falának Szent Lászlóját, illetve cserhalmi ütközetét. A leányszabadító király ugyan egy kicsit emlékeztet a paprikajancsikra nagy feje és rövid lábcskáival, de azért egészében a nagy jelenet, az ő stilizált fáival, kétszarvú kunjával és a király pihenésével (a leány ölében); teljesen azonos a többi székelly-földi László-legendákkal.

A kunt űző király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik, a leány ledobott kendője. Az ütközet alakjai is csak a szokásosak, s különösen a gelencei freskókra emlékeztetnek, azon-

ban van az egyes alakokon sok rendkívüli is. Ugyanis az egyik magyar vitéz vörös tollas zárt sisakban küzd, melyről a sisaktakaró messze hátra lobog. A pályás pajzsok a szokásos csúcsíves alakúak, valamint a sisakok is. A kunok kardja görbe, a magyaroké egyenes. A puzdrát mindkét fél a jobb oldalon az övre akasztva hordja. A magyarság nagy része dárdáz, csak a hátulsók nyilaznak. [...]

Nagyon nevezetes ethnografikus jelenség, hogy a Moldovából betörő kunok feje szakasztott mai oláh típus, különösen moldovai. E vonást a többi székelly képeken nem vettem észre, s ha megvan, nem oly nagyon szembe szökő mint itt. A csata alatt még öt-hat szentnek a fejéből látszanak töredékek, de alig-alig kivehetően.”

Tekintsünk el a moldovai kunokra vonatkozó antropológiai megfigyeléstől. A Szent László-legenda falképeinek ikonográfiájával kapcsolatban egy kelően nem értékelt megjegyzésre kell felfigyelnünk, amelyet Huszka fent idézett leírása tartalmaz: „A kunt űző király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik, a leány ledobott kendője.” Néhány évvel később, 1898-ban Huszka egy hasonló drapériamotívumról, amelyet a bögozi templomban, a 14. századi Szent László-história ütközetjelenetében festettek meg, így vélekedett: „A kép felső részén zászló vagy repülő kun köpeny látszik.”

BÖGÖZ

A bögozi református templom 17. században bemeszelt középkori falképeinek feltárására 1898-ban került sor Csehély Adolf székellyudvarhelyi főreáliskolai rajztanár kezdeményezésére.

Maksa. A Szent László-legenda üldözés, birkózás, lefejezés, pihenés jelenetei.
Huszk József akvarellmásolata, 1892

Huszk József és Csehély Adolf közös munkája eredményeként a templomhajó északi hosszfalán újra napvilágra került három 14. századi falképciklus: a legfelső regiszterben a Szent László-legenda – a gótikus boltozat kialakításakor nagyban sérült – képsora, alatta Antiochiai Szent Margit legendájának számtalan jelenetben megfestett sorozata, majd legalul az utolsó ítélet vízszintes kompozíciója.

A feltárás után a falképeket újra bemeszelték, így évtizedekig, az 1930-ban történt részleges feltárásig csak Huszka és Csehély publikált leírásai, valamint Huszka akvarellmásolatai és Csehély fényképfelvételei alapján lehetett tudni, hogy mit ábrázolnak. Az elmúlt évtizedekben a falképeket több alkalommal bemeszelték, majd újra feltárták. Végül 2010-ben sikerült az épület-helyreállítási munkálatok során a falképeket is restaurálni. A Szent László-legenda a nyugati falon megfestett kivonulás jelenetével kezdődik, majd az északi hosszfalán folytatódik az ütközet, üldözés, párviadal és lefejezés jelenetével. A szakszerű restaurálás nyomán a templom teljes falképegyüttese megújult.

Huszk akvarellmásolatai és leírása a Szent László-legenda képsoráról új értelmezési lehetőséget vetettek fel számunkra. A templomban a kivonulás jelenetén kívül még négy, töredékben megmaradt Szent László-falképciklust vizsgálva a hajó északi falán húzódó ütközet, illetve üldözés jelenetében két, a ciklus más variánsaiban nem ismétlődő motívumra figyelhetünk fel.

Bögöz, református templom.
Falképek a hajó északi hosszfalán:
fent a Szent László-legenda jelenetei,
középen Antiochiai Szent Margit ciklusa,
lent az utolsó ítélet képsora

Míg más falképeken Szent László a képi és szöveg hagyományoknak megfelelően egyetlen leányt elrabló kunok üldöz, a bögözi falképeken az ütközet jelenetében több lánnyal menekülnek a kunok. Huszka József így írta le a jelenetet: „A második töredéket egészen a kunok töltik be, egy hanyatt, más előrebukik lováról, mást ép most szúr arcon egy magyar. Kettőnek hátánál a nyeregben rablott egy-egy lány ül, akiket karddal és hátrafelé nyilazással igyekeznek megmenteni. Az összes képek [a legenda addig ismert falképei] közül csak itt láthatunk 2 elrabolt leányt [...] a kép felső részén zászló vagy repülő kun köpeny látszik.”

Tisztáznunk kell a Huszka által zászlónak vagy repülő kun köpenynek vélt ábrázolás mibenlétét. E motívum ikonográfiai értelmét keresve mindenképp előttről számolnunk kell azzal, hogy a templomhajó északi falán, a legfelső regiszterben megfestett ciklus – a 15.

század második felében, a hajó késő gótikus boltozatának építéskor – nagyrészt megsemmisült. Egyetlen jelenet, a szóban forgó ütközet kompozíciójának egy része maradt viszonylag épen, de az átépítéskor ennek felső része is roncsolódott. Itt helyezkedik el a szintén hiányos képelem, amely nem más, mint egy finom, lendületes vonalakkal kontúrozott, fehérrel festett drapéria alsó része. A kavargó ütközet felett lebegő drapéria egy enyhén megdőlt, ülő figura öltözetét sejteti. Ülő állapotra utalnak a behajlított térdet követő ruharedők. A drapériával burkolt, deréktól fölfelé sajnos elpusztult alak képi jelentésére, az eseményben betöltött szerepére rávilágíthat az a jól látható mozzanat, amint egyszerre három nyílvesző repül feleje anélkül, hogy a ruhába belefűródna, a negyediket egy kun kifeszített íjával épp készül rálőni.

Ezek után aligha lehet elmondani, hogy a leírt képelem zászló vagy repülő kun köpeny lenne. A motívum formája és aránya a kompozícióban, a drapéria redőzete, a szükséges heraldikai dísz hiánya kizárja a zászló lehetőségét, még akkor is, ha figyelembe vesszük a bögözi festő által szerkesztett kompozíciós elemek aránytalanságait vagy a mester szerény rajztudását.

Szent László pogányok elleni küzdelmeit az időben egymást követő krónikák hosszabb-rövidebb, tartalmukban sohasem megegyező leírásokban rögzítették. Ezekben a történelmi elemek gyakran összemosódnak a csodás eseményekkel, legendákkal. Ilyen szöveg-hagyomány az 1479-ben szerkesztett *Dubnici krónika* is, amelynek névtelen minorita szerzője történelmi eseményt írt le az ahhoz társult ún. patrocínium-csodával színezve:

„A székeltek az Úr 1345. évében vízkereszt táján egynéhány magyarral kiszállván a tatárookra, számtalan pogányt kardra hánytak. A harc három napig tartott. És beszélik, míg az üldözés tartott, Szent László király fejét a váradi egyházban sehol sem találták. Az egyház öre negyednap újból bement keresésére, akkor már ott volt szokott helyén, de átizzadva, mintha élve nehéz munkából vagy forráságból tért volna vissza. Az ór elmondta a csodát a kanonoknak és egyéb jámbor embereknek. Egy öreg tatár pedig megerősítette állítását. Azt beszélte ugyanis, hogy őket nem a székeltek és magyarok verték meg, hanem ama László, akit mindig segítségül hívnak. És a többi tatár szintén bizonykodott, hogy mikor a székeltség rajtok ment, egy hatalmas termetű vitéz járt előtte, magas

lovon, fejében aranykorona, kezében szekerce, és mindnyájonkat lefogyasztott rettenetes csapásaival és vagdalkozásával. A vitéz feje fölött pedig a levegőben egy szépséges asszonyszemély tündöklött csodálatos fényességben, fejében aranykorona. Világos ebből, hogy a székeket Krisztusért harcoltukban maga a boldogságos Szűz Mária és Szent László segítette a pogányok ellen, akik saját erejükbe és sokaságukba vetették bizodalmukat.”

A Dubnici krónika által felidézett székelý-tatár konfliktusok a 14. század közepe táján lángoltak fel, ekkor készültek a bögzói templom falfestményei.

Bögző, református templom.

Szent László lovas alakja a kivonulási jelenetében.

A fotókat készítette:

Mudrák Attila, 2016

nyei. Feltehető tehát, hogy az elbeszélő forrásban rögzített korábbi történeti események és azokhoz kapcsolódó csodás hiedelmek befolyásolták a Szent László-ciklus bögzói redakcióját, így a kortárs megrendelő vagy a festő az addigi ütközetábrázolás számtalan variánsához képest új motívumok kontaminációjával mutatta be a jelenetet.

Az egyik új motívum – a leírt, hiányos ruhadrápéria alapján megkövült – talán a Madonna ábrázolása lehetett, hiszen az évszázados hiedelem szerint „a székeket [magyarokat] maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen”.

E szokatlan motívum töredékét feltételezhetjük a maksai református templom Szent László-ciklusában is. Huszka Józsefnek az üldözés jelenetéről készült, részletgazdag akvarellmáskolatán Szent László gloriálája mellett szintén töredékesen látszik a drápéria, amelynek feltételezhető további részei

a freskós vakolatréteggel együtt elpusztultak. Ez esetben sem lehet szó zászlóról: a néhány vonallal jelzett, lebegő, redőzött, sárga drápéria formai jellemzően túlmenően azért sem, mert a kúnt egymagában üldöző Szent László mindkét keze foglalt, egyikkel a sávazott pajzsot, másikkal pedig a dárdát fogja. Ezenkívül a menekülő kún a Szent László feje fölött elhelyezkedő drapériára nyílnak.

A bögzói és a maksai, erősen roncsolt drapériatöredék alapján csakis feltételesen gondolhatunk a Madonna ábrázolására. Szűz Mária és Szent László ilyen típusú ábrázolása nemcsak a ránk maradt freskóciklusokban, hanem a 16. század előtti magyarországi művészetben is ismeretlen. Témánk szempontjából az egyetlen számba vehető emlék a 14. században festett *Magyar Anjou Legendárium*, amelynek Szent László-képsorában Szűz Mária a szent király gyógyítójaként jelenik meg a históriához csatolt képen.

Mindezen összefüggésekről Marosi Ernőtt kell idéznünk: „Ebben az elbeszélésben a szent váradi kultuszhelyének hagyományához kapcsolódó mondákról van szó, köztük a csata idején a székesegyház sekrestyéből eltűnt s azután átizzadva megtalált koponyaeleklye csodájáról. A királynak a székeket és a tatárok csatájában való megjelenését is a szentnek a székesegyház előtt álló bronzszobra ihlette [...] A Szent Lászlónak megjelenő őt a harcra vezető Szent Szűz ugyancsak váradi sajátosságra, az alapító királynak és a püspökség tituláris szentjének kapcsolataira emlékeztet.”

A két elrabolt leány a bögzói falképciklus ütközetjelenetének másik sajátos motívuma. Ábrázolásukkal kapcsolatban csakis arra gondolhatunk, hogy a bögzói festő a történeti valóságnak megfelelően a tatárok betörésekor elhurcolt nőket ábrázolta a képen. Az 1345. évi, tatárok elleni moldovai hadjáratot Nagy Lajos király rendelte el, a vezetését a „serény és harcias” Laczkfi Andrásra bízta, aki 1343 és 1350 között Brassó, Beszterce és Medgyes mellett a székeket ispánjaként vett részt az emlékeztető ütközetben. Feltehető, hogy a királyi udvar Szent László-kultuszát jól ismerő Laczkfi András későbbi erdélyi vajda a kultusz közvetítőjeként hatással lehetett a hadjáratban részt vevő székeket hosszú ideje élő Szent László-kultuszának képi aktualizálására. ♦

Szent László-ábrázolások a Felvidéken, Gömörben és a Szepességben

Szent László királyunk, immár közel ezer esztendeje, közel áll minden magyarhoz. Minden kor mást ragad ki Szent László életéből. Az alábbiakban a 14-15. század tiszteletének néhány jeles képzőművészeti emlékét mutatjuk be a Magyar Királyság északkeleti részéről. Középkori templomaink hajójában, az északi, ablak nélküli fal teljes hosszában, sokalakos, monumentális kompozíciókban jelenik meg Szent László király 1068. évi cserhalmi ütközetének és győzelmének teljes képsora. Ezek az expresszív erejű, dinamikus képek a kor európai gótikus festészetének is jeles alkotásai, amelyek büszkén őrzik a magyarság ősi hagyományait is. Bartók Béla zenéjéhez hasonlóan gazdagították az európai kultúrát.

Szent László király a magyar történelemnek immár 950 éve nagy tisztelettel övezett, rendkívüli egyénisége, akinek hősi tetteit a történeti krónikákon kívül számos irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotás megörökítette. Ezek a magyar kultúra sajátos kincsei, amelyek a kortárs európai művészeti előadásmód és gondolatvilág nyelvén őrzik az ősi magyar mondvilág örökségét is.

Szent László királyt nagyra becsülte már a kortárs Európa is. Keresztény lovagi eszménykép volt egész Európában, mindenekelőtt a Magyar Királyságban. A széles körű, nyilvános tiszteletet III. Béla királyunk indította el, akinek kezdeményezésére a római pápa 1192-ben szentté avatta László királyt, egész Európa számára példaképként állítva őt. Ekkor készülhetett az első herma, amely a későbbi ábrázolások mintaképe volt. Anjou uralkodóink és Luxemburgi Zsigmond különösen nagy tisztelettel övezték László alakját. Zsigmond német-római császár és magyar király László mellé temetkezett a szent király által alapított váradi székesegyházba.

A 14–15. században László király tisztelete tovább élt az egész országban, vagyis a Kárpát-medence teljes területén. Ezt jelzi Kálti Márk magyar történeti krónikája, amelyet 14. század közepi jeles udvari festőnk gazdagon ékesített remekművű ábrázolásokkal, amelyek a szövegnél is bővebb részleteket mutatnak be Szent László életével kapcsolatban. A kódex ezért kapta a *Képes krónika* nevet. Ezt a pompás kötetet Nagy Lajos királyunk a francia uralkodónak készítette Katalin lánya 1370. évi születésekor, akit Valois Károly francia trónörökösrel jegyeztek el.

S még korábban, 1345-ben Nagy Lajos király neves hadvezére, Lackfi Endre – a legenda szerint – Szent László segítségével aratott hatalmas győzelmet a tatár túlerő felett. Arany János a *Toldi estéje* 5. énekében méltó emléket állított ennek az eseménynek, amely az 1848–49. évi szabadságharcunk vérbe fojtása után, 1853-ban, Haynau rémuralma idején nagy erőt, önbizalmat adott a magyarságnak. „*Nem Lackfi Endre, vallotta a foglyul ejtett tatár vezér; hanem László király győzött le bennünket.*” Szent László kikelt vá-

radi sírjából, lóra pattant, és megfutamította az ellenséget.

Ha ennyire élő volt a 14. században László király tisztelete, érthető, hogy miért állítottak a 14–15. században szinte minden templomban – és bizonyára minden főúri palotában is – szebbnél szebb emléket számára. Többnyire Szent László 1068. évi cserhalmi/kerlési csatáját jelenítették meg a falképciklusokon öt, illetve hat jelenetben. Ezek a következők: kivonulás a váradi várból, a kunok üldözése, összecsapás, a két vezér fegyvertelen birkózása, a tüzet okádó kun vezérnek a horgasínát elvágja a megmentett lány László bárdjával, az így harcképtelenné tett, majd legyőzött kun vezért a lány ugyanazzal a bárdal lefejezi. Végül Szent László pihenését ábrázolják a festők a ciklus utolsó jelenetében a lány ölen. Ez a „fejbe nézés”, ahogy a népi elbeszélés nevezi a szerelmi jelenetet. A lány egyes képeken Szűzanyává változik.

A következőkben a felvidéki Gömör és a Szepesség területének gazdag falképciklusából öt község templomának Szent László-képsorát mutatjuk be. Ez az öt országos jelentőségű művészi alkotás, amelyek a budai királyi udvar

tiszttségviselőinek, az Anjou királyok, majd Zsigmond leghűségesebb híveinek megrendelésére készültek családi birtokuk központjában.

Az erdőben és bányakincsekben gazdag Szepesség Kakaslomnic, Zsigra és Szepesmindszent településein található ábrázolások három egymást követő korszakból, az 1300, az 1350 és az 1420-as évekből származnak, három különböző iskolázottságú, jeles művészünktől. Gömör vidékét jelen írásunkban a nemesérceben gazdag Rimavidék két temploma képviseli: Rimabánya és Karaszko. Mindkettő Szécsényi Tamás erdélyi vajda birtoka volt a 14. században, a freskók készítésekor.

Mindkét terület – a Felvidék nagy részével – az esztergomi egyházmegye része volt, ami azt jelentette, hogy nemcsak a földesúr hivatali rangjával kapcsolódott a királyi udvarhoz, hanem az esztergomi érseken keresztül is, aki a király után az ország legfőbb közjogi méltósága volt – többnyire a királyi kancellári hivatalát töltötte be. E vidéki művészi alkotások tehát kárpótolnak bennünket a budai királyi udvar elpusztult 14–15. századi freskóciklusaiért. ♦

RIMABÁNYA

A Gömör nyugati részén, a Rima folyó völgyében fekvő Rimabánya 1334-ig a kalocsai érsek birtoka volt, aki azonban elcserélte a területet Szécsényi Tamás erdélyi vajdával. Minden valószínűség szerint ez utóbbi készítette a templom pompás falképeit Nagy Lajos király uralkodása alatt, az 1360-as években. A hajó északi falán kapott helyet Szent László küzdelme a kun vezérrel. A képsor első eleme, a harcba induló sereg kivonulása Váradról épségben fenn-

maradt. Az előtérben kiemelt szerepet kap egy fiatal hölgy, talán László király felesége, aki búcsúztatja a sereget. László máris vágat fehér

lován, és biztosan célzva döfi dárdáját az ellenség vezére felé. A lovak és a harcosok öltözeke a Nagy Lajos kori viselet korhű ábrázolása.

A művész legfőbb erőssége a lírai hangvétel, amely a drámai eseményeknél is a részletek dekorativitását hangsúlyozza.

Rimabánya, Szent László cserhalmi ütközete, 1350 körül

KAKASLOPNIC

Kakaslopnice a 24 szépesi királyi város egyike volt. A Kárpát-medence egyik legkorábbi – 1300 körül készült – és legszínvonalasabb Szent László-legenda-ábrázolását látjuk itt. A templom falképeit a város birtokosa, a Kakas család készítette, amely közvetlen kapcsolatban állt az 1301-ben az ifjú

Anjou Károly királlyal Nápolyból hazánkba érkezett Druget Fülöppel. Ő hamarosan Szépes megye ispánja lett, s a család többi tagjával együtt jelentős hatást gyakorolt az ország északkeleti részének kulturális-művészeti életére. A templom szentélye mellett az egykori kápolna remekművű falképe

Szent László 1068. évi cserhalmi/kerlési diadalának három jelenetét ábrázolja.

A képsor töredékes, az első képen Szent László fehér lován vágatva üldözi a kun vezért, aki barna lován száguldva menekül, oldalán az elrabolt lánnyal. Nomád szokás szerint, hátrafelé fordulva hevesen lövi nyilait László felé. Őt nem tudják megsebesíteni László király nyílvesszői,

A két vezér fegyver nélküli birkózása

A kun vezér hevesen lövi nyilait László felé

mert természetfeletti sántái erő védi. Erre utalnak a szájából kitörő lángnyelvek. A kun öltözet és az oldalán a nyílvesszőket tartó tegez reális ábrázolása egyaránt kortörténeti dokumentum.

A következő kép a két vezér fegyver nélküli birkózását mutatja. Az ékköves koronát viselő, Krisztus-arcú László felülről ragadja meg a kun karját, s ezzel máris gyengíti a kunt. A kun erejét megfeszítve küzd, és lábával tapossa a király lábfejét. A küzdelmet a lány dönti el, aki megragadva László bárdját, a kun háta mögül elvágja annak horgasínát.

A kun vezér lefejezése, 1300 körül

A következő jelenetben már azt látjuk, hogy a lány, akit a felirat szerint Lavinának hívnak, elvágja a földre tepert kun vezér nyakát. Ő a kép szélén kissé szánakozva tekint az áldozatra, feltartva a király hatalmas kardját. Ez a képsor nemcsak a Magyar Királyság legjelentősebb 1300 körüli festészeti alkotása, hanem a kor európai művészetének is remekműve!

Gótikus temploma a 18. században alacsonyabb barokk boltozatot kapott, így a hajó északi falának felső sorában lévő, remekművű Szent László-legenda-ábrázolás a padlástérbe került. Ezek az ábrázolások már a 15. század eleji, Zsigmond-kori kora reneszánsz művészet dinamikusabb alkotásai, amelyek töredékes állapotuk ellenére

SZEPESMINDSZENT

— László király katonái, 1420 körül —

is jól jelzik a kiváló művészi színvonalat. A két vezér küzdelme itt kiegyenlítettebbnek tűnik, sőt a tüzet okádó kun mintha helyzeti előnyt is nyerne a viadalban. A világos színekkel történő festői megjelenítés és a küzdő felek érzelmeinek reális bemutatása új stílust jelentett a 15. század eleji hazai és közép-európai képzőművészetben.

Gótikus temploma a híres szepesi vár déli völgyében az európai örökség része. A hajó északi falának legfelső képsorában látjuk Szent László küzdelmét és diadalát a kun felett. A szentélybe vezető diadalív béléletében két oldalt

ZSIGRA

Szent István és Szent László király fenséges, egész alakos ábrázolása fogadja a belépőt. A krisztusi arcvonású, hosszú

hajú László király jobbában a jogart, baljában az országalmát tartja maga előtt. A király díszes öltözte a 14. szá-

zadi uralkodói viselet művészi ábrázolása. A kezek elhelyezése és dekoratív megjelenítése a jeles lírai művész kvalitását bizonyítja. A freskókép az 1350 körüli hazai és európai festészet jeles alkotása.

Karaszko templomában a Szent László-történetet teljesen más iskolázottságú, vérbeli freskófestő, kivételesen nagy művész készítette az 1390-es években, már Zsigmond király korában az ő kedvelt főura, Szécsényi Frank erdélyi vajda, majd országbíró megrendelésére. Bravúros kompozíciós készség, monumentális igényű, térbeli látásmód, expresszív erejű drámai előadás jellemzi a festőt, akitől azonban nem idegen a dekorativitás és a lírai részletek kedvelése sem. Az előtérben küzdő László király balján megjelenő páncélos vitéz alakjában, aki Lászlóra tekint, a megrendelő, Szécsényi Frank erdélyi vajda portréját sejtethetjük.

— A cserhalmi ütközet részletei, 1390-es évek —

A FOTÓKAT KÉSZÍTETTE: HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY

MAGYARICS TAMÁS

MENEKÜLTPROGRAMOK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

A MARIEL-MENTŐAKCIÓN

A kommunista forradalom győzelmével egyidejűleg megindult a menekülés a Fidel Castro vezette rezsim elől. Az első kilenc embert 1959. július 22-én mentette ki az amerikai parti őrség. A következő hat évben közel 7000 kubai tette meg a nagyjából 90 mérföldes tengeri utat Kuba és Florida déli csücske között. Politikai szempontból talán ez a kor hozta a legélesebb szembenállást a kommunista Kuba és az Egyesült Ál-

lamok között. 1961 áprilisában a CIA által kiképzett kubaiak hajtottak végre balul sikerült partraszállási kísérletet a Disznó-öbölben, míg 1962. októberben a szigetre telepített szovjet rakéták miatt kirobbant válság jelentett újabb mélypontot a két szomszédos állam viszonyában.

Fidel Castro a nyilvánvaló belső politikai feszültség és ellenállás leszerelésére először 1965-ben kísérletezett az emigrálás szervezetté tételével. Szeptember végén bejelentette, hogy októ-

ber 10-én megnyitja Camarioca kikötőjét a távozni szándékozók előtt, akik szabadon elhagyhatják az országot, miután kérvényt nyújtottak be a Belügyminisztériumban, valamint minden tulajdonukat elkobozták a hatóságok. A bő egy hónapig nyitva tartott kikötőn keresztül nagyjából 3000 kubai hagyta el a szigetországot, de az átkelés még mindig rendkívül veszélyes volt. Az amerikai és a kubai hatóságok végül megállapodtak, hogy a jövőben repülőgépekkel szállítják az Egyesült Álla-

mokba a Kubát elhagyni szándékozók (Freedom Flights). A „légihíd” szűk tíz évig működött, s elsősorban fehér, középosztálybeli kubaiak tudtak élni a lehetőséggel. A Freedom Flights nem jelentette azt, hogy ezzel párhuzamosan ne próbáltak volna tengeren is menekülni a kommunista diktatúrából, de ezeknek az embereknek a száma elhanyagolható volt.

Az emigrálók számának ugrásszerű növekedése az 1970-es évek végén a kubai gazdasági helyzetben és a világpolitikában bekövetkezett jelentős változásokat tükrözte. A nagyobb arányú népességmozgásoknál döntő szerepet játszó ún. taszító (*push*) tényezők között szerepet kapott az, hogy a cukor világpiaci ára drasztikusan csökkent, s mivel Kuba egyik fő exportcikke és így fő bevételi forrása a cukor volt, az amúgy is törékeny kubai gazdaságot komoly károk érték. A jegyrendszerrel sújtott lakosságban erős társadalmi feszültségek alakultak ki. A világpolitikai hátteret pedig a szovjet fegyveres erők

hetővé, ami az amerikai bevándorlási politikát megoldhatatlan feladat elé állítja majd. Az elsősorban az iráni túszválsággal és a közel-keleti helyzettel foglalkozó Carter-adminisztráció nem nagyon vette komolyan a figyelmeztetést: Castro teátrális és hangzatos – többségében beváltatlan – ígéretei és fenyegetései egyikének tartotta. A második szikra aztán ténylegesen kirobbantotta a válságot.

1980. április 1-jén öt (egyek szerint hat) kubai egy autóbusszal áttörte a havannai perui nagykövetség előtti biztonsági kordont, és menedékjogot kért a peruiaktól. Az akció során egy kubai őr meghalt. A hatóságok hiába kérték a követségre menekültek kiadását, a peruiak helyszínen lévő rangidős diplomatája nem volt erre hajlandó. A kubai hatóságok bosszúból felhívást tettek közzé, hogy bárki, aki el kívánja hagyni az országot, menjen a perui nagykövetséghez. Három nap alatt tízezres tömeg gyűlt össze az épületnél, és a helyzet egyértelműen tart-

hatatlanná vált. A megoldásba több ország is bekapcsolódott; végül a „havanai tízezret” több állam fogadta be, köztük Spanyolország, Costa Rica és az Egyesült Államok – az utóbbi 3500 főt. Castro azonban valóra váltotta fenyegetését: közölte, hogy aki távozni kíván Kubából, megteheti Mariel kikötőjén keresztül.

Időközben mérsékelt kubaiak egy szervezete, az ún. 75-ök Bizottsága, amely már 1978-ban több ezer, Kubában bebörtönzött politikai fogoly kiszabadítását érte el, 42 hajóból álló kis flottát szervezett a „havannai tízezer” Egyesült Államok által befogadni szándékozott kontingensének Floridába szállítására. Mariel kikötője megnyitásának hírére a következő hetekben körülbelül ezer kisebb-nagyobb hajó érkezett Kubába, hogy elszállítsa onnan a kivándorolni szándékozókat, akiknek száma hamarosan napi 3000-re nőtt. A Carter-adminisztráció kellemetlen helyzetbe került. A Kongresszus által 1980. márciusban elfogadott menedéktör-

Kubai menekülteket szállító hajó érkezik a floridai Key Westre 1980 áprilisában. A Mariel-mentőakció során több mint százezer kubai távozott az Egyesült Államokba.

Castro Kubája ellenforradalmároknak minősítette az LMBTQ közösség tagjait. Az intoleráns klíma miatt jelentős részük az 1980-as Mariel-mentőakció során elmenekült és Miami meleg közösségének részévé vált.

afganisztáni bevonulása adta, ami Kubában is politikai feszültséget keltett. A másik oldalon, az ún. vonzó (*pull*) tényezők között említhető a magas amerikai életszínvonal, az Egyesült Államokban, elsősorban Floridában élő kubai diaszpóra vonzereje, továbbá Jimmy Carter elnök (1977–1981) döntése, hogy az emberi jogokat állítja külpolitikája középpontjába. Az amerikai elnök többször kijelentette, hogy az Egyesült Államok „tárt karokkal” várja a kubai politikai menekülteket.

A gyűlékony helyzetben két szikra kellett a válság kipattanásához. Először 1979 októberében kubaiak hajókat térítettek el, hogy Floridába jussanak. A feldühödött Fidel Castro azzal fenyegetőzött, hogy a Camarioca-esethez hasonlóan tömeges kivándorlást tesz le-

Kubai menekültek a nyílt tengeren, félúton Kuba és Key West között.

vény (*Refuge Act*) 19 500 főben maximalta a Kubából befogadható politikai menekültek számát. A Mariel kikötőjén keresztül Kubát elhagyók döntő többsége azonban nem politikai, hanem gazdasági menekültnek számított, így ők hivatalosan nem voltak jogosultak az előbbieknak nyújtott kedvezményekre az Egyesült Államokban, nem is léphettek volna amerikai területre.

Carter elnök az ellenőrzése alól egyre jobban kicsúszó helyzetben május 6-án szükségállapotot hirdetett Floridában, majd a kubaiak elszállítására szervezett „vízihidat” illegálisnak minősítette. Ezzel azonban mindössze annyit ért el, hogy maga ellen hangolta az Amerikában élő kubai közösség nagy részét, valamint a sajtó tekintélyes hányadát is. Az adminisztráció kapkodásának következő állomása egy június 20-án kiadott rendelet volt, amely új besorolást írt elő a „kubai-haiti” menekülteknek, akik két éves tartózkodás után jogosultak lettek az „állandó külföldi lakosok” státuszára, valamint az ezzel járó egészségügyi, oktatási stb. szolgáltatásokra.

Az eszkalálódó politikai és humanitárius helyzetet végül az oldotta meg, hogy az Egyesült Államok kormánya hajlandó volt egy tágabb napirendű tárgyalássorozatot kezdeni a kubai kommunista vezetéssel. Mariel kikötőjét szeptember 28-án ismét lezárták a kubai hatóságok, addig azonban körülbelül 125 000 kubai élt a távozás lehetőségével.

A történet a kubaiak részéről nagyjából lezárult, de a Mariel-mentőakció amerikai utóélete meglehetősen eseménydús volt. Először is a helyzet kezelésében mutatott bizonytalankodás nem használt a határozatlannak tartott Jimmy Carter megítélésének. Az iráni túszválság már amúgy is mély sebeket ejtett a demokrata elnök presztízsén, és ez a Mariel-mentőakció kezelésével együtt hatásos fegyvert adott politikai ellenfele, Ronald Reagan kezébe az 1980. novemberi elnökválasztáson. Jimmy Carter veszített – részben „puhának” tartott külpolitikája miatt.

Egy későbbi elnök sorsát is erősen befolyásolta a kubai menekültek ügye. A marieliták mindössze 1,4 százaléka rendelkezett priusszal olyasmért, ami az Egyesült Államokban is büntetendő

▲
Kubai bevándorlók érkeznek
a Key West-i légi bázisra
1980. április 30-án.

cselekménynek számított (amúgy körülbelül egyhatodik minősült „bűnözőnek” a kubai törvények alapján), de az amerikai közvélemény egy része bűnözőknek és csavargóknak tartotta az 1980-as akciók során Kubából elmenekülteket. Az előítéletekhez hozzájárulhatott az a tény is, hogy a korábbi kubai menekültek többsége más faji-társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkezett. Az 1980-as menekültek jelentős része viszont nem fehér középosztálybeli volt.

A Mariel-mentőakció során az aránylag rövid idő alatt nagy tömegben érkező kubaiakat a floridai helyzet enyhítésére más tagállamok között is szétosztották, ahol a körülmények nem mindig feleltek meg a menekültek elvárásainak. Így az arkansasi, használaton kívüli Chaffee-erődbe is több száz kubai menekült került az akkori kormányzó, Bill Clinton tiltakozása dacára. Fort Chaffee az 1970-es években már szolgált befogadó központként a vietnami menekültek esetében, de Clinton kormányzó nem kívánta újfent hasonló célra használni a létesítményt. Azt javasolta Carter elnöknek, hogy a Kubában található Guantánamo-támaszpontot nyissák meg a menekültek előtt. Az elnök azonban hajthatatlan volt.

Az erődben összezsúfolódtott kubaiak közül aztán 1980. május 26-án több százan kitortek és összecsaptak a helyi rendőri erőkkel. Öt nappal később már ezer kubai tört ki és indult el az országúton a legközelebbi város felé a megretent és felháborodott arkansasiak rémületére. Clinton kormányzó vérontástól tartott, de a kiérkező nemzeti gárda figyelmeztető lövéseinek hatására a kubaiak meghátráltak. Bill Clinton politikai pályafutása komoly veszélybe került: egyebek mellett a kubai ügy miatt elvesztette a kormányzóválasztást. Igaz, két évvel később ismét sikerült a Little Rock-i kormányzói hivatalba bejutnia, és politikai pályája újfent felívelt – egészen a Fehér Házig.

„CSÓNAKEMBEREK” VIETNAMBÓL

A 20. század egyik legemlékezetesebb fényképfeltétele 1975. április 30-án készült az Egyesült Államok saigoni nagy-

követségén. Emberek hosszú sorban állva próbálnak feljutni az épület tetejére leszállt katonai helikopterhez. A szerencsések megmenekültek, a Dél-Vietnam partjainál várakozó amerikai hadihajókra ekkor és korábban százezer-nél is több olyan vietnami jutott el, aki nem kívánta megvárni a kommunista hatalomátvételt. Természetesen elsősorban a bukott dél-vietnami kormány tisztviselői, a hadsereg tagjai, továbbá az amerikai hatóságokkal az előző években, sőt évtizedekben együttműködő emberek menekültek el mindenüket hátrahagyva, és kezdtek új életet az Egyesült Államokban az „Új Élet” (*Operation New Life*) és az „Újonnan Érkezetek” (*Operation New Arrivals*) hadműveletek jóvoltából.

Jóval nagyobb számban voltak azonban olyanok, akiknek nem sikerült a menekülés, vagy akik illúziókat tápláltak a kommunistákkal szemben, bár az évtizedes háború Vietnamban bőségesen szolgáltatott példákat és jelzéseket arra, hogy Hanoi kíméletlenül leszámol vélt és valós ellenfeleivel. Az 1975-ös amerikai mentőakciókban a Dél-Vietnamból kimenekített emberek csak a töredékét tették ki azoknak, akikkel a főleg északról érkezett kommunista vezetés le akart számolni. A saigoni hatalomátvé-

AZ INDOKÍNAI MENEKÜLTEKET BEFOGADÓ ORSZÁGOK

1975–1997

	VIETNAMEI	LAOSZI	KAMBODZSAI	ÖSSZES
USA	883 317	251 334	152 748	1 287 399
Vietnam			320 000	320 000
Kína	263 000			263 000
Kanada	163 415	17 274	21 489	202 178
Ausztrália	157 863	10 239	17 605	185 700
Franciaország	46 348	34 236	38 598	119 182
Németország	28 916	1 706	998	31 620
Egyesült Királyság	24 267	346	381	24 994
Új Zéland	6 099	1 350	5 995	13 344
Hollandia	11 546	33	523	12 102
Japán	8 231	1 273	1 223	10 727
Norvégia	10 066	2	178	10 246
Malájzia			10 000	10 000
Svájc	7 304	593	1 717	9 614
Svédország	9 099	26	214	9 339
Dánia	7 007	12	51	7 070
Belgium	5 158	989	896	7 043
Más országok	10 343	4 694	8 268	25 605
Mindösszesen	1 642 179	324 107	580 884	2 547 170

Forrás: Robinson, W. Courtland Terms of Refuge United Nations High Commissioner for Refugees, London: Zed Books, 1998 p. 270, 276, Appendix 2; Far Eastern Economic Review, June 23, 1978, p. 20

tel után számos megtorló intézkedést vezettek be nem kizárólag a dokumentálhatóan a korábbi rezsim támogatói ellen, hanem azok ellen is, akiket megbízhatatlannak tartottak politikai okok-

ból, vagy egyszerűen olyan gazdasági tevékenységet folytattak, amely ellenkezett a marxista-leninista dogmával.

Az adminisztratív és egyéb eszközökkel üldözöttek közé később bekerül-

tek a vietnami kínai közösség tagjai is. Összességében egymilliónál is több embert érintettek a hátrányos megkülönböztetések. A legtöbbjük úgynevezett átnevelőtáborokba került, ahol több-

nyire embertelen körülmények között nehéz fizikai munkát kellett végezniük, és a szerencsétleneket a kimerítő fizikai munka után még alapos agyimosásban is részesítették. Elkezdték a városlakókat vidékre költöztetni, ahol – eufemisztikus kifejezéssel – ún. „új gazdasági zónákban” kellett a programban érintetteknek dolgozniuk – a valóságban ez főleg dzsungelirtást jelentett, hogy az így nyert földterületeket mezőgazdasági művelésre tudják befogni.

Az 1970-es évek második felében Hanoi fel kívánta gyorsítani a szocialista átalakítást, és a gazdaság lassú fejlődésének, illetve strukturális bajainak egyik okát – más kommunista országokból már ismert kifejezésekkel – a társadalom „felforgató” és „élősködő” elemeiben vélte megtalálni. Az ellenség soraiban több tízezres nagyságrendben kaptak helyet a kínai etnikumú hoák. A kínai-vietnamiak elleni fellépés nemzetközi háttérében két háború állt. 1975 áprilisában, a vietnami kommunisták saigoni bevonulásával egy időben a kambodzsai kommunista erők, a vörös khmerek Pol Pot vezetésével átvették a hatalmat a Vietnammal szomszédos országban. A vietnami-kambodzsai kapcsolatokat határvillongások rontották, míg a Pol Pot-rezsim rémuralma elől menekülő kambodzsaiak egy része Vietnamban talált menedéket és kért segítséget a helyi vezetéstől.

A harcedzett vietnami csapatok 1978 decemberében lépték át a vietnami-kambodzsai határt, rövid időn belül elfoglalták a fővárost, Phnom Penh-t, és menekülésre kényszerítették a véreskezű kambodzsai diktátort. Kambodzsá azonban Kína szövetségese – vagy inkább kliensállama – volt, és Peking nem nézte jó szemmel, hogy Vietnam egyrészt Kambodzsá kárára erősödik Délkelet-Ázsiában, másrészt a hoákat diszkriminálja. Bár Peking jelentős támogatást adott Hanoi-nak az Egyesült Államok ellen folytatott háborújához, a Peking-Hanoi-viszony ko-

rántsem volt felhőtlen. Egyes vélemények szerint a kínaiak, nem meglepő módon, nem is kettős, hanem többes játékot játszottak a háború során. Igaz ugyan, hogy nem kívánták az amerikaiak győzelmét, de egy gyors, kevés vérvesztéssel járó vietnami siker sem szerepelt a kínai vezetők kívánságlistáján. Dokumentumok bizonyítják, hogy Peking a lehetőségei szerint próbálta prolongálni a háborút, és egyes közvetítési kísérleteket, mint például a lengyel „Lumbágó-művetet” azért hiúsított meg, hogy Washington és Hanoi ne egyezzen ki túlságosan korán. Ahogy az egyik észak-vietnami vezető

keserűen megjegyezte: *„Kína hajlandó az amerikaiakkal háborúzni az utolsó vietnami katonáig.”*

A vietnamiak kambodzsai katonai sikere egyáltalán nem illett bele a kínai stratégiába, és ahogy a pekingi vezetők megfogalmazták, ideje volt a vietnamiak „körmére koppintani”. Az ún. harmadik indokínai háború (az első a francia-vietnami volt 1945–1954, míg a második az amerikai-vietnami 1964–1973 között) Kína és Vietnam között menekülthullámot indított el a hoák körében – s mellesleg eloszlatta azt a mítoszt, hogy a „testvéri szocialista” országok nem háborúznak egymással.

Menekültek ezrei hagyták el háború sújtotta hazájukat túlszűfolt hajókon. Számosan estek áldozatul a ragadozóknak, a víz gyermekek holttestét sodorta partra.

A vietnami kínaiak vagy hoák mellett a másik leginkább diszkriminált etnikai kisebbség a vietnami központi fennsíkon élő hmongok vagy montagnard-ok voltak, akik az amerikaiak és a dél-vietnamiak mellett álltak a háború alatt. A laoszi eredetű hmongok közül több tízezer telepedtek le az Egyesült Államokban, vagy menekültek olyan délkelet-ázsiai országba, ahol befogadták őket.

A Vietnamból menekülni szándékozók, köztük a hoák két útvonalon távozhattak: észak felé a szárazföldön Kínába, illetve a tengeren keresztül. A Dél-kínai-tengeren, a világ egyik legforgalmasabb vízi útján száz- és ezerszámra jelentek meg dzsunkák, csónakok és egyéb vízi alkalmatosságok a menekülőkkel, akiknek úti célja egyrészt Malajzia, Szingapúr, Hongkong és a térség szigetei voltak, másrészt abban reménykedtek, hogy útközben valamilyen kereskedelmi hajó felveszi őket. A „csónakemberek” (*„boat people”*) viszonytagjai megragadták a világ közvéleményének figyelmét – és a vietnami hatóságokét is. A kommunista vezetők azonban nem humanitárius szempont-

▲
Vietnami árvákat szállítanak
az USA-ba a „Babylift” akció során,
1975. április 12-én

ból közelítettek a kérdéshez, hanem nagyszerű bevételi forrást fedeztek fel az emigrációban. (Megjegyzendő, hogy a vietnami kommunista vezetők nem voltak egyedül ezzel a szemlélettel: Nicolae Ceaușescu Romániája és Erich Honecker NDK-ja hasonlóképpen pénzkereseti forrásnak tekintette az országukból való emigrációt.)

Elsőként 1978 októberében jelent meg egy vietnami hajó körülbelül 2500 menekülttel a fedélzetén Malajzia partjainál. Később kiderült, hogy a vietnami hatóságok „szabott” árakkal dolgoztak: a hírek szerint egy felnőttnek (elsősorban a jobb módúnak számító kínai etnikumhoz tartozónak) 3000 amerikai dollárt (vagy ennek megfelelő értékű aranyat), míg egy gyermeknek ennek az összegnek a felét kellett fizetnie ahhoz, hogy aránylag biztonságban elhagyhassa Vietnámot. Egyes becslé-

sek szerint Hanoi a tranzakció révén 1978–79-ben megduplázta aranytartalékát.

A tranzitutak azonban korántsem voltak biztonságosak. A kedvezőtlen időjárás, a nem megfelelő navigálási képességek, a sokszor lélekvesztőnek is alig minősíthető csónakok mellett állandó veszélyt jelentettek a kalózok, illetve az emberrablók. Az előbbieket kifosztották az utazókat, és sokszor elvették tőlük a magukkal vitt élelmiszereket is, míg az utóbbiak elsősorban lányokat és fiatal nőket hurcoltak el; többüknek végleg nyoma veszett. A célállomásokon azonban nem mindig várták tárt karokkal a menekülteket. Sokukat lakatlan vagy alig lakott szigetekre vitték, és a „senki földjén” várokoztatták, amíg befogadási kérelmüket a fogadó országok hatóságai elbírálják. A helyzetet az 1979 júliusában Genfben az ENSZ égisze alatt tartott nemzetközi értekezlet oldotta meg, amelyen a nyugati államok 260 000 menekült befogadását vállalták magukra. Közülük élen járt az Egyesült Államok, részben erkölcsi megfontolásokból, hiszen a délkelet-ázsiai menekültáradat egyik oka az ame-

Dél-vietnami csecsemőket szállítanak
Saigonból az USA-ba a „Babylift”
művelet során. A vietnami háború
végén, 1975. április 3. és 26. között
tömegesen evakuálták a gyerekeket
Dél-Vietnamból.

rikai-vietnami háború volt. Egyes nyugati országok új módszerekkel is kísérleteztek; így Kanada ekkor vezette be – a világon elsőként – az ún. egyéni szponzoráció intézményét, amelyben családok, vallási és világi csoportok magukra vállalták (és vállalják ma is) meghatározott számú menekült befogadását és segítségét a társadalmi beilleszkedésben.

Külön kérdést jelentettek az árva vagy félárva gyermekek. A Ford-adminisztráció 1975-ben akciót indított (*Operation Babylift*), amelynek során nagyjából 2600 vietnami árva gyermeket adoptáltak amerikai szülők. Az amerikai apától és vietnami anyától született több tízezer gyermek talán a legtragikusabb sorsú csoportot alkotta. A vietnami kommunista hatóságok, valamint a lakosság egy jelentős része is egyfajta „árulóként” tekintett rájuk, sorsuk a társadalmi számkivettség volt a szülőföldjükön. (Különösen igaz volt ez az afrikai-amerikai apától és vietnami anyától született gyerekekre.) Az 1975 utáni években mindössze azokat a gyermekeket engedték emigrálni a vietnami hatóságok, akiknek az édesapját megtalálták, és az apa hajlandó volt gyermeke bevándorlását intézni. Az ún. amerázsiái gyerekek sorsa az 1980-as években némileg jobbra fordult, amikor az amerikai Kongresszus két törvényt is hozott a helyzetük rendezésére (*Amerasian Immigration Act*, 1982 és *Amerasian Homecoming Act*, 1988). A törvénynek nem kizárólag a Vietnámban élő „amerázsiái” gyerekekre vonatkoztak, hanem a Délkelet-Ázsiában élőkre általában. A különböző programok végül az 1990-es évekre – néhány ezer kivétellel – rendezték az amerázsiái gyerek sorsát.

Noha 1979 után jelentős mértékben visszaesett a „csónakemberek” száma, továbbra is folyamatosan menekültek emberek a délkelet-ázsiai kommunista diktatúrákból. A második nagyobb menekülthullám pontosan tíz évvel az első kezdete után következett be: 1987-ben újra ugrásszerűen megnőtt a menekültek száma, ezúttal Hongkong és Thaiföld fogta fel a közel húszeszes vietnami

menekültáradatot, és a felállított táborok hamar megteltek. Újfént egy genfi konferencia oldotta meg a helyzetet: az elfogadott terv alapján minden érkezőt át kellett világítani, és csak a valódi menekültek mehettek tovább, a többieket visszatoloncolták Vietnámba. Ezt követően a „csónakemberek” száma drámai mértékben csökkent, és az 1990-es években már csak néhány tucat ember menekült ilyen módon. Nem szűnt meg azonban a vietnamiak repatriálása: a családegyesítési program folytatódott ugyanúgy, mint az amerázsiái gyerekek, illetve most már fiatal felnőttek Amerikába történő áttelepülésének támogatása.

A körülbelül 700 000 „csónakember” 1975 és az 1990-es évek között azon-

ban csak kisebbség hányadát tette ki annak az 1,6 millió vietnaminak, aki ebben az időszakban elhagyta hazáját. A többséget az ún. rendezett távozási program (*Orderly Departure Program*) keretében helyezték el különböző országokban, elsősorban az Egyesült Államokban. A program lényegét az jelentette, hogy a menekülteket felkérték, hogy menjenek vissza Vietnámba, és ha a menekültstátuszhoz szükséges feltételeknek megfelelnek, repatriálják őket – mindenekelőtt az Egyesült Államokba, ahol jelentős lélekszámú vietnami közösségek jöttek létre, elsősorban a nyugati parton, Kaliforniában, de gyakorlatilag az összes nagyvárosban, Chicagótól kezdve New Yorkig megtalálhatók a „kis Vietnámok”. ♦

BALOGH BEATRIX

MEXIKÓI BEVÁNDORLÁS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBA

A 323 milliós Egyesült Államokban jelenleg a lakosság több mint 10 százaléka, 34,5 millió polgár vallja magát mexikói származásúnak. Ez a ma már legnagyobb etnikumnak számító spanyol ajkú lakosság kétharmada, jelentős kulturális és politikai hatással. Több ponton összefonódó történelmük mellett Mexikót és az Egyesült Államokat a világ legforgalmasabb szárazföldi határszakasza választja el, mely egyben egy sokkal fejlettebb és egy fejlődő ország közötti leghosszabb határ is. Az amerikai bérszínvonal a mexikói tízszerese. A két ország kapcsolatának legérzékenyebb pontja az illegális bevándorlás, melynek okait vizsgálva sokan kiemelik a drogpiacon törvényeit és a kereskedelmi politikát, melyek tovább fokozzák a Mexikó több térségében is uralkodó szegénységet. A mexikóiak majdnem 170 éve tartó és a 20. század elején felgyorsuló bevándorlása az Egyesült Államokba a századforduló után jelentkező amerikai munkaerőhiány pótlását célzó programokban gyökerezik.

A westernfilmekből ismerős kép a vadnyugati préríken garázdálkodó bandákról vagy feltűnően napbarnított magányos farkasokról tulajdonképpen az akkori Mexikóban játszódik. Ezekre a többnyire gyéren lakott délnyugati területekre – főként Kaliforniába és Texasba – érkeztek azok az amerikai telepesek, akik szép lassan tolták maguk előtt az amerikai határvidéket. A hajdani úttörők vagy a század közepén kitörő kaliforniai aranyláz szeren-

Jobbra fekszik a mexikói Tijuana, balra pedig a kaliforniai San Diego. A San Diego-i oldalon, az előtérben álló épület egy víztisztító üzem, amelyet a Tijuana folyó tisztítására építettek. Jól mutatja az egyik és a másik ország közigazgatása közötti különbséget. Egy alacsony kerítés választja el a sűrűn lakott mexikói Tijuánát az Amerikai Egyesült Államoktól a határsáv San Diego-i szektorában. Jelenleg éppen egy második kerítést építenek, amely átvezet a hegy tetején egészen a Csendes-óceánig.

csevadászai sokszor épp azokat az útvonalakat követték, amelyeket a mai illegális bevándorlók, akik Mexikóból a Sonora-sivatagon keresztül vezető kegyetlen Ördög Ösvényén (*El Camino Del Diablo*) haladva szeretnének amerikai földre jutni. Modern értelemben vett bevándorlásról a mai határok kialakulása óta beszélhetünk. A folyamat fokozatosan ment végbe, eredményeként Mexikó egykori területének mintegy felét veszítette el az Egyesült Államok javára.

A BEVÁNDORLÁS OKAI ÉS FŐBB HULLÁMAI

A mexikói kormány által felajánlott olcsó földeknek is köszönhetően akkorra már túlnyomóan amerikai lakosságú Texas 1836-ban kikiáltotta függetlenségét, majd 1845-ben az USA tagállama lett. A részben emiatt 1846-ban kitört háborút két évvel később lezáró Guadalupe Hidalgó-i békeszerződés alkította ki szinte teljesen a mai határvonalat. Az ekkor az Egyesült Államok birtokába került 2,5 millió négyzetkilométernyi földterületet (Texas mellett a mai Kalifornia, Arizona, Nevada, Utah, valamint Colorado és Wyoming egy része) további 76 800 négyzetkilométernyi te-

rülettel egészítette ki az 1853-as földvásárlás (*Gadsden Purchase*). Az Egyesült Államok mai területén az első, hivatalosan is számon tartott mexikóiak így nem bevándorlók voltak, hanem olyan helyi lakosok (mintegy 300 000 fő), akik a határok megváltozása miatt találták magukat egy másik ország területén.

A 19. század végi mexikói gazdasági és társadalmi reformok nyomán indult el a még szabadon átjárható határon túlra is irányuló északra vándorlás. Mexikóvárost ekkorra vasút kötötte össze az amerikai határral. Sok paraszt a földreformot követően maradt művelhető parcella nélkül és próbált szerencsét a határ másik oldalán. Nagyobb migrációs hullám a 20. század elején indult el az amerikai vasútépítések munkaerő-torzása, majd pedig az 1910-ben kitört mexikói forradalom miatt. Ezt további három, jól elkülöníthető hullám követte.

Az Egyesült Államok első világháborúba történt belépése és a bevándorlási törvények megszigorítása (a kínai és japán bevándorlás felfüggesztése, majd a kvótatörvények) után égető munkaerőhiány alakult ki, melynek enyhítésére az amerikai kormány 1917-ben életre hívta a mexikói mezőgazdasági idénymunkásokat foglalkoztató programot. Ez ideiglenesen felmentést adott a bevándorlást korlátozó törvények alól, s egyben előfutára volt az évtizedekkel később a köznyelvben csak Bracero-programnak nevezett intézkedésnek, mely a kétkezi munkást jelölő mexikói szóból kapta a nevét. Az 1922-ig érvényben lévő program keretében mintegy 80 000 mexikói érkezett, ennek csak a fele tért haza.

A munkaközvetítőkre részben ráépülő migrációs hálózatok alakultak, melyek segítségével folyamatosan érkezett az olcsó mexikói munkaerő, az 1920-as években már nagy számban illegálisan. A mexikói bevándorlók száma az 1900-ban számlált 105 ezer-ről 1930-ra hivatalosan 625 ezer főre emelkedett. Az engedély nélkül érkezettek-ről ekkor még nem voltak becslések. Főként Texas, Kalifornia, Colorado és Kansas farmjain dolgoztak, de ekkor indultak útnak az északi iparvárosokba is (Chicago a mai napig az egyik legnagyobb mexikói közösség otthona az USA-ban), ahova a virágzó acéltermelés vonzotta az angolul alig beszélő, iskolázatlan munkaerőt.

Az 1929-es gazdasági válság nyomán közel félmillió mexikói települt haza a harmincas években, ami azt is jelzi, hogy a gazdaság hullámozása erősen be-

folyásolja a migrációs folyamatokat. Új lökést adott a bevándorlási hullámnak az 1942-ben indított Bracero-program, amely az előző vendégmunkásprogramhoz hasonlóan az USA délnyugati mezőgazdasági területeinek munkaerő-szükségletét kívánta kielégíteni. Az 1964-ig meghosszabbított program keretében a mexikói kormány által szétosztott kvótával évente 300 ezren érkeztek legálisan az országba. Az ötvenes években nagyjából ugyanennyien lépték át a határt tartózkodási és munkavállalási engedély nélkül, többnyire a Rio Grande folyón átkelve. Ekkor terjedt el az illegális bevándorlókat pejoratívan jelölő „vizes hátú” (*wetback*) gúnynév. A harmadik, már főleg illegális migránsokat jelentő hullám a hivatalos kereteket biztosító Bracero-program felszámolása és az 1965-ös bevándorlási reform után érkezett. Ekkor helyezték hatályon kívül az 1920-as években beiktatott kvótatörvényeket, majd Mexikóra és a latin-amerikai régióra vonatkozóan is konkrétan meghatározták a letelepedési engedélyek számát. Még ebben a szakaszban is többnyire mezőgazdasági idénymunkások érkeztek, akik évente többször utaztak oda és vissza.

A Ronald Reagan elnöksége alatt életbe lépett 1986-os bevándorlási törvény (IRCA) és a határvédelem kiépítésére tett kezdeményezések fordulópontot jelentettek a mexikói bevándorlás történetében. A törvény amnesztiát és egyben legális letelepedési lehetőséget biztosított 3 millió (köztük 2,3 millió mexikói) illegális bevándorlónak, aminek fejében határozottabb fellépést ígért a jövőben – szigorúbb határellenőrzést és a feketemunkásokat alkalmazók megbírságolását helyezte kilátásba. Egyre többen döntöttek a végleges letelepedés mellett, mert ugyan a gazdasági szívó hatás továbbra is fennmaradt, de a határok átlépése nehezebbé, bizonytalanabbá vált. 1990 és 2010 között mintegy 7,5 millióan érkeztek Mexikóból, többségük érvényes engedélyek nélkül.

Becslések szerint az Egyesült Államokban jelenleg tartózkodó mintegy 11,3 millió illegális bevándorló 60%-a mexikói. A kiskorú illegális bevándorlókat védő program keretében további félmillióra tehető a kétes jogállású mexikóiak száma. Ugyanakkor mind a legális, mind az illegális betelepülés mérteke tendenciózusan csökken 2007 óta, sőt, a legújabb adatok szerint ma már többen költenek a határ déli oldalára, mint ahányan onnan érkeznek. Egyes

elemzők szerint az 1994-ben létrehozott NAFTA hosszú távú, a mexikói gazdaságot is élénkítő hatása kezd most érződni, beváltva ezzel az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény egyik célkitűzését, az illegális migráció visszaszorítását.

MEGERŐSÍTETT HATÁRVÉDELEM

Bár a határok ellenőrzését 1924-ben kezdték meg néhány lovas járőrrel, és az illegális bevándorlás a harmincas évektől számon tartott folyamat, az amerikai kormány először az 1950-es években szánta rá magát drasztikus lépésekre a Bracero-program hivatalos keretein kívül tömegesen érkező és illegálisan foglalkoztatott bevándorlókkal szemben. A rég feledésbe merült, erősen megosztó Wetback művelet tavaly ősszel került hirtelen vissza a köztudatba, miután a republikánus elnökjelöltségre pályázó Donald Trump több kampánybeszédében is példaértékűnek nevezte.

Az Eisenhower elnök által jegyzett, 1954-es keletű program keretében megerősítették a határvédelmet, és mind a határőrség, mind pedig a bevándorlási hivatal mexikóiak millióit deportálta, nemegyszer fizikai erőszakot alkalmazva. A 1,5-2 millió deportált kö-

zött nemcsak a családjukkal együtt kutasított gyermekek lehettek amerikai állampolgárok. A program keretében sokszor katonai eljárással tartóztattak fel és toloncoltak ki bárkit, akit mexikóinak néztek. A drasztikus intézkedésorozat csak néhány hónapig tartott, melynek során a délnyugati területek megtisztítása mellett az északi iparvárosokból is sokakat elhurcoltak, akiket aztán Mexikó déli városaiba szállítottak vagy teherhajón Veracruzba deportáltak. Néha hónapokig tartott, míg családjaik hírt kaptak róluk. Eközben a határ menti farmok még mindig folyamatosan fogadták a délről érkező olcsó munkaerőt, így a művelet a határozott intézkedések ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. Viszont az 1960-as években kezdődött meg a több mint háromezer kilométer hosszú határszakasz állandó ellenőrzése. A kvótarendszer 1965-ös eltörlésének egyik célja pedig az volt, hogy a korábban e törvények alól felmentett, amerikai kontinensről legálisan érkezők számát is szabályozni tudják.

A nyolcvanas évek második felében megerősített határszakasz 2006-ban változott meg látványosan. Bill Clinton elnöksége alatt jellemzően gyenge volt a határvédelem. Az őt követő George W. Bush kezdetben ugyanezt a politikát

követte, majd a mexikóiak amerikai bevándorlását könnyítő programjavaslatról tárgyalt, amely azonban a 2001-es terrortámadások után meghiúsult. 2005-ben a Kongresszus mindkét házából újtára indult egy-egy terrorizmusellenes és egyben a bevándorlást is korlátozó törvényjavaslat, ám a két ház közti nézetkülönbségek miatt egyikből sem lett törvény. Ám egy évvel később a határvédelemre irányuló „biztonságos kerítés törvényét” (*Secure Fence Act*) mindkét ház megszavazta, majd 2006 októberében Bush elnök elrendelte 1100 km hosszúra tervezett védőfal (kerítés) megépítését a két ország határán. Ezzel együtt fokozatosan megduplázták a határőrök számát (2012-ben 21 ezren voltak aktív szolgálatban), és a határ menti városok rendőrségét is kiterjesztett jogosultsággal látták el. Az egyre többször „amerikai nagy fal”-ként emlegetett, 965 km hosszan szakaszosan elkészült, néhol 4 méter magas, betontalapzatú acélkerítés vagy alacsonyabb palánkfalak között – szenzorokkal és járőrökkel ellenőrzött – virtuális határzár van.

A katonailag is védett határszakaszon feltétlen tűzparancs van érvényben. A határsértőket akár mexikói földön lelőhetik, ha fél méteren belül megközelítik a határvonalat, amire a rendel-

A HALÁLVONAT

MEXIKÓ MINT TRANZITORSZÁG

A világ egyik legveszélyesebb vasúti útvonala az a Mexikót átszelő tehervonat-hálózat, amelyen a Közép-Amerikából (Guatemala, Honduras, El Salvador) az USA-ba igyekvő illegális migránsok utaznak. Évente nagyjából félmillióan vágnak neki az útnak a köznyelvben „La Bestia” azaz „Szörnyeteg” néven elhíresült halálvonaton (*El tren de la muerte*). Potyautasként ugranak fel a Mexikó déli részéből az északi határ felé közlekedő tehervonatokra, ahol a raktérben megbújva vagy a kocsiik tetején kapaszkodva próbálják átvészelni az utat. A vonat illegális utasainak elenyésző töredéke mexikói, akik többnyire az ország délebben fekvő szövetségi államaiból, például Oaxacából szeretnének az USA-ba jutni.

Számosan életüket veszítik vagy meggyomorodnak, amikor a mozgó vonatra próbálnak felszállni vagy arról leugrani, ugyanis a 2330 kilométeres útvonalat nemegyszer 10-15 különböző vonaton teszik meg. Napokig utaznak teherkocsik tetején víz és élelem nélkül, kitéve az erős napsugárzásnak vagy más időjárási viszontagságnak. Egy részük Mexikóban kap orvosi segítséget, de soha nem tér haza, mert állapota miatt már nem tudná családját eltartani. Mások pedig végül úgy érik el az álmok földjét, hogy sérüléseik miatt már alkalmatlanok arra a fizikai munkára, amelynek reményében vállalták az utat. A kaszkadórmutatványokat és vonatbaleseteket túlélők emberrablók és bűnbandák áldozatává is válhatnak. Évente több mint 10 000 migránst ra-

bolnak el váltságdíj fejében. Korábban az útvonalat ellenőrző kar-tellek felszállási vámot szedtek. A mexikói kormányt többször ítélték el nemzetközi szervezetek, amiért szemet huny a migránsokat kihasználó illegális szervezetek tevékenysége felett.

Az Amnesty International Mexikót azon kevés ország közé sorolja, mely a nemzetközi migrációs relációban küldő, fogadó és tranzitország is egyben. Bár a közép-amerikai bevándorlókat nem látják szívesen Mexikóban, a halálvonat mentén sok helyi, egyébként szegény család nyújt segítséget a migránsoknak, ételt, ruhát, fedelet biztosítva a vándoroknak, aki egy része nemcsak a szegénység, de a bandák folyamatos fenyegetései elől is menekül közép-amerikai otthonából. A kormány által fenntartott Grupos Beta segélyszervezet pedig orvosi ellátást biztosít és információkkal látja el a migránsokat.

Az USA kormánya 2013-ban több millió dolláros kampányt indított a migráció e formájának visszaszorítására. Nemcsak új biztonsági rendszer felállítását és működtetését finanszírozza, de megbíztak például egy PR-céget azzal, hogy az írástudatlan célközönséget rádión keresztül elérő dalt írjon, amely felhívja a figyelmet a veszélyekre és a célállomáson várható elutasításra, kitoloncolásra. A nemzetközi nyomás hatására, illetve a ma már Mexikóba irányuló bevándorlás visszaszorítása érdekében 2014-ben a mexikói kormány is megkezdte a tehervonatok fokozott ellenőrzését.

▲
Az Egyesült Államok és Mexikó
között húzódó határzár El Paso
környékén, 2007

kezés óta volt is néhány, nagy sajtóvisszhangot kapó példa. Emberi jogi vitákat kavart az is, hogy a kerítés a bevándorlást a sokkal veszélyesebb sivatagi útvonalakra terelte, ahol bevándorlók tucatjai halnak meg hőség és kiszáradás következtében. A kerítés megépítéséből profitáltak továbbá az embercsempész szervezetek, amelyek 4-10 ezer dollár fejében juttatják át a helyismerettel nem rendelkező, ma már főleg délebbi területekről (vagy a közép-amerikai országokból) az Egyesült Államokba igyekvőket.

Ám a bevándorlók sok esetben nem jutnak el a kiszemelt amerikai nagyvárosig. Az Áramvonal hadművelet értelmében az amerikai földön letartóztatott illegális határátlépőket azonnal az arizonai Tucson Szövetségi Bíróságához utalt büntetőeljárás alá helyezik. A program 2005-ös bevezetése előtt a feltartóztatott határátlépők különösebb retorzió nélkül önként visszatérhettek hazájukba vagy beadhatták letelepedési kérelmüket. Már az 1986-os törvény is megtiltotta a papírokkal nem rendelkező munkavállalók foglalkoztatását, amit razziákkal és fokozott pénzbüntetésekkel igyekeznek betartatni.

A 2013-ban deportált 495 ezer fő 36%-a már nem Mexikóból, hanem főleg közép-amerikai államokból érkezett a határhoz vagy azon túlra. Ez két évvel korábban még csak 16% volt, míg a 2000-ben feltartóztatott másfél millió illegálisan érkezőnek még csak 2%-a volt nem mexikói. A feltartóztatott mexikói határsértők száma az 1970-es évek szint-

jének felel meg, sőt némileg az alá csökkent – kevesebb mint 300 000 fő. Egy határőr átlagosan 20 illegális határsértőt tartóztat fel évente. Ugyanakkor a statisztikák szinten tartása érdekében a határőrök nemegyszer kapnak TBS (*turn the bodies south*) parancsot, azaz elfogás helyett visszakísérik a migránsokat a határ déli oldalára.

Ahol a fal magas, ott valóban nem lehet átlépni a határt. De az illegális határátlépések száma amúgy is folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben. A határvédelemre költött dollármilliárdok egyesek szerint meghozzák a várt eredményt, míg a fal feleslegessége vagy éppen elégtelensége mellett és ellen egyaránt számtalan érv hangzik el. A Mexikóból az USA-ba irányuló migráció egyes adatok szerint természetes folyamatok következményeként fordult meg. Az ellentábor viszont harcosan állítja, hogy a határzár nem elég biztonságos, és áthatolhatatlan védőfalat kíván húzni a teljes határszakaszon. 2002-ben 7,5 milliárd dollárt költöttek határvédelemre és bevándorlásellenes programokra, 2010-ben 10 milliárddal többet. Az északról hat mexikói szövetségi államot, délről pedig négy USA-tagállamot – Kaliforniát, Arizonát, Új-Mexikót és Texast – határoló mezsgyén épített kerítés egységes ökoszisztémá-

kat szel ketté és más természetvédelmi problémákat is okoz.

A határátlépések száma éves szinten még mindig 300 000 felett van, de friss adatok szerint ma több mexikói hagyja el az Egyesült Államokat, mint amennyi érkezik. Az országban tartózkodó mexikóiak száma már 2005-ben csökkent. Az illegális bevándorlásban 2007-ben történt visszaesést kezdetben még a megerősített határvédelem eredményének tartották, ám 2009 óta a legális bevándorlás is erősen megcsappant a két ország között. A Pew Kutatóintézet adatai szerint ma 140 ezerrel többen települnek át Mexikóba, mint ahányan onnan érkeznek. A visszaáramlási folyamatban csekély szerepe lehet a határfalnak, amely inkább visszatartja a már Amerikában tartózkodókat. Az elmúlt öt évben egymillió család tért haza (már Amerikában született gyermekekkel együtt). A családegysítés mellett leginkább a gazdasági lehetőségek csökkenése és a potenciálisan több mexikói munkalehetőség vonzza vissza a migránsokat, akik nem mind mexikói származásúak. A közben bevándorlási célponttá vált, dinamikusan fejlődő Mexikóban élő négymillió külföldi egynegyede amerikai, akik többnyire az északi határ közeli városokban telepednek le vagy valamely üdülővárosban töltik nyugalmas éveiket. Az amerikai akcentussal beszélő, fehér bőrű idős embereket nem zaklatják a hatóságok – pedig többségük nem rendelkezik letelepedési vagy tartózkodási engedéllyel. ♦

MAGYAR REFORMÁTUS LELKÉSZ GOLI OTOKON

Keck Zsigmond a jugoszláv büntetőlágerben

Református lelkész volt és kommunistabarát újságíró lett. A magyar nemzeti kisebbség érdekében dolgozott és mégis „sztálinistának” minősült. A népi gondolat híveként ívelt fel pályája, és a Goli Otok foglyává vált. Hatalombirtokos vagy áldozat, mind a kettő vagy egyik sem? A lehetetlent kísértette meg, vagy az „ahogy lehet” gondolat mentén dolgozott? Keck Zsigmond pályája a kisebbségi sors döntési kényszerei és ellentmondásai miatt tragikus fordulatokon keresztül ívelt a lelkipásztorságtól a társutas értelmiségi szerepen és a kényszermunka-büntetőlágeren keresztül egészen a nyelvművelő-szerkesztő „népfrontos” pozíciójáig.

A szomszédos országokban élő magyar kisebbség életében 1944–1945 komor fordulópontot jelentett. Lényegében a nemzeti közösségként való megmaradás látszott kockán forogni. Mintha mindenütt hasonló forgatókönyv szerint zajlottak volna az események, természetesen eltérő hangsúlyokkal. Először félig-meddig hivatalos magyarellenes kampányokra került sor a háború legutolsó periódusában, ezt követte az etnikai alapon táborokba zárás, végül a deportálás. Mindközben valamennyi szóban forgó országban zajlott a kommunista diktatúra kiépítése, s ennek a folyamatnak a későbbi keretei között a magyarság már csupán egyike lett a represszió számos célcsoportjának.

Jugoszláviában is hasonló események játszódtak le. Az 1944 ősztől kezdődő véres és horrorisztikus leszámolóssorozat folytatásaként halálos hatékonysággal működő internálótáborokat hoztak létre a Vajdaság magyar és német lakosai számára. A kitelepítés azonban végül is nem került ténylegesen napirendre, és 1945 második felétől kezdve a magyarság is lassan helyet nyert az új, kommunista Jugoszláviában. Igaz, ez a helyzet a megfélemlítés, etnikai tisztogatás és kollaboráció révén alakulhatott ki. Ugyanakkor a Ju-

goszlávia és Magyarország közötti kapcsolatokat a győztes részéről megnyilvánuló jóindulatú lenézés jellemezte, miközben a két szovjetizálódó ország kommunista pártjai között kitűnő volt a viszony.

A kapcsolat Tito 1947. decemberi budapesti látogatásán vált legszorosabbá. A jugoszláv kommunista diktatúra ekkorra már leszámolt ellenfeleivel. Nemcsak az ellenségesnek vélt nemzetiség körében, hanem a délszláv közösségeken belül is kiterjedt politikai tisztogatások folytak, a halálos áldozatok száma a polgárháborús viszonyok között óvatossá becslések szerint is elérte a százezret. Tito marsall rend-

szere tehát már létrejöttékor megszabadult ellenfeleitől. A hírhedt kényszermunkaláger, a „Goli Otok” létrehozására a Sztálinnal való szakítás után került sor. Ebben a lágerben raboskodott Keck Zsigmond református lelkész is.

A REFORMÁTUS LELKÉSZ

A bácskai Cservenkán született 1907-ben régi református lelkészcsaládban. Iskoláit Zomborban és Szabadkán végezte, teológiai és bölcsészeti tanulmányait pedig Hollandiában – Utrechtben, a magyar protestáns diákok ősi peregrinus központjában –, majd Angliában és Franciaországban, ahol a strasbourgi egyetem teológiai karán szerzett diplomát. Hazatérése után, 1935-től először Zomborban, utána Szabadkán lett segédlelkész. Megnősült, Ágoston Sándor református püspök lányát vette feleségül. 1941-ben a református egyház szokásrendjének megfelelően köszöntötte a Szabadkára látogató Horthy Miklóst. Az egyházi karrierhez minden adottnak látszott tehát.

Keck Zsigmond azonban ekkor már régebb óta a magyar reformátusságnak ahhoz a szárnyához tartozott, amelyben a népi gondolat jelenléte erő-

teljesen baloldali politikai nézetrendszerré változott. Egy fiatalabb kortársa így emlékezett ezekre az évekre: „Szabadkai felsős gimnazistaként egy kollégiumban laktam a Sárosi fivérekkel, Juhász Gézával meg több alsó osztályba járó más feketicsi meg közép-bácskai református diákkal, akiknek Keck Zsigmond volt a lekipásztoruk. Ők hoztak hírt számunkra néhány olyan fogalom-

lettem néhány alsós református diák-társamnak afféle »bérmaapja« konfirmációjuk alkalmából.”

Ez csak a korszakban számított igazán „baloldalinak”. Keck azonban nemcsak a népi gondolat balszárnyához állt közel, hanem olyasvalakivé vált, akit leginkább a „társutas gondolkodó” fogalmával jellemezhetünk. 1936 óta a Jugoszlávia Kommunista Pártjának el-

például az illegalitásban élő Pap Pál, Jugoszlávia Kommunista Pártja Központi Vezetőségének tagja egy ízben nála talált menedéket. Keck Zsigmond kísérte el utolsó útjára, a bitófa alá Mayer Ottmárt is. Amikor fordult a kocka, 1944 véres őszén Keck Zsigmond legalább két esetben embermentő tevékenységet végzett. Ő mentette meg a partizánok kezéből a pirosi (Rumenka) refor-

GOLI OTOK | KÉNYSZERMUNKATÁBOR AZ ADRIÁN

Goli Otok a mai Horvátország partjainál, az Adriai-tengerben, a Kvarner-öbölben található sziget, melyet a 20. század előtt csak a helyi pásztorok használtak legeltetésre. Az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia küldött ide orosz hadifoglyokat a keleti frontról. 1949-ben a sziget titkos állami férfibörtönné és munkatáborrá vált a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság irányítása alatt, hasonlóan a szomszédos Sveti

Grgurhoz, ahol női foglyokat tartottak. A láger ötlete a legmagasabb szintekről származott: Stevo Krajačić, Edvard Kardelj, Aleksander Ranković és Tito elképzelése vált valóra. 1956-ig elsősorban politikai foglyokat őriztek itt.

Az első 1200 fős szállítmányt a szó szoros értelmében a pusztaszigetre tették ki. A jelmondat, amelyet a raboknak is mondogatniuk kellett, a következő volt: „Mi építjük a szigetet, a sziget is épít minket.” Gyakori volt a negyvenfokos hőség, ehhez járult a higiénia teljes hiánya és általában az édesvíz korlátozása. „Goli Otokot igazából nem is emberi lények, hanem árnyak népesítették be” – írta a macedóniai bolgár költő, Venko Markovszki.

A bebörtönzöttek között sokan voltak, akiket sztálinistáknak tartottak, de olyan egyszerű állampolgárok is ide kerültek, akik barátságosan viszonyultak a Szovjetunióhoz. Másokat egyszerűen hatalmi intrikák miatt küldtek ide, vagy azért, mert gyanúsak, meg-

bízhatatlannak számítottak. Számos délszláv antikommunistát és nacionalistát is deportáltak ide. Rajtuk kívül nem politikai foglyokat is őriztek a szigeten, az egyszerű köztörvényes bűnözőktől a gyilkosokig. A foglyok között akadtak olyanok, akik a náci koncentrációs táborokból tértek vissza korábban.

A foglyok számát illetően a források eltérő adatokat említenek, 4 és 32 ezer között. A magyarok száma a

becslések szerint 250 és 500 között lehetett. Két nagy csoportra voltak oszthatók: közismert, legalábbis a saját közösségükben neves és reprezentatívnak számító személyiségekre (főszerkesztők, írók, ügyvédek stb.), illetve az úgynevezett egyszerű emberekre, a nyomdásztól a cipőgyári munkásig.

A foglyokkal nehéz fizikai munkákat végeztek a kőbányában. Az örök általában nem ölték meg a fogvatartottakat, de azt nem gátolták meg, hogy egymást megöljék. Ezt a Gulagon már bejáratott recept szerint a köztörvényesek intézték el. Bevett gyakorlat volt az is, hogy az új foglyokat verették meg a régi foglyokkal. Miután Jugoszlávia kapcsolata normalizálódott a Szovjetunióval, a sziget a Horvát Szocialista Köztársaság által felügyelt börtönné vált. Ettől függetlenül a Goli Otok börtöne továbbra is tabu maradt Jugoszláviában. A börtönt csak 1988–89 fordulóján zárták be.

ról, aminek már a kimondását is a mi katolikus hitoktató »páterünk« egyenesen eretnekségnek bélyegzett. Aztán meg az ő kalauzolással be-bejártunk a szabadkai KIE [Keresztyén Ifjúsági Egylet] könyvtárába is, ahol szintén Keck Zsigmond szellemi irányítása volt érezhető. Ő hívta fel a figyelmünket a magyar »népi írók« műveire (Veres Péter, Németh László, Illyés Gyula stb.), s gondja volt arra is, hogy ki is faggasson bennünket olvasmányainkról, a róluk alkotott véleményünkről. Ez a kapcsolat köztünk aztán nemsokára olyan formát is öltött, hogy az ő révén

lenőrzése alatt megjelenő Híd folyóirat főszerkesztőjének, Mayer Ottmárnak – a JKP kerületi titkárának – a jobbkeze volt. Szerkesztőségi cikkeket írt, bemutatta a falukutatók eredményeit, fordított, illetve szerkesztette a beérkező kéziratokat. Ebben az időben kezdett nyelvi tárgyú cikkeket írni, amelyekben már felhívta a figyelmet „pusztuló örökségünkre”.

Amikor a Délvidék visszatért Magyarországhoz, a kommunista mozgalom tagjaira kemény idők következtek. Betiltották a Híd folyóiratot is. Keck azonban továbbra is útitárs maradt:

mátus lelkész és ő mentette meg apósát, Ágoston Sándort is.

A TÁRSUTAS ÚJSÁGÍRÓ-SZERKESZTŐ

1944 novemberében a JKP tartományi vezetése felszólította Kecket, hogy indítson magyar lapot Újvidéken, mivel Jovan Veselinov Zarko, a tartományi párttitkár alkalmasnak vélte őt erre a feladatra. Ennek azonban ára volt. Miközben a bácskai internálótáborok és a jugoszláv partizánok, illetve az OZNA

halálbrigádjai még javában működtek, Kecknek ott kellett lennie a Vajdaság Szerbiához csatlakozását kinyilvánító delegációban társutas magyarként egy másik magyar kommunista, Sóti Pál mellett. A családnevét ekkor Keck helyett Kek változtatban, minél kevésbé németesen használta. Ekkor hagyott fel lelkészi hivatásával is. Mint a *Szabad Vajdaság*, később a *Magyar Szó* főszerkesztője dolgozott egészen Tito és Sztálin szakításáig. Ekkor – a Kominform határozata után – mint megbízhatatlant lemondatták posztjáról. 1948. július 10-i eltávolítása után nem sokáig volt szabadlábon.

A jugoszláviai politikai tisztogatások új hullámának kiindulópontját Sztálin és Tito szakítása jelentette. Talán megkockáztathatjuk, hogy enélkül is sor került volna hasonló kampányra, hiszen a tisztogatás bevált gyakorlat volt a szovjetizálás útján – ráadásul nemcsak a kommunizmus korabeli gyakorlata, hanem a politikai vezetők (vagyis a kommunista diktátorok) érdeke is sokszor ezt kívánta. Jugoszláviában mindezenre a kampány során a párt, a hadsereg és a rendőrség mintegy 8400 gyanúsítottját fogták le. Gyanúsított bárki lehetett, akinek a „régí gárda” bukkant frakciójához köze volt, de preventív vagy megfélemlítő intézkedésre is sor

kerülhetett. Keck Zsigmond pedig egyenesen „tájékoztató irodásnak”, vagyis „sztálinistának” számított. Így néhány hónapos vizsgálati fogság után – 1949. november 4-től 1953. április 27-ig – a Gulag Tito-féle változatának, a Goli Otokon berendezett kényszermunkatábornak a foglya lett.

KÉNYSZERMUNKATÁBORBAN

Keck Zsigmond nem sokat mesélt az ott töltött évekről, de néhány történet fennmaradt. A megérkezéskor, amikor *„kihajtották őket a bárkából, az ott levő foglyok kettős sorfala között kellett felmenniük a dombra, a barakkokhoz. Illetve futni kellett, mert a sorfalat álló rabokat arra kényszerítették, hogy köpködjék az újonnan érkezőket. Nyáltegerben, zihálva futottak a barakkokig. Akiről észrevették a felügyelők, hogy nem köpköd elég szorgalmasan, azt megbüntették. Általában az volt az egyik büntetés mód, hogy négy gerendából és deszkából ácsolt ládába zárták őket a tűző napon.”* Másoknak nem volt ilyen szerencséjük, őket szó szerint vesszőfutással büntették már az első napon, köpködés helyett.

Az ott folyó munkáról írta: *„deszkából eszkábált, hordágyszerű alkalmatlanságra rakták a kicsákányozott márványdarabokat, így történt a szállítás. Vagy kettesével, kézben vitték.”* Keck Zsigmond rossz állapotban került ki a

szigetről. *„Feltehetőleg a márványportól, mindkét alsó lábszára a sípcsontján koromfekete volt. A tüdeje és a szíve is eléggé tönkrement a szigeten.”*

A LÁGER UTÁN – A NYELVMŰVELŐ MUNKÁSSÁGA

A szigeten eltöltött évek után még elvittek útépitésre Crna Gorába. Onnan azonban már írhatott, és hamarosan haza is térhetett. Ekkor ismét beállhatott az újvidéki *Magyar Szó* szerkesztőségébe. Nem publikálhatott mindig saját néven, elsősorban a Kossa János álnévet használta, de használta a Poór János és az Ember Zsigmond neveket is.

1964-ben létrehozta a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet, majd az 1968-ban kiadott magyar–szerb–horvát szótár szerkesztője volt. Munkássága ekkor már nagyrészt arra irányult, hogy a délvidéki, illetve a jugoszláviai magyar nyelv ne sülyedjen a tájnyelviség vagy rosszabb esetben a konyhanyelv színvonalára. 1962-től kezdve hat magyar nyelvművelési tárgyú könyve jelent meg. Az ötödik kötet *Nyelvünk fűszerszámai* címmel halála előtt egy évvel látott napvilágot, utolsó, 2003-ban kiadott könyvét pedig Szeli István pályatársa rendezte sajtó alá. Keck Zsigmond 1980-ban hunyt el Újvidéken.

Édes anyanyelvünk című, 1939 júniusában megjelent cikkében találhatjuk

Partizánok bevonulása egy vajdasági településre

Temerini partizánok, 1944

a következő sorokat: „A kisebbségi kisebbségérzetét csak egy erős nyelvbe és népi kultúrába ültetett nemzetiségi öntudat tudja ellensúlyozni.” Vajon sikerült-e neki ehhez hozzájárulni? Nyelvművelő munkássága révén a maga eszközeivel igyekezett a fenti sorok szellemében dolgozni. Utolsó, posztumusz könyvének címe: *Kettős idegenségben*. A cím eredetileg arra utal, hogy az idegen (angol, francia stb.) szavak szerb közvetítéssel kerülnek át a vajdasági magyar nyelvbe. A kötet sajtó alá rendezője a cím kapcsán elmondta: „Hazai magyar nyelvünkben ma már jelentéstani megosztás következik be: az egyetemes magyar köznyelvtől való eltávolodás, ami a kultúránk egészére nézve súlyos következményekkel jár.” Így a könyv címe, a *Kettős idegenségben* bizony mást is jelent: kisebbségiként idegennek lenni és elidegenedni az anyaországtól is.

KOLLABORÁNS, POLITIKAI ÁLDOZAT VAGY ÉRTÉKMENTŐ?

Keck Zsigmond sorsa és munkássága a mai napig komoly figyelemztetés nemcsak a református egyház cselekvő tagjai, hanem általában a magyar humánértelmiség számára is. A politikai megváltást ígérő globális eszmék bűvkörében vagy a nagyhatalmak „történelmi galaxisainak” vonzásában, sőt akár a saját nemzeti paradigmánkon belül is néha megoldhatat-

lannak tűnő kihívást jelent a közösség szolgálata.

Mindezt a délvidéki magyarokra vonatkozóan, de lényegében az összes határon túli magyar közösségre érvényesen Mák Ferenc délvidéki magyar író így fogalmazta meg: „A legizgalmasabb – és egyben legtalányosabb – a háború utáni nemzedék cselekvő tagjainak a sorsa volt. Úgy kompenzáltak, hogy teremtetek egy olyan, az elvárásoknak megfelelő – ámde hamis – kisebbségi kultúrát, amely minden vonatkozásban a többségi elvárásoknak igyekezett megfelelni. Mindezek nyomán megszületett a hamis nemzettudat, a múlt tagadásának újabb és újabb nekifeszülése, a magyar kultúrát és az irodalmat át meg átvjárta a mérhetetlen lojalitás. Az ő világuk nem szülehetett egyebet, mint a diszsidensek nemzedékét, amelynek tagjai az önként vállalt belső vagy a messiási távolba vivő, külső emigrációba menekültek.” Keck Zsigmond leszármazottainak sorsa mintha éppen az utolsó mondatot támasztaná alá.

Mielőtt azonban pálcát törnénk Keck Zsigmond pályafutása felett, gondoljunk arra, hogy a második világháború előtt a Jugoszláviához került magyarok körében a politikai cselekvés elsősorban a baloldaltól indult ki. Sőt, már az első világháború előtt megjelent a déli végeken a szegényebb társadalmi csoportok között az „urak” általi magukra hagyatottság érzése. A két háború között a királyi Jugoszláviában a magyar kisebbséget a diktatúrán túl a beolvasztási törekvés is sújtotta. Ebben

a közegben kellett tehát a magyar kisebbség sorsát szívükön viselőkknek dolgozniuk. Sokuk az 1945 utáni világban a véres valóságból kibontakozó új uralmi keretek között úgy látta, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés talán egy kommunista vezetésű „népfrontos” politikai konstrukcióban is megoldódhat.

A magyar–jugoszláv viszony pillanatnyi rendeződése 1945 és 1948 között ezt látszott alátámasztani, majd erre utalt a titói Jugoszlávia kirakati elemeket és valós előnyöket egyaránt tartalmazó nemzetiségi politikája. Keck Zsigmond évtizedekkel későbbi visszaemlékezése szerint a magyar „tájékoztató irodások” attól tartottak, hogy a Tito és Sztálin közötti szakítás egyúttal a magyar anyaországtól való totális elszakítást fogja jelenteni, annak minden következményével együtt. Ilyen szempontból tehát ezek a magyar kommunisták és társutasok abszurd módon éppen a nemzeti közösség védelmében tették le a voksot a sztálini irányvonal mellett.

A 20. századi magyarság – és különösen a kisebbségi sorba került magyarság – nagy traumája, hogy értelmiségi vezetői és kimagasló gondolkodói közül sokan Keck Zsigmondhoz hasonlóan végigjárták a kényszerű vagy önkéntes kollaboráció, az üldöztetés és az „ahogy lehet” értékméntést célzó útját. ♦

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	□
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	□
2004/10	IV. Károly	448 Ft	□
2004/12	Az Andrásyok világa	448 Ft	□
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	□
2006/7	Terrorbombázások - Tortúra	545 Ft	□
2006/8	Che Guevara - Keresztesek	545 Ft	□
2007/3	Állambiztonság - Titkosszolgálat	595 Ft	□
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	□
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	□
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	□
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	□
2007/1	különszám AVO-AVH-III/III	595 Ft	□
2008/1	Emigrációk	595 Ft	□
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	□
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	□
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	□
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	□
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	□
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	□
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	□
2008/1	különszám Titokzatos ókor	595 Ft	□
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	□
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	□
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	□
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	□
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	□
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	□
2009/9	A téli háború - Kálvin és a reformáció	595 Ft	□
2009/10	Egyenruha-történet - Középkori magyar királynék	595 Ft	□
2009/11	Középkor	595 Ft	□
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	□
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	□
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	□
2010/6	Kitelepítések - Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	□
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	□
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	□
2010/9	1956-os sortűzek - Kulákok	645 Ft	□
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai - Károlyi Mihály	645 Ft	□
2010/1	különszám Trianon és a revízió	645 Ft	□
2010/2	különszám Ormos 80	645 Ft	□
2011/1	A Szent Korona viszonyosságai	645 Ft	□
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	□
2011/3-4	A 19. század - Bethlenek	995 Ft	□
2011/5	Weimar arcai - Megszállások	645 Ft	□
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	□
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	□
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	□
2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	□
2011/11	Az avarok	645 Ft	□
2011/12	Gulag	645 Ft	□
2011/1	különszám Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	□
2011/2	különszám Náci örökség	645 Ft	□
2011/3	különszám Magyar középkor	645 Ft	□
2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	□
2012/3	Kitörés	645 Ft	□
2012/4-5	Történelmi tévhitek - Krasznahorka büszke vára	995 Ft	□
2012/6	Adók és adófizetők - Hitler stílusa	645 Ft	□
2012/7	Újkori olimpiák - Lovagok világa	645 Ft	□
2012/8	Horthy István halála - Kádár arcai	645 Ft	□
2012/9-10	Klebsberg - Aktuális Horthy kép	995 Ft	□
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	□
2012/12	Sztálin - Nagy perek - A „Kossuth címer”	645 Ft	□
2012/1	különszám Boszorkányság	645 Ft	□
2012/2	különszám A Magyar nemesség	645 Ft	□
2013/1	Híres merényletek - Gestapo	695 Ft	□
2013/2-3	Nagy Szulejmán - Pápák és a Pápaszűz	995 Ft	□
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	□
2013/5	Horthy Istvánné - Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	□
2013/6	Szent István nyomában - Fehérvár	695 Ft	□
2013/7	Bethlen Gábor - Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	□
2013/8	A mohácsi csata - II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	□
2013/9-10	Napoleon - A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	□
2013/11	Hősök tere - Nemzet és emlékezet	695 Ft	□
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	□
2013/1	különszám A borgiák - Firenze és a Medicek	695 Ft	□
2013/2	különszám Mi történt Mohács után?	695 Ft	□
2014/1	A székelység története	695 Ft	□
2014/2	Zrínyiek	695 Ft	□
2014/3	Dózsa György, 1514 - Megszállás, 1944	695 Ft	□
2014/4-5	Seuzo-kincs - Az I. világháború	995 Ft	□
2014/6	A béke kálváriáján - Apponyi Albert gróf	695 Ft	□
2014/7	Egy magyar mítosz - Az aranycsapat	695 Ft	□
2014/8	Sopron - A hűség városa	695 Ft	□
2014/9	Isonzó - Doberdó - Caporetto	695 Ft	□
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	□
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	□
2014/12	Magyar béketörekvések - Szent-Györgyi Albert	695 Ft	□
2014/1	különszám Európa	695 Ft	□
2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	□
2015/2	Islám radikalizmus - Vítrios karikatúrák	695 Ft	□
2015/3	Haditengerészet	695 Ft	□
2015/4	1945, egy végzetes év - Hóman Bálint	695 Ft	□
2015/5-6	Örmény genocídium 1915 - Német kapituláció 1945	995 Ft	□
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	□
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	□
2015/9	A Nádasdyak - Málenkij Robot	695 Ft	□
2015/10	Koncepciók perek	695 Ft	□
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	□
2015/12	Koronás fő	695 Ft	□
2016/1	Migráció	695 Ft	□
2016/2	Szél Kálmán	695 Ft	□
2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	□
2016/4	Mátyás király	695 Ft	□
2016/5-6	Teleki Pál - Báthori István - GULAG	995 Ft	□
2016/7	Honfoglalók	695 Ft	□
2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	□
2016/9	Széchenyi István - a legnagyobb magyar	695 Ft	□
2016/10-11	1956-2016 - Végzetes sorsok	995 Ft	□
2016/12	Amerikai elnökök - 1789-2016	695 Ft	□
2017/1-2	Koronázások Magyarországon 1526-1916	995 Ft	□
2017/3	A GULAG szomorú világa - Olofsson Placid atya	695 Ft	□
2017/4	Mindszenty - Kádár	695 Ft	□
2017/1	különszám SISI - Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft	□
2017/5	Kállay Miklós	695 Ft	□
2017/6	Jászok és kunok	695 Ft	□
2017/7-8	Trianon - 1920	995 Ft	□

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2017/10-től 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait o
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül
kedvezményes áron megrendelem:

- 2007-es évfolyam (12 szám)* - 4500 Ft o
- 2008-as évfolyam (11 szám) - 4500 Ft o
- 2009-as évfolyam (11 szám) - 4800 Ft o
- 2010-es évfolyam (12 szám) - 5000 Ft o
- 2011-es évfolyam (15 szám) - 6000 Ft o
- 2012-es évfolyam (14 szám) - 6000 Ft o
- 2013-es évfolyam (14 szám) - 6000 Ft o
- 2014-es évfolyam (13 szám) - 6000 Ft o
- 2015-ös évfolyam (12 szám) - 6000 Ft o
- 2016-os évfolyam (12 szám) - 6500 Ft o

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KÖZLETTI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS: □ □ □ □

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ:

TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézírással is elfogadjuk.

meghívja önt a 2017-2018-as akadémiai évben megrendezésre kerülő
történelmi vitasorozatra

2017. szeptember 5.

ANKA L SZL (VERITAS) PAP J ZSEF (Eszterházy Károly Egyetem, főiskolai tanár)
Pártok és választások a dualizmus korában

Moderátor: Hermann Róbert

2017. október 3.

GALI M T (VERITAS) HERMANN R BERT (Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi tanár)
Berzeviczy Albert sokrétű életműve

Moderátor: Ujváry Gábor

2017. november 7.

R CZ J NOS (VERITAS) KÉCSK S D. GUSZT V (MTA BTK, Történettudományi Intézet, tudományok főmunkatárs)

Az 1950-es magyar emigráció

Moderátor: Marinovich Endre

2017. december 5.

K RBIN KOS (VERITAS) FEH R GY RGY (Magyar Mezőgazdasági Múzeum, nyugalmazott főigazgató)

A Monarchia Magyarországának kiemelkedő szakpolitikusa: Darányi Ignác és Wekerle Sándor

Moderátor: Hermann Róbert

2018. február 6.

HOLL SI G BOR (VERITAS) FZS K LAJOS (Eötvös Loránd Tudományegyetem, professzor emeritus)

A hontalanságvevő és a pozsonyi hódolat. Magyarország és Csehszlovákia 1945–1947

Moderátor: Ujváry Gábor

2018. március 6.

T TH ESZTER ZS FIA (VERITAS) KAPRONCZAY K ROLY (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Knyvtár és Levéltár, nyugalmazott főigazgató)

Antall József miniszterelnök hagyaték

Moderátor: Marinovich Endre

2018. április 3.

SCHWARCZW LDER D M (VERITAS) HFJ. BERT NYI IVENCS, Collegium Hungaricum, igazgató helyettes;

Bécsi Magyar Történeti Intézet, igazgató):

Bécs vagy Bélgárd? A kiegyezés és a nemzetiségkérdés tükrében

Moderátor: Hermann Róbert

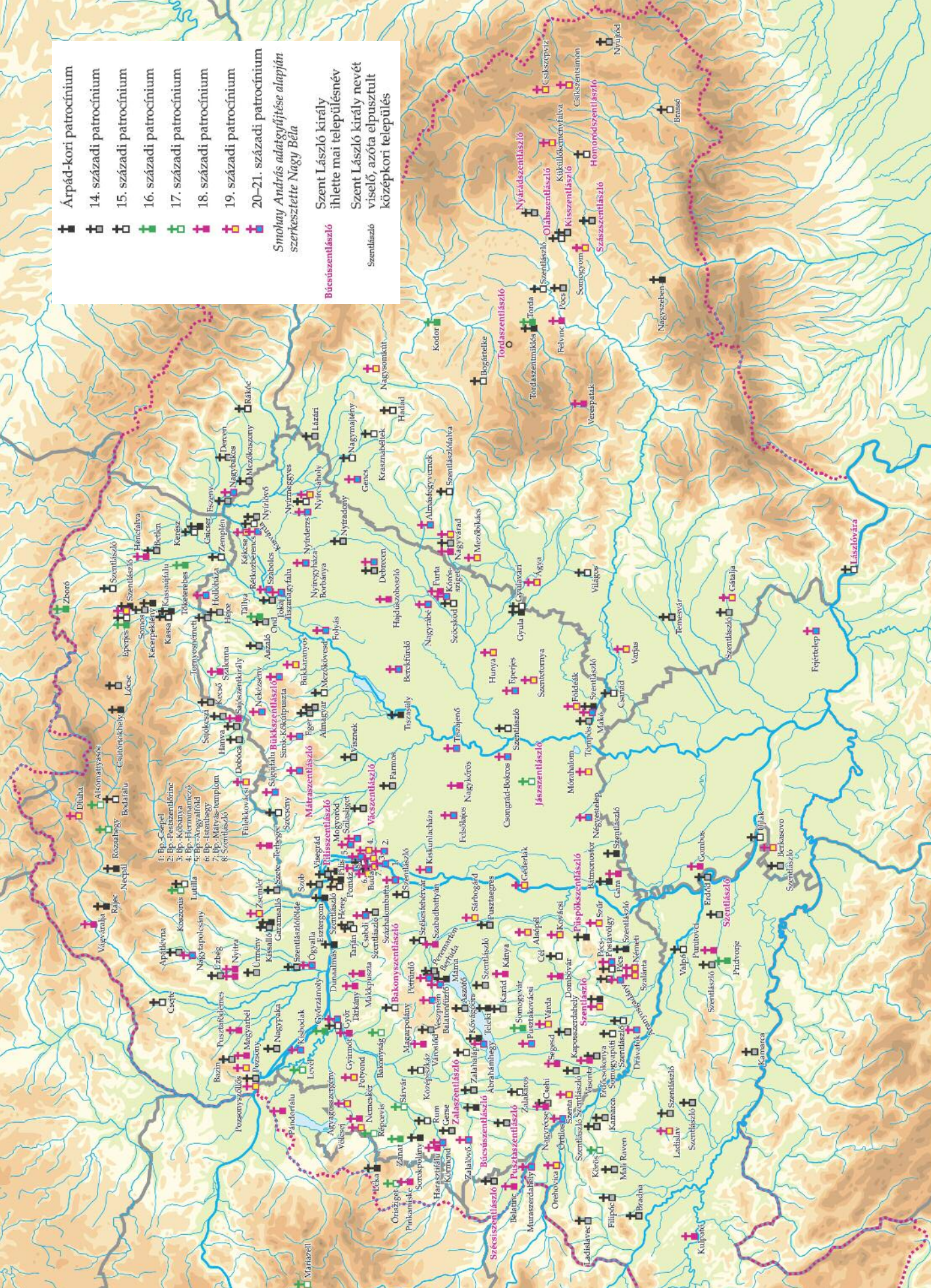
2018. május 8.

JO ANDR S (VERITAS) GLÁSZ LAJOS

(Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, főiskolai docens):

A Horthy–Hitler találkozás, 1938–1944

Moderátor: Ujváry Gábor

Szent László titulusú katolikus templomok